

گلستان

باب سوم

حکایت ۱- خواننده مغربی در صف بزازان حلب می گفت
 ای خداوندان نعمت! اگر شمار انصاف بودے و ما را قناعت
 بہ سوال از جهان برخاستے۔ قطعہ
 ای قناعت! تو انگرم گردان کہ درائے تو ہیج نعمت نیست
 کنج صبر اختیار لقمان ست ہر کہ اصبر نیست شکست نیست
 حکایت ۲- دو امیر زادہ بودند در مصر یکے علم آموختے و
 دیگرے مال اندوختے۔ این علامہ عقیقہ شد۔ و آن عزیز مصر
 ایس تو انگہ چشم حقارت در فقیہہ نظر کرد و گفت۔ من بسلطنت رسیدم

دو همچنان در سکنت بمانی۔ گفت اسے برادر! شکرِ نعمتِ باری تعالیٰ
مرا می باید گفتن۔ کہ میراث پیغمبران یافتہ۔ یعنی علم۔ و تو میراثِ فرعون
یعنی ملکِ مصر۔

مثنوی

من آن سورم کہ در پایم بالند نہ ز بنورم کہ از نیشم نبالند
چگونہ شکر این نعمت گزارم کہ نورِ مردم آزار می ندارم
حکایت ۳۔ درویشی را دیدم کہ در آتش فاقہ می سوخت
و خرقة بر خرقة می دوخت۔ و تسکین خاطر خود را می گفت۔

بیت

بنیان خشک قناعت کنیم و جامہ دلّی کہ بارِ محنت خود بہ زیارتِ خلق
کسے گفتش۔ چشینی؟ کہ فلان درین شہر طبعی کریم دارد و کرے
عمیم میان بندیت آزادگان بستہ است و بر در و لمانشتہ۔ اگر بہر صورت
حالت چنانکہ هست و قوف باید۔ پاسِ خاطرِ عزیزت را منت دارد۔
و غنیمت شمار۔ و گفت۔ خاموش۔ کہ در گرسنگی مردن بہ کہ حاجت پیش
کسے بردن

قطعه

ہم رقتہ و دوختن بہ و الزام کنجِ صبر کز بہر جامہ رقتہ بر خواجگان نوشت

حقاً کہ باعقوبتِ دوزخ برابرست رفتنِ پاپے مروی ہمسایہ دشت
 حکایت ۴۔ یکے از ملوکِ عجم طیبے حافظِ نجدتِ مصطفیٰ
 (صلی اللہ علیہ وسلم) فرستاد۔ سالے در دیارِ عرب بود کہے ہجرتِ پیش
 او نیامد و معالجتے نحو است روزے پیشِ پیغمبرِ صلی اللہ علیہ وسلم آمد و گلہ
 کرد کہ مرا برائے محالجتِ اصحاب فرستادہ اند و کہے درین مدت التفاتے
 نکرد تا خدمتے کہ بر این بندہ معین ست۔ بجا آورد۔ رسولِ صلیم فرمود
 کہ این طائفہ را طریقتے ست کہ تا ایشان را اگر سنگی غالب نشود
 چیزے نخورند۔ و هنوز اشتہا باقی بود کہ دست از طعام بردارند۔
 حکیم گفت بموجبِ تندرستی ہمین ست۔ زمینِ خدمتِ بوسید و بر رفت

مثنوی

سخنِ آنگہ کند حکیم آغشار یا سرِ انگشتِ سوئے رقم دراز
 کہ زنا گفتش خلل زاید یا زنا خوردنش بجان آید
 لاجرم حکمتش بود گفتار خوردنش تندرستی آرد باد
 حکایت ۵۔ در سیرتِ آرد شیر بابکان آمدہ است۔ کہ حکیم
 عرب را پرسید کہ روزے چہ مقدار باید خوردن ؟ گفت صد دم
 سنگ کفایت کند۔ گفت۔ این مقدار چہ قوت دہد ؟ حکیم گفت

هَذَا الْقَدَرُ يَحْمِلُكَ وَمَا زَادَ عَلَى ذَلِكَ فَأَنْتَ حَامِلُهُ يَعْنِي
 این قدر برابر پائے دارد - و هر چه برین زیاده کنی تو حمل آنی

بیت

خوردن برائے زیستن ذکر کردنت تو معتقد که زیستن از بهر خوردن است
 حکایت ۶ - دو درویش خراسانی در ملازمت صحبت میکرد
 سیاحت کردند - یک ضعیف بود که روزه داشت و بعد از دو روز
 افطار کرد و دیگری قوی که روزی سه بار خورده و قضا را برود
 شهر بهت جاسوسی گرفتار آمدند - و هر دو را حبس کردند و در زندان
 بگل برآوردند بعد از دو هفته معلوم شد که بگناه اند - در بکشاوند
 قوی را دیدند موه و ضعیف جان سلامت برده - درین عجب ماندند
 حکیم گفت اگر برخلاف آن بودی تعجب بودی زیرا که این بسیار
 خوار بود - طاقت بینوائی نیاورد - و بسختی هلاک شد و آن دیگر خوشتر
 دار بود - بر عادت خود صبوری کرد - و سلامت ماند

قطعه

چو کم خوردن طبیعت شد کس را چو سختی پیشش آید - سهل گیر

و گزین پرورست اندر نراخی چو تنگی بنید از سختی بسیرد

بیت

تنویر شکم و مبدم تا فتن مصیبت بود روز نا یافتن
حکایت ۷- یکے از حکما پسر را نهی کردے از خوردن بسیار
که سیری شخص را رنجور کند- گفت- اے پدر! اگر تنگی مردم را بکشد
نشیده؟ که ظریفان گفته اند- که سیری سرون به که بگر تنگی جان سپردن
پدر گفت- اندازه نگهدار- قوله تعالی کُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا

بیت

نه چندان بخور کز دهانت بر آید نه چندانکه از ضعف جانت بر آید

قطعه

با آنکه در وجود طعام است حفظ نفس ریخ آورد و طعام که بیش از قدر بود
گر گشک خوری تکلف زیان بود ورنان خشک دیر عوزی گاشک بود
حکایت ۸- رنجورے را گفتند که دلت چه می خواهد؟ گفت آنکه
دلم چیزی نخواهد-

بیت

معدده چو پگشت و شکم درد محت سود ندارد همه اسباب رست

حکایت ۵۔ بقالے رادرے چند برصوفیان گرد آمدہ بود۔
 ہر روز مطالبہ کروے و سخنمائے باخشنوت گفتے۔ اصحاب از بخت
 او خستہ خاطر ہمی بودند۔ و جز تکل چارہ نبود۔ صاحب دلے بشنید۔ بخندید
 و گفت۔ نفس را وعدہ دادن بطعام آسان ترست کہ بقال را بدرم

قطعہ

ترک احسان خواجہ اولے تر کا حتمال جفا کے بے تابان
 یتمائے گوشت مروں بہ کہ تقاضائے زشت قصا بان
 حکایت ۱۰۔ جو امروے رادر جنگ تاتار جراتے ہوناک
 رسید کسے گفتش۔ فلان بازارگان نوشدارو دارو۔ اگر بخواہی باشد
 کہ قدرے بدہ۔ و گویند۔ کہ آن بازارگان بہ بخل چنان معروف بود کہ
 حاتم طائی لبخا۔

بیت

گر بجائے نانش اندر سفرہ بود آفتاب تاقیاست روز روشن کس ندید و چنان
 جو امرو گفت۔ نوشدارو ازوے نخواہم کہ بدہ یا نہ وہد بہ منفعت کند
 یا کند یا رے خواستن ازوے ہر کشندہ است

بیت

ہر چہ از دوان بہبت خواستی در تن افزودی و از جان کاستی

حکما گفته اند۔ اگر آپ حیات فرموشند۔ فی المثل۔ بآبروئے دانا خرد که
مردن بعلت یہ از زندگانی بذلت۔

بیت

اگر خطیل خیزی از دست خوشخوئے یہ از شیرینی از دست ترش روئے
حکایت ۱۱۔ یکے از علما خورنده بسیار داشت۔ و کفاف اندک
با یکے از بزرگان که حسن ظن بلیغ در حق او داشت۔ حال خود بگفت روئے
از توقع او در هم کشید۔ و تقرض سوال از اهل ادب در نظرش قبیح آمد۔

قطعه

ز بخت روئے ترش کرده پیش یار عزیز مرو که عیش برونیز تلخ گردانی
بجا جتے کہ روی تازه رو و خندان فرو نہ بند کار کشادہ پیشانی
آورده اند کہ در وظیفہ او زیادت کرد و از ارادت کم۔ پس از چند روز
چون برقرار معهودش ندید گفت

شعر

يَسُّرُ لَطَاعِمَ حَيِّنِ الذِّلِّ تَكْبِهَا الْقَدْرُ مَنَصَّبٌ وَالْقَدْرُ مَحْضُوعٌ

بیت

ناغم افزود و آبرویم کاست بے نوالی بزانہ مذلت خواست
حکایت ۱۲۔ برویشے حاضر در تے پیش آمد۔ کہے گفتش فلا

نعمت بمقیاس دارد۔ اگر بر حاجت تو وقوف یابد۔ همانا کہ در فغانائے
 آن توقف رواندارد۔ گفت من اورا نیدارم۔ گفت منت رہبری
 کنم دستش گرفت و بمنزل آن شخص درآورد۔ درویش کیے را دید
 لب فروخته و ابرو بہم کشیدہ و تند و ترش نشسته۔ برگشت و سخن نہ
 گفت۔ کسے گفتش؟ چہ گفتی۔ و چہ کردی۔ گفت عطائے اوبلقائے
 او بخشیدم۔

قطعه

مہر حاجت بنزدیک ترش رو کہ از خوئے بدش فرسودہ گردی
 اگر گوی۔ غم دل با کسے گوئے کہ از رویش نقد آسودہ گردی
 حکایت ۱۴۔ سائے در اسکندریہ خشک سالی پدید آمد چنانکہ
 عنان طاقت درویشان از دست رفتہ بود۔ و درہائے آسمان بزمین
 بستہ و فریاد اہل زمین بہ آسمان در پیوستہ

قطعه

نماند جانور از وحش و طیر و ماہی مور کہ بر فلک نشد از نامرئی افغانش
 عجیب کہ دود و دل خلق جمع می شود کہ ابر گرد و سیلاب دیدہ بارش
 زشت خوئے در آن سال نعمت بکریان داشت تنگدستان را زرویم داد
 و مسافران را سفر ہنارے گرد ہے درویشان کہ از جور فاقہ بچان آمدہ

ہوئے۔ آہنگ دعوت او کر دند و میں مشاورت آور دند۔ سر از موافقت ایشان
باز زوم و گفتم۔

قطع

مخورد شیر نیم خورده سنگ در سختی بمیرد اندر غبار
تن به بیچارگی و گر سنگی بنہ۔ دوست پیش سفلہ ملد
گر خریدون شود به نعت و جاہ بے ہنر را ہیچکس شمار
پریشان و نسج بر ناہل لاجورد و طلاست بر دیوار
حکایت ۱۴۔ حاتم طائی را گفتند۔ از خود بزرگ مہمت تر در جهان
کسے دیدہ گفت۔ چلے روزے چل شتر قمریان کردہ بودم و امرائے
عرب را طلب نمودہ۔ ناگاہ بجای جتے بگوشہ صحرا رفتم۔ خار کشے را دیدم
پشتہ خار فراموش آورده۔ گفتم۔ بہمانی حاتم چہ از روی؟ کہ خلقے
بر ساطا او گرد آیدہ اند۔ گفت

ہیت

ہر کہ نان از عمل خویش خورد منت حاتم طائی بنبرد
سن اور اہبت و جو انم روی برتر از خود دیدم۔
حکایت ۱۵۔ موسیٰ (علیہ السلام) درویشے را دید کہ از برہنگی
برگ اند شدہ گفت۔ اے موسیٰ! دعا کن تا حق تعالیٰ

سرکافے دہدہ موسیٰ دعا کرد و برفت۔ پس از چند گاہے و پیش گرفتار
و خلقے برو گرد آمدہ۔ گفت این را چہ حالت ست؟ گفتند۔ خمر خورده است
و عریضہ کردہ و یکے راکشہ اکنون قصاص فرمودہ اند **نظم**
گر بے مسکین اگر پرداختہ شدی تخم کجییک از جہان برداشتہ

سبت

عاجز باشد کہ دست قدرت یابد بر خیزد دوست عاجزان ہر تابد
سوی (علیہ السلام) بحکمت جہان آفرین اقرار کرد و از آتجا سر خویش
استغفار۔

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَكَوَيْبَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبِّحُوا
فِي الْأَرْضِ۔

شعر

مَاذَا اخَاَصَكَ يَا مَعْرُورَ الْخَطَرِ حَتَّى هَلَكْتَ فَلَيْتَ النَّارُ لَمْ تَطَّلِ

نظم

سفلہ چو چاہ آمد و سیم و زرش سیلی خواہد بحقیقت سرش
آن تشنیدی کہ حسیکیہ پر گفت مورہان بچہ نہا شد پرش
حکمت پذیر را عمل بسیار است۔ اما پس گری وارا است

بیت

آنکس کہ توانگرت نیسگر داند اوصلت تو از تو بہت سرداند
 حکایت ۱۰- اعرابی را دیدم در حلقہ جوہریان بصرہ حکایت
 می کرد کہ وقتے در بیابانے راہ گم کردہ بودم۔ و از زاد باسن چہین
 نمازہ دل بہ ہلاک نہادم ناگاہ کیسے یافتم پر از مر وارید۔ کہ ہرگز آن ذوق
 و نشاطی فراموش نکنم کہ پس داشتہم کہ گندم بریان ست و باز آن نمی و
 نا اسیدی چون معلوم کردم کہ مر وارید ست۔

قطعہ

در بیابان خشک و ریگ روان تشنہ را در دہان چہ در چہ صند
 مردے توشہ کا وقت داز پا در کمر بند او چہ زر چہ خدق
 حکایت ۱۱- یکے از عرب در بیابان از غایت تشنگی می گفت

یا کَیْتُ قَبْلَ مَیَّتِي يَوْمًا اَنْزَلْتُ لِي مِیَّتِي شہر
 ہمچنین در قاع بیط مسافرے راہ گم کردہ۔ وقت و قوت و قوتش با خراندہ
 و درے چند بر میان داشت بسیار بگردید۔ راہ بجائے نہر و لہجہ
 ہلاک شد۔ طالعہ بر سیدند۔ در مہارادیدند پیش رویش نہادہ و ہر

خاک بنیشتہ -

قطعہ

گر ہمہ زور جعفری دارد مرد بے توشہ برگیرد کام
در بیان فقیر گرسنه را شلغم پختہ بہ زلفہ خام
حکایت - ۱۸ - ہرگز از جور زمان ننا لیدہ بودم و از گشتن آسمان
روئے در ہم نہ کشیدہ - مگر وقتے کہ یاپیم بر ہتہ بود و استطاعت پائے
پوشے داشتیم کجایم کوفہ در آدم دلتنگ یکے را دیدم کہ پائے نہ داشت
شکر نعمت حق بجا آوردم - و برے کفشی صبر کردم

قطعہ

مرغ بریان بچشم مردم سیر کمتر از برگ ترہ بر خوان بست
وانکہ او ستگاہ و قدرت نیست شلغم پختہ مرغ بریان بست
حکایت - ۱۹ - یکے از ملوک باتنے چند ازہ خاصان در شکار گاہ
بزستان از شہر دور افتاد - شب در آمد از دور وہی دیدند ویران
و خانہ دہقانے دران - ملک گفت - شب انجار ویم تازہ است سرا
کترہ باخندیکے ازوزرا گفت - لایق قدر بلند یاد شاہ نباشد
نخانہ دہقانے رکیک التجا کردن - ہمین جاجیمہ زمینم و آتش بر فرودیم

دہقان را خبر شد۔ ماحقصرے ترتیب کرد و پیش سلطان حاضر
آورد و وزیرِ خدمت جو سید و گفت قدر بلند سلطان بہ نزول
کردن۔ درخانہ دہقان نازل نشدے و لیکن نحو استند تا
قدر دہقان بلند شود۔ ملک را سخن او مطبوع آمد۔ شبانگاہ بہرل
او نقل کردند۔ دہقان خدمت پسندیدہ کرد با دادان ملک باو
خلعت و نعمت داد۔ شنیدم کہ قدمے چند در رکاب سلطان
میرفت و می گفت۔

قطرہ

ز قدر شوکت سلطان بخت چیر کم ز الفت بہمان سراسر دہقان
کلاہ گوشہ دہقان بافتاب رسید کہ سایہ بر سرش افکند چو نتو سلطانے
حکایت ۲۰۔ گدائے مسئول را حکایت کنند کہ نعمت وافر
اند و ختہ بودیکہ از پادشاہان گفتش۔ می نماید کہ مال بیکران داری بہ
برخے ازان مارا دستگیری کن کہ ہمتے پیش آمدہ است۔ چون ارتقاء
برسد و فاکرہ شود۔ گفت۔ اے خداوندِ رؤے زمین۔ لایق قدر
نیر گواری نہ باشد دست بہال چون سن گدائے آلودہ کردن کہ جو جو
مکدائی فراہم آوردہ ام۔ گفت غمے نیست کہ بتا مار سید ہم شہر
گر آب چاہ نصرانی نہ پاکست جوہ مردہ میثوقی چہ پاکست

شنیدم کہ سر از فرمان ملک بازو۔ و حجت پیش گرفت و شروع چندی
منو و ملک فرمود تا مضمون خطاب را ترجمہ و توضیح از دوسے مخلص کردند

مثنوی

بطافت چو بر نیاید کار سر بہ بحر متی کشد تا چار
ہر کہ بر خویش تن نہ بخشد گرنہ بخشد کسے برو شاید
حکایت ۲۱۔ بازار گانے را دیدم کہ صد و پنجاہ شتر بار داشت
و چہل بندہ خدمتگار شبہ در جزیرہ کیش مرا بجزرہ خویش برد و ہمہ
شب نیا را میداد سخنہائے پریشان گفتن کہ فلان انبارم ترکستان
است و فلان بیضاعت ہندوستان۔ و این قبائل فلان زمین
ست و فلان مال را فلان کس زمین گاہ گفتے کہ خاطر اسکندریہ
دارم ہوایش خوش است و باز گفتے۔ نے دریا سے مشرب
مشوش ست سعد یا سفرے دیگر در پیش ست۔ اگر آن
کردہ شود۔ بقیث عمر بگوشہ نشینیم۔ گفتہ آن کہ ام سفرست
گفت گوگرد پارسی بچین خواہم ہرون کہ شنیدم قیمت اعظیم
دارد۔ و اندانجا کاسہ چینی بروم برم و دیباستہ روی بہند
و پولاد ہندی بجلب و آبگینہ جلی بہ بین و پروکیانی سپارے

از آن پس ترک سفر کنم و بدکانے نشینم چنداںے ازین
 مایه لیا فرو گفت کہ پیش طاقت گفتنش نہ اند گفت اسے سہری
 تو ہم سخنے بگو از آنہا کہ دیدی و شنیدی گفت

آن شنیدی کہ دوستے تاجرے در بیا یا بنے مفتیا و از ستور
 گفت چشم تنگ دنیا دارا یا فتانت پر کند یا خاک گور
 حکایت ۲۲ - مالدارے را شنیدم کہ بہ نخل چنان معروف
 بود کہ حاتم طائی لبخا ظاہر حالش بہمت دنیا آراستہ و شست
 نفس در نہادش پیمان شکمن تا بجائے کہ نانے را بجائے از دست
 ندادے و گر یہ ابو ہریرہ را بلقمہ نتواختے و سگ اصحاب کہف را
 استخوانے نینداختے - فی الجملہ کسے خانہ اور اندیدے در کتاب و مفسرہ
 اور اسر کشادہ -

بیت

در روش مجربوے طعانش نشید مرغ از پس نان خوردن اور نیزہ پخید
 شنیدم کہ بہ دریاسے مغرب راہ مصر برگزفتہ بود و خیال فرعون فی در سر کردہ
 باوے مخالف گرو گشتی برآمد و دریا در چویش آمد حتی ذآد و گاہ انفراق

بیت

باطنج ملولت چه کند دل که نسازد شرط همه دقتی نبود لایق کشتی
دست دعا بر آورد و فریاد بیفایده کردن گرفت فاذا امرک بواجب
الْفُلْکِ دَعُوْا لِلّٰهِ مُخْلِصِيْنَ لَهُ الدِّیْنَ -

بیت

دست تضرع چه سود بنده محتاج را وقت دعا پر خدا وقت کرم بخیل

قطعه

از زرد سیم راحته یرسان خویشتن هم مشتعبه برگزیده
و آنکه این خانه از تو خواهد ماند خسته از سیم و خسته از زر گیر
آورده اند که در مصراقارب درویش داشت بعد از هلاک
او به بقیت مال او تو انگر شدند و جامه های کهنه بمرگ او
بدریدند و خز و میاطنی بسریدند هم در آن هفت سه یک را
دیدم از ایشان بر باد پائے رواں و غلامے در پے دواں
با خود گفتم -

قطعہ

وہ کہ گر مردہ باز گردیدے بیان قبیلہ و پیوند
 رو میراث سخت تر بودے دارشان راز مرگ خوشاوند
 بسابقہ معرفتے کہ در میان ما بود آستینش گرفتہ و گفتم بیت
 بخورائے نیک سیرت سہ مرد کان نگون نخت گرد کرد و نخورد
 حکایت ۳۳۔ صیادے ضعیف را ماہی توی در دام افتاد
 طاقت ضبط آن نہ داشت۔ ماہی برو غالب آمد و دام از دستش در رفت
 و برقت متحیر شد و گفت

قطعہ

شد غلامے کہ آپ جو آرد آپ جو آمد و غلام بہر د
 دام ہر بار ماہی آوردے ماہی این بار رفت و دام بہر د
 دیگر صیادان در بیخ خوروند و ملاشتش کردند کہ چنین صیدے در دست
 افتاد و نتوانستی نگاہ داشتن! گفت اسے برادران۔ چہ توان کرد
 مرا روزی نبود و ماہی را بچنان روزی ماندہ بود و حکما گفتہ اند۔
 صیاد بے روزی در جملہ ماہی نگیرد و ماہی بے اہل خشکی
 نہیں رہے۔

ہیبت

صیاد نہ ہر بار شکار سے بیرو باشد کہ یکے روز پلنگش بیرو
 حکایت ۲۴۔ دست و پا بریدہ ہزار پائے را بکشت۔
 صاحب کے برو گذشت و گفت سبحان اللہ! آئکہ با ہزار پائے
 کہ داشت چون اجلس فرارید۔ از بے دست و پا کے نتوانست
 گر بخت

شنوی

چو آید ز پے دشمن جانستان بہ بند داخل پائے مرودوان
 دران دم کہ دشمن پیائے رسید کمان کیانی نباید کشید
 حکایت ۲۵۔ ایہے را دیدم خلعے شین در برو مرہ کے تازی
 در زیر و قصب مصری بر سر۔ کے گفت سعدی! چگونہ می بینی
 این دیباے تعلیم برین حیوان لائیکم؟ گفتم خلعے زشت ست کہ
 بآپ زر و نشت ست

قطع

بآدمی نتوان گفت مانند این حیوان مگر ذراعہ دوستار و نقش بر نش
 بگرو دہم۔ اسباب ملک ہستی او کہ بیچ چیز نیابی حلال جز خوش

قطع

شریف گرد شصت شود خیال بند که پارگاہ بلندش ضعیف خواهد شد
 در آستانه سمین بلخ زر کو بند گمان میر که سفیدی تشریف خواهد شد
 حکایت ۲۶ - دزدی گدائے را گفت - شرم نداری که از برائے
 جوئے سیم دست پیش هر لیم دراز میکنی؟ گفت

بلیت

دست دراز از پئے یک حبه سیم به که بسترندید انگے دو نیم
 حکایت ۲۷ - مشت زنی را حکایت کنند که از دهر مخالف
 بفرغان آمده بود و از خلق ندرخ و دست تنگ بجان سیده و
 شکایت پیش پدر برد و اجازت خواست که عزم سفر دارم مگر بقوت بازو کا
 فراچنگ آرم بنیت

فضل و نهرو صالح ست مانند عود بر آتش نهند و مشک لبانید
 پدر گفت اے پسر! خیال محال از سر بر کن و پائے قناعت در
 دامن سلامت کش - که بزرگان گفته اند - دولت نه بکو شیدن ست
 چاره آن کم جو شیدن ست -

بلیت

کس نتواند گفت دامن دولت پرور کوشش میانه است و نه با برور

بیت

اگر بر سر موت هنر دوصد باشد هنر کار نیاید چو نخت بد باشد

بیت

چه کند زورمند و از خون نخت بازو سے نخت بہ کہ بازو سے سخت
پسے گفت اسے پدر! فوائد سفر بسیارست و عوائد آن بیشمار از نخت
خاطر و چہ ترسافع و دیدن عجائب و شنیدن غرائب و تفریح بلدان و
مجاورت خلایق و تحصیل جاہ و علم و ادب و مرید مال و مکتسب و
معرفت یاران و تجربت روزگار ان کچان کہ سالکان طریقت
گفتہ اند۔

قطرہ

تا بدکان خانہ در گروی ہرگز اسے خام آدمی نشوی
برو اندر جہان تفریح کن پیش ازان روز کہ جہان بروی
پسے گفت اسے پسے! منافع سفر برین نمط کہ گفتی۔ بسیارست لیکن
مستلم چار طائفہ راست نختین باز رگائے کہ باوجود نعمت و کمالت
و غلامان و شاگردان چابک و تیز ہر قدر بشہرے و ہر شب بقائے
و ہر دم تہنہ سرج گاہے از نعیم دنیا متمتع شود۔

قطعه

منم بکوه و دشت و بیابان نیست
هر جا که رفت خمیه زد و خوابگاه ساخت
و از آنکه بر مراد جهان نیست و ترس
در زاد بوم خویش غریبست و ناشناخت
دوم عالمی که منطبق شیرین و کلام نکین
و قوت فصاحت و مایه بلاغت
هر جا که رود بختش اقدام نمایند
و هر جا که نشیند اکرام کنند

قطعه

وجود مردم و نامثال ز روطلاست
که هر جا که رود قدر و قیمتش دانند
بزرگ زاده نادان بشهر و مانند
که در دیار غریبش هیچ نتانند
ستوم خوش آوازے که به خنجره و اوادی آب از جریان و مرغ از طیران
باز و آرو پس بوسملت این فضیلت دل مردان صید کند و آریاب
معنی مبنای دوستی و در غیبت نمایند
چهارم پیشه ورے که بسعی باز و کفایت حاصل کنند تا آب رویش
از بهر زمان ریخته نشود که خردمندان گفته اند

قطعه

گر بگریزی رود اند شهر خویش
سختی و محنت نبند و پاره دیز
در بجزای فتنه از تملکت
گر سینه خیز ملک نیم روز
چنین صفتها که بیان کردم در سفر موجب جمعیت خاطرست و ادعیه طیب

عیش - ہر آنکہ ازین جملہ بے بہرہ است - بخیاں باطل در جهان برود و

دیگر کشش نام و نشان نبرد و نشنود - قطعہ

ہر آنکہ گردش گیتی بکین او برخواست بغیر مصلحتش بہر می کند ایام
کبوترے کہ دیگر آشیان نخواہد دید قضا ہی بروش تا بسوئے دانہ دوم

پس گفت اے پدر! قول حکما را چہ گوئہ مخالفت کنم؟ کہ گفتہ اند - رزق
اگر چہ مقسوم است اما بسبب حصول آن تعلق شرط است - و بلا - اگر چہ مقدور
از ابواب و دخل آن خدا واجب

قطعہ

رزق ہر چند بیگمان برسد شرط عقل است جستن از در ہا
گر چہ کس بے اجل نخواہد مُرد تو مرو در دہان از در ہا
درین صورت کہ منم با پیل دمان بزخم و با شیر زریان پنجہ در افکنم پس
مصلحت آنست کہ سفر کنم کہ ازین پیش طاقت بے نوائی نمی آرم -

قطعہ

چون مرد بر قتا و زجاے و مقام خویش دیگر چہ غم خورد ہمہ آفاق جائے است
ہر شب تو آنکے سیرائے ہی بود در ویش ہر کجا کہ شب آمد سر آوے است
مرد خدا بہ شرق و مغرب عرب نیست ہر جا کہ میرود ہمہ ملک خدا کی است

این گفت و پدر را وداع کرد و مهت خواست و روان شد و با خشتن
همی گفت -

بیت

هنر و چو بختش نباشد بیکام بجای رودکش ندانند نام
تا بر سید کینار آب که سنگ از صلابت او بر سنگ همی آمد و خروشش
بفرسنگ همی رفت

بیت

سبب گین آب که مرغابی و لیلین نبود کترین موج آسیا سنگ از کنارش در بود
گر و پس مردمان را دید هر یک بقراقت و در متعبر نشسته - جوان را دست
عطا بسته بود - زنان شارب کشود - چندانکه زاری کرد یاری نکردند - طلاج
بمیر و از و بجنده برگردید و گفت -

بیت

بے زرتوانی که کنی بر کس زور گر زرداری بزور محتاج نه

فرد

زندداری نتوانی رفت بزور از دریا زورده مروچه باشد زریک مرد بسیار
جوان را دل از طعنه طلاج بهم برآمد - خواست از و انتقام کشد - کشتی
رفته بود - آواز داد که اگر بدین جامه که پوشیده ام قناعت میکنی در بیخ
نیست - طلاج طمع در جامه کرد و کشتی باز گردانید - بیت
بدوز و شره دیده پوششند در آرد طمع مرغ و ماهی بربند

چندانکه دست جوان برش و گریبان ملاح رسید اورا بخود در کشید و
 بیجا با که فرو کوفت - یارانش از کشتی بدر آمدند که پشتی کنند - درشتی دیدند
 پشت بگردانیدند - جز این چاره ندانستند که بمصاحت گرانید و باجرت
 مساحت نمایند

مثنوی

چو پر خاش بنی تمل بسیار که سہلی بربند و در کار زار
 لطافت کن آنجا که بینی ستینر نیز قز زم راتنج ستینر
 بشیرین زبانی و لطف و خوشی توانی که پیله بموئے کشتی
 بعد راضی در قدمش افتادند - و بوسہ چند بفاق بر سر و چشمش دادند
 و بکشتی در آوروند - در وان شدید - تا برسید بستونے کہ از غایت پنهان
 در آب ایستاده بود - ملاح گفت - کشتی را خلعت ست کیے ارشما - کہ زود آور
 تر باشد - بدین ستون برود و خرطوم کشتی بگیرد - تا از عمارت عبور کنیم
 جوان بغرور دلاوری کہ در سر داشت از خیم دل آزرده
 نیندیشید و قول حکما را کار بست کہ گفتہ اند ہر کرا رہنجے رسیدی
 اگر در عقب آن صداحت رسانی از پادشاه آن یک رنج
 امین سباش کہ پیکان اگر چہ از جراحت بدر آید آزادان
 مدد دل بماند -

ہمیت

چو خوش گفت یکتاش با خیلش چو دشمن خراشیدی امین مباش

قطعہ

مشو امین کہ تن گدل گردی چون زدنت دے ہنگ آید
 سنگ بر پارہ حصار من کہ بود کز سار سنگ آید
 چہ انکہ بقو کشتی بر ساعد چید و بر بالائے ستون رفت - ملائ
 نام از کفش در گسلا ند کشتی بر اند - چہ ایہ ستیر باند روزے دو بار
 محنت کشید - رنہ سوم خواش گریبان گرفت در آتش انداخت بعد
 از شبانہ روزے دیگر بر کنار افتاد - نہ میاتش بر مقعے ماندہ بود - برگ
 و ختان خوردن گرفت و بیخ گیاہان بر آوردن - تا اندک مایہ قوت
 یافت سردر بیابان نہاد و ہمی رفت - تا از تشنگی بے طاقت شد -
 بسر چاہے رسید تو مے براو گرد آدہ بودند و شربت آبے بہ
 پیشینے ہی آشنا میدند - جوان را چیزے نبود چہ انکہ طلب کرد
 و بیچارگی نمود و رحمت نیاوردند - دست تقدی دراز کرد و بیشتر
 نشد تنے چہ در افرو کو فت مردان غلبہ کردند و بے محابا
 زدند بخروج شد -

قطعه

پیشہ جو پڑشد بزند پیل را با ہمہ مردی و صلاست کہ اوست
 مورچگان را چو بود اتفاق شیرازیان را بدر اشد پوست
 بکلم ضرورت در پے کاروان افتاد و برفت - شبانگاہ برسیدند بہ بقا
 کہ از دزدان پر خطر بود - کاروانیان را دید لرزہ بر اندام افتادہ و دل
 بریلاک نہادہ - گفت - اندیشہ مدارید کہ درین میان یکے منم کہ تنہا بچا
 مرد را جواب دہم - و دیگر جوانان ہم یاری کنند - کاروانیان را بلا ف
 او دل قوی گشت و بہ جستش شادمانی کردند و بز او آلبش دستگیری
 واجب داشتند - جوان را آتش سددہ بالا گرفتہ بود و عنان طاقت از
 دست رفتہ لقمہ چند از سر شہتہ تناول کرد و دوسے چند آب در پے
 آتش سید تا دیو درونش بیارامید و خواہش در ر بود و بخت
 پیر مرد سہبامدیہ در کاروان بود گفت اسے یاران !
 من ازین بدرقہ شما اندیشنام کم بیش از آن کہ از دزدان -
 چنانکہ حکایت کنند کہ اعرابی را در سے چند گرد آمد بود لبش
 از تشویش دزدان تنہا در خانہ خواہش نہی برد - یکے را
 از دوستان پیش خود خواند تا دوحشت تنہائی بدیدار او

منصرف کند شبے چند در صحبت او بود چندانکہ بر درمہایش وقوف
یافت تہامی بر دوسفر کرد۔ باداواں بدیدندش عریاں و گریاں
کسے گفتش حال چیست؟ مگر آن درمہائے تراوز و برز؟ گفت لاواللہ
بدرتہ برد

قطع

ہرگز ایمین زیار نہ شستم تا بدانستم آنچہ خصلتِ اوست
زخمِ دندانِ دشمنی تینہرست کہ نماید بچشمِ مردم دوست
یاران چہ دانید کہ این ہم از جملہ دزدان بود و بعیاری در میان ما تعلیم
شدہ تا بہنگامِ فرصت یاران را خیر کند۔ مصلحتِ آن می بینیم کہ مر
اورا خفتہ بگذاریم و رختِ پرواریم۔ کاروانیان را تذہیر چہ استوار آمد
و مہابتے از مُشتِ زنِ در دل گرفتند۔ رختِ برداشتند و جوان را
خفتہ بگذارشتند۔ انکہ جزیافت کہ آفتاب برکتفش تافت سر برآورد
کاروان را ندید۔ بیچارہ بسے بگردید و راہ بجائے نبرد۔ تشہ زگر منہ
بے نوازوئے بر خاک و دل بر ہلاک نہادہ می گفت

ہمیت

مَنْ ذَا يُجِدُّ نَفْسِي وَ هَرَّ الْعَيْسُ مَالِ الْغَرِيبِ سَوَى الْغَرِيبِ نَفْسِي

بیت

بیشتی کند با غریبان کسے کہ نابودہ باشد بغربت بسے
 مسکین درین سخن بود کہ پسر بادشاہے بصید از لشکریان دور افتادہ
 دہر بالائے سرش ایستادہ ہمی شنید و در ہیأتش ہی نگریست ۔ دید
 سورت ظاہرش پاکیزہ و سیرت حالش پریشان ۔ پرسید کہ از
 کجائی ؟ و بدین جا نگہ چگونہ افتادی ؟ برخے از آنچہ بر سر او رفتہ
 بود و عادت کرد ملک زادہ را بر حالت تباہ او رحمت آمد خلعت و
 نعمت داد ۔ خندے باوے فرستاد تا بشہر خویش باز آمد ۔ پدر
 بدیدن او شادمانی کرد ۔ و بر سلامت حالش شکر گزارد ۔ شبانگہ از آنچہ
 بر سر او گذشتہ بود از حالت کشتی و جور ملاح و حفائے روستائیان
 بر سر چاہ و غدر کاروانیان در راہ با پدر می گفت ۔ پدر گفت اے پسر
 نگفتست بہنگام رفتن کہ تہیدستان را دست دلیری بستہ است و پنجہ
 شیریں شکست ۔

بیت

چہ خوش گفت آن تہذیب سنجشور جوئے ز بہتر از پنجاہ من زور
 پسر گفت اسے پدر ! تا پنج تبری گنج بزداری و تا جان در خطر نہی بر

دشمن خلقِ نریالی - و تاواند بر نیفشانی خرمن بزرگی سیری نه بینی
که ماندک رنجی که بروم چه راحت حاصل کردم؟ و به نیشی که خوردم
چه مایه غسل بدست آوردم؟

بیت

گر چه بیرون رزق نتوان خورد در طلب کاہلی نشاید کرد

بیت

غواص گر اندیشه کند کام ہنگ ہرگز نہ کند دُر گر انس یہ بچنگ
آسیا سنگ زیرین متحرک نیست لاجرم محل بارِ گران ہی کند قطعہ
چہ خورد شیر شترزہ در بُن غار؟ باز افتادہ را چہ قوت بود
گر تو در خانہ صید خواهی کرد دست و پایت چو عنکبوت بود
پدر گفت اے پسرا! دین نوبت ترا فلک یاوری کرد و اقبال ہی
تا گلست از خار و خارست از پاید آمد و صاحب دولتی بتور رسید و بر تو
نخستہ و کسیر حالت را بتفقہ سے جبر کرد و چنین اتفاق نادر افتد
و بر باد حکم نتوان کرد - زینہار تا گرد این دام نگر دی -

بیت

صیاد نہ ہر بار ہشکار سے جبرد باشد کہ یکے روز بلنگش جبرد
چنانکہ یکے از ملوک پارس - حَرَّ سَہا اللہ تعالیٰ تگینہ گرانمایہ در

انگشتی داشت۔ بارے بکالت شجراتے چند از خاصان بمصلحت
 شیراز بیرون رفت۔ فرمود۔ تا آنکشتی را برگنبد عضد نصب
 کردند۔ تاہر کہ تیر از حلقہ انگشتی بگذرانند۔ خاتم وے را باشد اتفاقاً
 چہار صد حکم انداز و رخصت ملک بودند۔ بنیاد خند جملہ خطا کردند۔ مگر کوکے
 کہ بر بام رباطے باز بچہ تیر از ہر طرف ہی انداخت باد صبا تیر اورا
 از حلقہ انگشتی گذرانید خلعت و لغمت یافت و خاتم بوے
 ارزانی داشتند۔ آورده اند کہ پسر تیر و کمان را بسوخت گفتندش
 چرا چنین کردی؟ گفت تار و نق تختین بر جائے ماند۔

قطعه

گہ بود کز حکیم روشن رائے بر نیاید درست تدبیرے
 گاہ ہا شد کہ کود کے نادان بغلط پردہ فزند تیرے
 حکایت ۲۸۔ درویشے راشنیدم کہ در غارے نشست
 بود و در بروے جہان بستہ و ملوک و سلاطین را در چشم او شوکت
 نہاندہ۔

قطعه

ہر کہ بر خود در سوال کشاد تا بہیرونیا ز مند بود
 آتہ بگذار پادشا ہی کن! گردن بے طمع بلند بود

یکے از ملوک آن طرف اشارت کرد کہ توقع بکرم و اخلاق بزرگان آن
ست کہ بہ نان و نمک با ما موافقت کنند۔ شیخ رضا داد۔ حکم آنکہ اجاب
و عوت سنت است۔ دیگر روز ملک بجزیرہ قدومش رفت عابد برخواست
و ملک را در کنار گرفت و ملاحظہ کرد و ثنا گفت۔ چون ملک رفت
یکے از اصحاب پرسید کہ چندین ملاحظہ کہ تو امروز با پادشاہ کردی خلاص
عادت بود۔ گفت نشنیدہ بہ کہ گفتہ اند۔

ملیت

ہر کرار بسا امانبشتی واجب آمد بخدمتش بر خاست

مثنوی

گوش تواند کہ ہمہ غمزد
نشد آواز دنف و چنگ نے
دیدہ شکبہ ز تماشائے باغ
بے گل و نسیرین بس آرد و ماغ
گر نبود بالمش آگندہ پر
خواب توان کرد حجر زیر سر
دین شکم بے ہنر بیچ بیچ
صبر ندارد کہ بسازد بہر بیچ

گلستان باہنہ

در تاثیر تربیت

حکایت ۱۔ یکے را از دُرِّ اُپسے کودن بود۔ پیش دانشمند
فرستاد کہ مر این را تربیتی کن مگر عاقل شود۔ روزگارے تعلیم کرد
مؤثر نبود۔ پیش پرش کہے فرستاد کہ این پسر عاقل نمی شود و مرا
دیاندارید۔

قطبہ

چون بود اسل گوہرے قابل تربیت را درواثر باشد
ہیچ صیقل نکو نداند کرد آہنے را کہ بدگلد باشد
سگ بریا سے منقہ گانہ بشوئے چونکہ تر شد پلید تر باشد
حکایت ۲۔ حکیمے پسران را پند نہی داو۔ کہ اسے جانان پر
نہر آموزید کہ ملک و دولت دنیا اعتماد انشاید و سیم وزر و سفر
محل خطر باشد کہ دزد بہ کیا بارہ برد یا خواہ بہ تفاریق خور و۔ اما نہر ختمیہ
زائیدہ است و دولت پائیدہ۔ اگر نہر نہ از دولت میفتد۔ غم نہ باشد

که نه در نفس خود دولت ست هر کجا که رود و قدر بنید و صد رشید
و بے نه لقمه حنید و سختی بنید

بیت

سخت است پس از جاه تحکم بردن خورده نیاز جور مردم بردن

قطعه

وقتی افتاد فتنه در شام هر کس از گوشه فرار فتنه
روستایا و گان دانشمند یوزیری پادشاه فتنه
پسران وزیر ناقص عقل بگدائی بروستار فتنه

بیت

میراث پدرخواهی علم پدر آموز کین مال پدر خرج توان کرد به روز
حکایت ۳۰ - یک از فضلاء عصر تعلیم ملک زاده هجی کرد
ضرب همجا باز دے و زجر بے قیاس کردے بارے پسر از بیلاقتی
شکایت پیش پدر آورد و جامه از تن درو مند برداشت پدر راول
بهم برآمد - استاد را بخواند و گفت پسران آقا در چنین جفا و تیغ
رواندری که نرسند مرا سبب چیست گفت سبب آن که سخن
اندیشیده گفتن و حرکت پسندیده کردن همه خالق را علی العموم باید

و پادشاهان را علی الخصوص بموجب آن که از دست وزیران ایشان هر چه
بروید بر آئینه با قیام بگویند - نه قول و فعل عوام الناس را چندان
اعتبار نباشد

قطعه

اگر صد ناپسند آید ز درویش رفیقانش یک از صد ندانند
و اگر یک ناپسند آید ز سلطان ز اقلیم با قلم رسانند
پس واجب آمد مُلک پادشاهزاده را در تہذیب اخلاق خداوند زادگان
اَبْنَتَهُمُ اللّٰهُ نَبَا نَا لِحُکْمَا احتما و ازان بیشتر کردن که در حق عوام

قطعه

هر که در خردش ادب نہ کنی در بزرگی فساد از در خواست
چوب تر را چنانکه خواهی پیچ نشود خشک جز با گش راست
ملک را حسن تدبیر فقیه و تصور جواب او موافق آمد خلعت و نعمت
بخشید و پای و منصب او بلند گردانند -

حکایت ۳۴ - مستقیم کتابی را دیدم در دیار مغرب مترش روی
و تلخ گفتار - بد خوئے و مردم آزار - گدا طبع و ناپرسوزگار که عیش
مسلمانان بدین اوتیه گشته - خواندن قرآنش دل مردم سپید

کروے جسے از پسران و دختران بدست جفائے او گرفتار نہ نہند
 خندہ دنیا راے گرفتار گاہ کیے رات پانچہ روزے و گاہ دیگرے
 را در شکنجہ نہادے۔ القصہ شنیدم کہ از سختی و درشتی او برخیزند و برونند
 و برآمدند پس انکہ مکتب و سے را بمصلحت دہند۔ پار سائے سلیم
 و نیک مروے حلیم کہ جز بحکم ضرورت سخن نگفتے و موجب آزار کسی
 بر زبان او نرفتے کو دکان را بہیت استاد و نخستین از سر برداشت
 معلّم دومی را با خلاق ملکی دیدند۔ دیو صفت یکیک بر میدند و
 با عتقاد علم او ترک علم گرفتند۔ محبین اغلب اوقات بیاز یکچہ فراہم
 نشدند۔ و بوجہ ادا درست کردہ بشستند و بر سر سجدہ ہر
 شکستند

بیت

استاد و معلم چو بود کم آزار خرسک یازند کو دکان در بازار
 بعد از دو ہفتہ بر در آن مکتب گذر کردم معلّم اولین را دیدم دل خوش کردہ
 بودند و بہقام خویش باز آوردہ از بے الصافی برخیزدم و لا حول
 گفتم۔ کہ دیگر باز اہلس را معلّم ملائکہ چا کردند؟ پیر مروے طریف جہانیدہ
 بشنید۔ بخندید و گفت۔

مثنوی

بادشاہ ہے پسر بکتب داد لوح سیمینش در کنار نهاد
 بر سر لوح او بنشتہ بزر جور استاد یہ زمہ سر پر
 حکایت ۵۔ پارسا زادہ را نعمت بیکران از ترکہ علم بہرست
 افتاد۔ ز شستی با آغاز کرد و بڈری پیش گرفت فی الجملہ نہاند از سار
 معاصی و منکرے کہ نہ کرد و منکرے کہ نخورد بارے یہ نصیحتش
 گفتم اے فرزند۔ دخل آب رواں است و عیش آسیائے گروان
 یعنی خج فراوان کردی مسلم کسے را باشد کہ دخل معین دارد

قطعہ

چو دخلت نیت خج آہستہ تر کن کہ می گویند ملا حان سرودے
 اگر باران بکوشمان بنارد ببالے و جلہ گرد و خشک رودے
 عقل و ادب پیش گیر و لمو و لعب بگذار کہ چون نعمت سپری شود۔
 سختی برمی و پشیمانی خوردی۔ پسر از لذت تا فوش این سخن در گوش
 نیاد و دیر قولی من اعترض کرد کہ راحت مابل بہجت آجل منتخص
 کردن خلاف رائے خردمندان است۔ مثنوی
 خداوندان کام و نیکی جتنی چہ اسختی کشند از بیم سختی؟

بروشادی کس آید دل فروز
نغمه سر و آتشاید جز و امروز
نکلیف مرا که در صدر مروت نشسته ام و عقیده فتوت بسته و ذکر انعام
در افواه عوام افتاده

مثنوی

هر که علم شد بسجاو گرم به بند نشاید که نه بر درم
نام نکویی چو برون شد ز کوی و ز تنوانی که به بند می بروی
دیدم که نصیحت نمی پذیرد و دم گرم من در آهین سیر و آوازه نمی کند
ترک بنام محبت گرفتم در و از مصاحبت او بگردانیدم و قول حکما را
کارستم که گفته اند بَلِّغْ مَا عَلَيْكَ فَإِنْ لَمْ يَفْقَهُوا فَمَا عَلَيْكَ

قطعه

گر چه دانی که نشوند بگوئی هر چه دانی تو از نصیحت و پند
زود باشد که خیر سبزی بدو پا و فتاوه اندر بند
دست بردست میزند که درین نشیدم حدیث دانشمند
تا پس از مدتی آنچه از تکلیف حالش می اندیشیدم - بصورت بدیدم
که پاره پاره می دوخت و لقمه لقمه می اندوخت - و لم از ضعف حالش
بهم برآمد - مروت ندیدم در چنین حالے ریش درویش را بلامست

خراشیدن و نمک پاشیدن - با خود گفتیم -

شنوی

حریف سفلہ در پایان مستی نہ اندیشہ زر و زنگہستی
درخت اندر بہاران برفشاند زمستان لاجرم بے برگ ماند
حکایت ۱۱۱ - پادشاہ ہے پسرے را باد یہی داد و گفت -
این فرزندانست تربیتش همچنان کن کہ یکے از فرزندان خویش گفت
فرمانبردارم سائے چند در پئے او بنج بر دوستی کرد بجائے نہ رسید و لیلان
ادیب در فضل و بلاعت نسبت بھی شدند - ملک را نشمند را سو اخذت
کرد و متعجبست فرمود کہ وعدہ خلاف کردی و شرط وفا بجا نیاوردی
گفت برائے عالم آرا سے خداوند و روائے زمین پوشیدہ ماند کہ تربیت
یکسان است - ولیکن طبائع مختلف -

قطعه

گرچہ سیم زر و زنگ آید ہے در ہمہ سنگ بنا شد زر و سیم
بر ہمہ عالم ہی تا بد سہیل جائے انہاں میکند جائے اہم
حکایت ۱۱۲ - یکے را شنیدم از پیران مرقی کہ مریدے را گفت
اے پسر! چنانکہ خاطر آدمی زاد و بروزیت اگر بروی وہ بود کہ مقام
از ملائکہ در گذشتے -

حکایت ۸۔ اعرابی را دیدیم کہ پسر را می گفت۔ یَا مُبْتَغَى زَنَاتِ
مَسْئُولٌ یَوْمَ الْقِیَامَةِ مَاذَا کَسَبْتَ وَلَا یُقَالُ یَمَنْ اَنْسَبْتَ
یعنی اسے پسر ترا پرند روز قیامت کہ ہنرت چیست؟ و نگویند کہ
پرست کیت؟

قطعه

جامہ کعبہ را کہ نمی بوسند او نہ از کرم پیلہ نامی شد
باغز زے نشست روز بخند لاجرم ہجو او گرامی شد
حکایت ۹۔ در تصانیف حکما آورده اند کہ کثرتِ راولادت
مستود نیست چنانکہ سائر حیوانات را بلکہ احشائے مادر بخورند پس شش
ہر بند در صحن گیسند و آن پوستہا کہ در خانہ کثرتِ بینند۔ اثر آنست
بارے این نکتہ پیشِ بزرگے ہمی گفتم۔ گفت دل من بر صدقِ این
سخن گواہی می دہد و جز چنین نتواند بود۔ چون در حالتِ خردی با مادر
چنان معاملہ کردہ اند۔ لاجرم در بزرگی نامقبول و نامحبوب اند

قطعه

پسرے را پر نصیحت کرد کماے جو انم دیا و گیسین پند
ہر کہ با اہل خود وفا نہ کند تشوہ دوست روئے دلش مند
مثل۔ کثرتِ راکفند چہا بزمستان بدر نمی آئی؟ گفت تبابتا نم

چہ حرمت است کہ بزستان بیرون آیم؟ -

حکایت ۱۰ - زن درویشی حاملہ بود - مدتِ حمل اولسپس آمد
درویش را ہمہ عمر فرزند نیادہ بود - گفت اگر خدا کے تعالیٰ مرا سپرد
بخشد جہاں خرقة کہ دو بردارم ہر چہ در ملک من است ایشا درویشان
کنم - اتفاقاً پس آورو - درویش ستادمانی کرد و سفر یاران بموجب
شمار کا بہا و پس از چند سال کہ از سفر تمام باز آمد بمحلت آن دست
بگذشتہ و از چگونگی حالتش پرسیدم - گفتند - بزندان شکنہ درست - گفتیم
سبب چیست - گفتند - پسرخ خر خورہ است و غربہ کردہ و
خون کے ریختہ و از شہر گرختہ - پدر را بعزت آن سلسلہ درنائے
ست و بند بر پائے گفتیم این بلانا او بجا بت از خدا خواستہ است

قطع

زمان بار دار اسے مرد ہو شیار اگر وقت ولادت ملا زائید
از ان بہتر بہ نزدیک خردمند کہ فرزندان نامہوار زائید
حکایت ۱۱ - سائے نرائے میان پیادگان حلاج افتادہ
بود داعی مہر ان سفر پیادہ بود از بے انصافی در سرور وے
یکدگر افتایم و خواہ فسوق و جدال بدادیم کجا وہ لیشنے را شنیدم کہ بلیدیل

خود می گفت - بوالعجب کار سے کہ پیادگان علاج چون عرصہ شطرنج
بسرانجامی برند - فرزین میشوند - یعنی بہتر از ان می گردند کہ بودند و پیادگان
حاج لادیمہ لبہ پر ہند - تیر شدند

قطعہ

از من گوئے حاجی مرد مرگزام را کو پستین خلق بازار می درو
حاجی تو منشی مسترست از بزمی آنکہ بیچارہ خار میخورد و بار می برد
حکایت ۱۲ - مردے احشمت درو خواست پیش بیطار سے
رفت کہ مراد و اکمن - بیطار از آنچہ در حشمت چارہ پایان می کرد در دیدہ او
کشید - کوشید - حکومت بردار و بردند - گفت برو ہیج تاوان
نیست اگر این خبر نبودے پیش بیطار رفتے - مقصود ازین سخن آن
ست تا بدانی کہ ہر کہ نا آزمودہ را کار بزرگ می فرماید راست بردو
بہ نزدیک خود مندان بحقیقت عقل منسوب گردو -

قطعہ

خندہ ہونمند روشن رائے با فرومایہ کار ہائے خطیر
بوریا باغ - گر چہ با قندہ ست نیزندش بکار گاہ حسیر

حکایت ۱۳- یکے از بزرگانِ آئمه را پسری وفات یافت
 پیدندش کہ بر منہ ذوقِ گورش چہ نویسم ؟ گفت - آیاتِ کتابِ محمد
 را عزت و شرفِ بیش از آن ست کہ روا باشد بر چنین جایها نوشتن
 کہ بروز گارے سودہ گردد - و خلایق برو گذرند و سگان برو شاشند
 و اگر بقورتِ خیرے ہی نویسند - این دو بیت کفایت ست -

قطع

آہ! ہر گاہ سبزہ دستان بدیدے چہ خوش شد دل من
 بگذرے دوست تا بوقتِ ہر سبزہ بینی و میدہ بر گل من
 حکایت ۱۴- پارسائے بریکے از خداوندانِ نعمت گذر کرد کہ
 شہداء را دست ز پائے بستہ بود - عقوبتِ ہی کرد - گفت اسے پسہ
 ہاتھو تو مخلوق ہے را خداے عزوجل اسیرِ حکم تو گردانیدہ است و برابر تو
 فضیلت دادہ شکرِ نعمتِ باری تعالی بجا آرد چندانِ جہا بروے
 روا مدار کہ فرداہ از تو باشد و شرمساری بری -

مثنوی

بہ بندہ گیسے خشمِ بسیار جورش کن و دلش میازار

اورا تو بدہ درم خریدی آخر نہ بقدرت آفتاب دیدی
 این حکم و سرور و خشم تا چند بہت از تو بزرگتر شد و ند
 اسے خواجہ ارسلان و آغوش فریادہ خود کین فراموش
 و خبرست از خواجہ عالم و سرور بنی آدم (صلی اللہ علیہ وسلم) کہ گفت
 بزرگترین حسرتی در روز قیامت آن بود کہ بندہ سلاح را بہ بہت
 برند و خداوند فاسق را بدو بخ

قطعه

بر غلامی کہ طوع خدمت است خشم بیدمران و طیرہ گیر
 کہ فضیحت بود بر فرشتہ ساز بندہ آزاد و خواجہ در زنجیر
 حکایت ۱۵- سالے از بلخ با شایانم سفر بود و راہ از دروان
 پر خطر جوئے بیدرقہ ہمراہ باشد - نیزہ بازو چرخ انداز سلجوق
 بیش زور کہ وہ مرد توانا کمان اورازہ نکرندے و زور آوران روی
 زمین پشت او بر زمین نیاوردندے - لیکن مشتہم بود و سایہ پرورہ
 نہ چہا ندیدہ و سفر کردہ رعد کوس دلاوران گویش اور سیدہ و برق تیشہ
 سواران بچشم ندیدہ بیت
 نیفتادہ در دست دشمن اسیر بگردش نباریدہ باران تیر

اتفاقاً من و آن جوان ہر دو در پے ہم دوان ہر دو ارقدیش کہ پیش
آمدے بقوت بازو بیفکندے و ہر دوخت عظیم کہ دیدے برور پنبہ
برکندے۔ و اتفاقاً نہان گفتے۔

بہیت

پیل کو تکتف و بازو کو گردان بنید شیر کو تاکف و سر نہجہ مروان بنید
مادرین حالت کہ دوہند و از پس سنگے سر برآوردند و قصد قتال ما
کردند۔ بدست کیے چوبے و در بغل دیگرے کلوخ کو بے جوان
را گفتہ اکوین چہ پائی

بہیت

بہار آنچہ داری ز مردی و زور کہ دشمن بپائے خود آمد بگور
تیر و کمان را دیدم از دست جوان افتادہ و لرزہ بر استخوان۔

بہیت

نہ ہر کہ موئے تنگافز تیر جو شخ خائے بر دزد حملہ و جنگ آوران بداند پائے
چارہ جز این ندیدم کہ رخت و سلاح و جامہ نہا کردیم و جان سلامت بدر آورد

مقطعہ

بکار ہائی گران مزد کار دیدہ فرست کہ شیر شترزہ در آرد بر خیم کند

بزان اگر چه قوی بان پلین باشد
بجنگ دشمنش از بهر آب گسلد سوزید
بزویش مصاف آزموه معلومست
چنانکه منسلک شرع پیش دانستند

حکایت ۱۶ - توانگر زاده را دیدم - یس بر گور پدر نشسته بود
و بادرویش بچه بنظر در پوسته که صندوقی تربست پدرم نگیست
و کتاب رنگین و فرش رخام انداخته و خشت فیروزه بکار برده و بگور پدر
چه ماند خسته و دو فرام آورده و مشت خاک بر آن پاشیده - درویش
پس پرسید و گفت تا پرت از زیر آن سنگ گران بر خود بجنب
پدرم به بهشت رسیده باشد

نبیت

خر که بروئے نهند کتیر بار
بره آسوده ترکند رفتار
و در خبرست که مَوْتُ الْفَقْرَاءِ رَاحَةٌ
و درویش چیزے ندارد که
بحسرت بگذارد

قطعه

مرد درویش که بارِ ستم فاقه کشید
و آنکه در دولت و دولت آسائی ز
بدر درگ جهان که سبکبار آید
مردنش زمین همه شکست که شوار آید
خوشتنش دان تا میری که گرفتار آید
همه حال اسیرے که ز بندی برید

حکایت ۱۷- تیرگے را پرسیدم از معنی این حدیث کہ
 اَعْدَىٰ عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الْتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ نَفْتُ عِلْمٍ آنکہ ہر آن دشمن
 کہ باوے احسان کنی دوست گردد و مگر نفس کہ خدا آنکہ مدارا پیش کنی
 مخالفت زیادہ کند۔

قطع

فرشتہ خوی شود آدمی کم خوردن و گریزد چو بہائم بیوفتد چو جاو
 مراد ہر کہ بر آری مطیع امر تو گشت خلاف نفس کہ گردن کشد چو یافت مراد

مناظرہ سعدی با مدعی در میان تو انگری و درویشی

حکایت ۱۸- یکے را دیدم در صورت درویشان نہ بر سیرت
 ایشان در محفل نشسته و شغفے در پیوستہ و دقت شکایت باز کردہ
 و ذمت تو انگران آغاز ندادہ و سخن بدنیجا رسانیدہ کہ درویشان را
 دست قدرت بہتہ است و تو انگران را پائے ارادت شکستہ

بیت

کز باین بدست اندر درم نیست خداوندان نعمت را کرم نیست
 مرا کہ پروردہ نعمت بزرگ گام - این سخن سخت آمد گفتہ ام کہ تو انگران

و غل میکنند و ذخیره گوشت تشنایان و مقصد از ایران و کمرب
 مسافران و تحمل بارگران از بهر راحت دیگران دست بطعام انگه برند
 که متعلقان وزیر و ستان بخورند و فضلہ مکارم ایشان بار اہل و ایام
 و پیران و اقارب و حیران برسد۔

نظم

تو انگران را وقتست و نذر و مہمانی ز کبوتہ و قطرہ و اعتقاق و ہدی قربانی
 تو کے پرولت ایشان کی کن توانی جز این دور کعت و آنہم بصدر پریشانی
 اگر قدرت جودت و اگر قوت سجد تو انگران را بہتر میرشید و کہ مال منزلی
 دارند و جہانہ پاک و غرض مہنون و دل فارغ و قوت طاعت و رفقہ
 لطیفست و صحبت عبادت و کسوت لطیف پیدا ست از معدہ
 خالی چہ قوت آید و از دست ہی بہ دُشست زائد و از پائے بستہ
 چہ سیر آید و از دست گرسندہ چہ خیر

قطعه

شب پرانندہ خیال آن کہ پدید شود و جہر ببادا و انش
 مور گر و آورد بہ تالستان تا فراغت بود ز متانش
 فراغت یافتہ نمی پیوندد و جمعیت با تنگدستی صورت نہ بند و یکے
 تحریر عیشا بستہ و دیگر منتظر عشا شستہ این بدان کے ماند۔

بیت

خداوند بکثرت بحق مستغفل پراگنده روزی پراگنده دل
 پس عبادتِ ایمان بقبولِ اولیٰ ترکِ جمہند و حاضر نہ پریشان و پراگنده
 خاطر اسبابِ معیشت ساختہ و باورِ عبادتِ پروا ختمہ - عرب گوید -
 اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الْفَقْرِ الْمَكْبُوتِ وَ جَوَارِ سَنَ لَا يَحْبُتْ وَ در خبر است
 کہ الْفَقْرُ سَوَادُ الْوَجْهِ فِي الدَّارَيْنِ - گفت آن نشیدہ کہ
 فرمود خواجہ عالم - (عَلَيْهِ اَفْضَلُ الصَّلَاةِ وَ اَكْمَلُ الْبَرِّيَّاتِ) الْفَقْرُ
 فُحْشٌ - "گفتم خاموش کہ اشارتِ خواجہ عالم ! علیہ السلام ! بفقیر
 طائفہ است کہ مردِ میدانِ رضا اند و تسلیمِ بیادِ رضا - نہ ایمان کہ خرقہ
 ابرار پوشند و لقمہ اوزار نوشند

رباعی

اے طبلِ بابتِ باگت در باطنِ سیح بے توشہ چہ تدبیر کنی وقتِ سیح
 روئے طمع از خلقِ بی سیح ارموئی تبسیح نہار دانه بردستِ پیسیح
 درویشِ بے معرفت نیار آمدتا فقرش کفرِ نیجاہ کَا دَا الْفَقْرُ اَنْ يَكُوْنَ
 کُفْرًا - شاید جز بوجودِ نعمتِ بر نہی را پوشیدنِ یادِ استخلاص
 گرفتارے کو شنیدنِ داناہائے جنسِ ما یا ہر تابِ ایشان کہ

رسانند و پدید آید سفلای چه ماند نه بینی که حق جان و علی در محکم تنزلی از عظیم
 اهل بهشت خبر رسید بد که اُولَئِكَ لَعَنَهُمُ الرَّاقِ مَعْلُومٌ تا بدانی که مشغول
 کفایت از دولت عفاف محروم است و ملک فراغت زیر نگین رزق
 مقسوم -

بیت

تشنه گان را نماید اندر خواب همه عالم بحیثم چشمه آب
 حاسه که من این بگفتم عنان طاقت در ویش از دست محل رفت
 و تیغ زبان بر کشید و اسب فصاحت در میدان وقاحت جفا نید
 و بر من روانید و گفت خندان مبالغه در وصف ایشان بکردی و سخنها
 پریشان بگفتی که هم تنه کن که تریاق اند یا کلید خانه از زان بسته
 مشکبه معسر و معجز نفوس شغل مال و نعمت و مفتین جاه و
 ثروت سخن نگویند الا بسفا هست و نظر نکنند الا کبر است علما را بگدائی
 منسوب کنند و فقرا را به بے سرو پائی طعنه زنند - بعزت ماله که
 دارند و غیرت جاسه که ندارند - برتر از همه نشینند و خود را بهتر از همه
 شناسند - نه آن در سر دارند که سر بکس فرو آرند - بے خبر از قول حکما
 که گفتند - هر که بطاعت از دیگران کم است و نعمت بیش بصورت
 تبار است و بعضی رویش - گفتم ندرت ایشان روادار که خداوندان

کرم اند گفت غلط کردی که بندگانِ درم پی فائده که چون آفرند و بر کس
 نمی بارند و چشمه آفتاب اند و بر کس نمی تابند و بر مرکب استطاعت
 سوارند و نمی رانند و قدسے بهر خدا نهند و در سے بے سن و آذنی
 ندهند ماے بشقت و اہم آرند و بخت نگاہدارند و بحسرت بگذارند
 خیال کند بزرگان گفته اند سیم بخیل وقتے از خاک بر آید کہ بخیل
 بجاک بر آید۔

بہیت

برنج و سحی کسے نعمتے بچنگ آرد و اگر کس آید و سبے پنج و سحی بردارد
 گفتش بر بخیل خداوندان نعمت و قوف نیافتہ الا بعثت گدائی
 و گرنہ ہر کہ طمع نکیسو نہادہ کریم و بخیلش یکے نماید۔ بجاک داند کہ زر
 چیت و گدایانند کہ بخیل کیست۔ گفتا بخریت آن می گویم کہ
 مستعلقان بردارند۔ و غلیظان شدید بر گمارند تا بار غریزان
 ندهند و دوست بر سینہ صاحب تمیزان نهند۔ و گویند۔ اینجا کس
 نیست و حقیقت راست گویند۔

بہیت

آن را کہ عقل و بہت و تیر و رایت خوش گفت پرده دار کہ کس سر نیست

گفتم بعلت آن که از دست متوقعان بجان آمده اند و از رقتہ گدایان
بفغان محال عقل است کہ اگر یک بیایان و رشتہ چہیم گدایان پُر شود

بیت

دینہ اہل طمع بہ نعمت دینا پُر نشود بچپان کہ چاہ بہ شبنم
ہر کجا سختی کشیدہ و تلخی چشیدہ را بینی خود را بشیرہ در کار ہائے
مخوف اندازد و از توایح آن نہ پُرہیزد و از عقوبت آن نہ ہراسد و حلال
از حرام نشناسد

قطرہ

سگے را گر گلوئے بر سر آید ز شادی بر جہد کین استخوانے ست
و گر نعلتے دو کس بر دوش گیرند لیکن الطبع نپار دگہ خوانے ست
اما صاحب دنیا بعین عنایت حق ملحوظ است و بجلال از حرام محفوظ
من بہان انکار کہ تقریر این سخن نکردم و دلیل و برہان نیاوردم
اکنون انصاف از تو توقع دارم - ہرگز دیدہ دست و غاسے بر کف
نہیستہ یا بنیواسے در زندان نشستہ یا پردہ معصومے دریدہ یا کفے
از میٹھم پریدہ الا بقت درویشی شیر مردان را حکم ضرورت در نقبہا

گرفته اند و کعبهها سفته اغلب شهیدستان دهرن غصمت بمجسیت
آلایند و گرسنگان نان مردم ربانید

بیت

چون سگ درنده گوشت پاپزند کین شتر صاع است یا خرد جال
چه پایه مستوران لعلات مفلسی در عین فساد افتاده اند و عرض گرامی
در زشت نامی بر باد داده -

بیت

با گرسنگی توت پر بسینه نماید افلاس عنان از کف تقوی البتاند
حاتم طائی که بیایان نشین بود - اگر در شهر بودی از جوش گدایان
بیچاره شدی و جامه برو پاره کردند چنانکه آمده است -

بیت

درین سنگتراز گران چشم ندارند کز دست گدایان نتوان کرد شوای
گفتار نه که من بر حال ایشان رحمت می برم - گفتم نه که بر مال ایشان
سهرت میخورم - ماورین گفتار و هر دو بهم گرفتار - هر بیدق که برانده

من بدینچ آن کوشیدم و هر شایه که بخواندے لبزین بپوشید
تا نقد کیسه است در باخت و پیر جعبه محبت همه بنیادخت

قطعه

هان! تا سپر ننگنی از حله روضیج کورا جز آن مبالغه مستحار نیست
دین در ز معرفت که سخندان سخنگو بر در سلاح دارد و کس حصار نیست
عاقبه الامر و لیلش نماند - و لیلش کردم - دست تقدیر دراز کرد - و
بیوده گفتن آغاز - و سنت جاہلان است که چون پیلانی از خصم فرومانند
سلسله خضوت بجنبانند - چون آزر بت تراش که بکجاست با سپر
بر نیاید بجنگش برخاست که کین که تفتیه لا کجند - و مشت نامم
داد - سقطش گفتم - گر یابم درید - ز نخواستش شکستم

قطعه

او بر من و من در وفاده خلق از پیکر مادوان و خندان
انگشت تقیّه جہانے از گفت و شنود ما پرندان
الفقه مرفعه این سخن پیش قاضی برویم و بکوست عدل رضی شد
تا حاکم مسلمانان مصلحت بجوید و میان تو انکار و درویشان فقر شد

بگوید قاضی چون حالت ما بید و منطق ما بشنید - سر بگریبان تفکر فرورد
 و پس از تامل بسیار سر بر آورد و گفت - اے آنکه تو آنکران را شناگفتی
 و بر درویشان جفا روا داشتی ! بدان که هر جا که گل است خار است و
 باختر خار و بر سر گنج مار آنجا که در شا هوار است - نهنگ مردم خوار -
 لذت عیش دنیا را دهنه اجل در پس است و نعیم بهشت را دیوار کاره
 در پیش

بیت

جو دشمن چه کند گر نکشد طالب دست گنج و مار و گل و خار و غم و شادی هم
 نظر نکنی در بستان که بید شکست و چوب خشک ؟ همچنین در نزد
 تو آنکران شاکرند و کفور و در حلقه درویشان صابرند و صبور -

بیت

اگر تراله هر قطره در شد چو خمر مهر بازار از ویر شد
 سقر بان حضرت حق جل و علا تو آنکرانند - درویش سیرت و درویشا
 تو آنکران بهشت مهین تو آنکران آنست که غم درویشان بخور و بهمین
 درویشان آن که کم تو آنکران نمیرد - وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا
 پس روستی عتاب از من بدر و کیش آورد و گفت اے که گفتی

توانگران مشتعل اند۔ بنا ہی دست ملا ہی نعم باطائفہ ہستند
 بدین صفت کہ بیان کردی۔ قاصر ہست و کافر نعمت کہ سپرند و بہند
 و بخورند و زندہند۔ اگر پیشل باران بار و یا طوفان جہاں را پر دار و
 باغ و مکتب خود از محنت درویش نپرند و از خداے تعالیٰ نہ ترسند
 و گویند۔

بیت

گرازیستی دیگرے شد ہاک مرا هست بطراز طوفاں ہمہ پاک

بیت

دوان چو کلیم خویش بیرون بزد گویند۔ چہ عیم گر ہمہ عالم روند
 تو سے برین منطہ ہستند کہ شنیدی و طائفہ کہ خوان نعم نہادہ و صلاے
 کرم در دادہ و میان نجدست سبہ و ابرو بتواضع کشادہ۔ طالب نام
 اند و مغفرت و صاحب دنیا و آخرت چون نندگان حضرت پادشاہ
 عالم عادل مویذ و منصور مالک از مہ نام حامی شعور اسلام و ارث
 ملک سلیمان۔ اعدل ملک زمان مظفر الدین ابو بکر بن
 سعد بن زنگی۔ آذامہ اللہ ایا مہ و کفتر اعمامہ قطع
 پدربجائے سپر گزاین کرہ کنند کہ دست جو و تو با جانان آدم کہ

الوارسہیلی

باب ہشتم در احتراز کردن از ارباب باطل و حقد و حسد

و اعتمادنا نمودن بر بتلقائشان

راے جهان آراء حکیم فرخندہ راے را گفت۔ فرد
اے چو صبح آخرین ستر با پادشاه صفا وے چو عقل اولین پادشاه فضل و بہر
بہ تقریرے از وصیت و عیب ستر او توجیہ از سمت شک و ریب مقرر
بیان فرمودی مثل کسی کہ دشمنان غالب و خصمان قاهر متوجہ او گردند
و از بیچ جانب راہ گیر نیابد۔ و بجز خلاص متصور نباشد۔ و او بہ یکے
از الشیطان استظہار حبستہ قاعدہ صلح را تہید دہد۔ و بہر مصالحت او از
مضررت دیگران برہد۔ و از خطر مخافت و فتنہ و آفت ایمن گردد۔ و عہد
خود دران واقعیہ دشمن بوفارسانیدہ نفس جنور از و نیز حیوانات نماید
و بہرکت خرم و میاسین خرد از گرداب آفات بساحل نوز و نجات رسد
اکنون التماس آن دارم کہ باز گوید۔ داستان اصحاب خقد و عداوت

کہ از ایشان احتراز واجباً نیکوتر یا انبساط و انحطاط بہتر۔ و اگر یکے از
ایشان گرو استمالت بر آید و ادعای ملامت ازوے سر نیز بدان
التفات باید نمود یا آنرا مطلق در ضمیر جائے نیاید و او۔ برہن گفت

فرد

اے جو ہم از افتتاح آزمائش دو بین وے چو عقل از ابتدائی آفرینش کاروان
ہر کہ بغیض روح قدسی مستطرب باشد و بہد عقل کل مستمک بود ہر آئینہ
در کار ہا احتیاطے ہر چہ تا ممتد واجب بیند و مواضع خیر و شر و مواقع
نفع و ضرر نیکو بشناسد۔ و برو پوشیدہ نماند۔ کہ از دوست آرزوہ و قرین
برنج دیدہ پہلو بہی کردن بسلاست نزدیکتر ست و از مکاسن مکر کینہ
کوشش و غوائل غدر گندم نہائے جو فروش تجنب نمودن موجب ایمین
از خطر خاصہ کہ تغیر باطن و تفاوت اعتقاد و بحشیم خسرو مسائنہ بیند
و دغدغہ دل و خندہ ضمیر و بنظر بصیرت مشاہدہ نماید۔ شنوی

چو آرزوہ شد خصم امین مباح خراشیدہ را ہست قصد خراش
گراول در آید بلطف و خوشی و بر آخر لیے محنت ازوے کشی
و ہر کہ از اہل کینہ علامت عداوت فہم کردہ باشد باید کہ آنرا محمل نیکو
پیدا سازد و بحرب زبانی و تلطف فریقہ نگردد و جانب ہشیاری و بیداری
و عاقبت اندیشی فرو نگذارد۔ چہ اگر خلاف این معنی ازوے در وجود

آید تیر آفت را از جان ہدفے ساختہ باشد و آتش بلار در ساحت
سینہ برافروختہ ۔ **ہمیت**

ایمنی از خضم مختلفہاے بسیار آورد و تخم غفلت ہر کہ کار در پنج دہان را آورد
و از جملہ حکایاتے کہ درین باب بروقتی خاطر او لوالالباب مرقوم شدہ
حکایت ابن مدین و قبرہ مریت جہاں و مرید کمال دارد شاہ پر سید
کہ چگونہ بودہ است آن ۔

حکایت گفت آورده اند کہ ملکہ بود نام او ابن مدین باہمتے عالی
اورائے روشن و قصر رفیع القدر سلطنت را بسجی معارف شوکت بقبہ سماک
رسانیدہ ۔ و بنائے وسیع الفضاے مکرمت را بہر و ہندس حشمت از ذرۂ

فلک الاطلاک گذرانیدہ ۔ ہمیت

ملک کو کہ شاہ جمشید بخت فلک مرتبہ ماہ و خورشید تخت
و با مرغے کہ اورا قبرہ خوانندائے نام داشت و آن مرغے لودیا حسنہ
کامل و لطفہ و لکشا و صورت مطبوع و بہت زیبا ہوا رہ ملک باو سخن
گفتے و مجبواہائے شیرین و مشکمائے رنگین او منبسط گشتے مثنوی
سخنہائے زیبائے رنگین خوش است حکایات شیرین بسے دلکش است
کسے را کہ نہا بود بہرہ مند کنندش بزرگان و شایان پسند
قضا را قبرہ در گوشک شاہ بخت نہادہ بچہ بیرون آورد ملک از غایت

دبشکی نسرووتا اور البسر کے حرم ہر فرد۔ و ملازمان حرم سرا کے را
حکم شدہ تا اور تعہد او و بچہ او غایت جہد بجائے آزند و همان روز پادشاہ
را البسر کے آمد۔ انوار نیابت از ناحیہ اوتابان۔ و شعاع سعادت برویات
حال و کے درختان قطعہ

مے براہچ سپہر کمال طالع شد کہ کس ندید چنان ماہ و نہران سال
خجستہ طالع و روشن دن مبارک ہے از فرشتہ طلعت و نیک اختر و ہمایون فال
از ان ہمال شرف تازہ گشت گلشن ملک خجستہ تازہ سودیگر گل زیبا و شمال
چند انچہ بجہ تیرمی بالید شاہزادہ تیر نشو و نما می یافت۔ و ایشان را با
کید گیر آفتہ عظیم افتادہ بود۔ پیوستہ ملک زادہ بآن مرغک بازی
کردے۔ و ہر روز کثرہ بگوہا و بیشمار رفتے و از میوہا کہ مردم آزند انستند
و اگر دانستندے بدان رسیدن نتوانستندے و وعدہ بیا و روے
یکے ملک زاوہ را دادے و دیگر بجہ خورا خورانیڈے کو دکان بدان
متلاذ گشتہ بہ نشاط و رغبت میخوردند و اثر منفعت آن ہر چہ زودتر
در قوت ذوات و تقویت جسم ایشان مشاہدہ می رفت۔ چنانکہ در اندک
مدت بسیار بیا لیدند فرد

گشتند سر بہد نبشود نماے خوش چون سبز تر از اثر فضل نو بہار
و فیروز را پس پیلہ آن خدمت ہر روز جاہ و رفعت زیادہ می شد و

ساعت بساعت قرب و منزلت می افتد و یک چند سے برین
 بگذشت۔ و زمانہ بسے اوراق سفید و سیاہ لیل و نهار در نوشت۔ روزے
 قبرہ غائب بود بچہ او در کنار شاہزادہ حبیب و بسیر پنجہ بخشونست
 اور ابریش گردانید۔ آتش خشم در اشتعال آمدہ شاہزادہ را بغیر قاپ
 نصحت و حدت افگند۔ تا خاک در خشم مرمی و مروت زدہ حق الفت
 و صحبت قدیم را بر باد دادہ پائے او گرفتہ گرد و سرگردانید و چنان
 محکم بر زمین زد کہ فی الحال با خاک برابر گشت و در شکنجہ ہلاک ناچیز شد

فرد

درینا کہ شاخ گل نوشگفتہ فرد بخیت از تند باد خستہ رانی
 چون قبرہ باز آمد بچہ را کشتہ دید نزدیک بود کہ مرغ روش از نفس
 قالب پرواز کند از ہول آن واقعہ نمودار فزع اکبر در ویش پدید
 آمد و از وقوع آن ہائلہ اثر اندودہ در سینہ اش کالنفش فی البحر جایگیر
 شد فریاد و نفیس رہنزل ماہ و تیر رسانیدہ می گفت۔ یسیت
 وہ کہ کل روشنی و چشم عالم بین نماند۔ برگ عیش و شادمانی در دل غمگین نماند
 بعد از جریع بسیار و فزع بشمار با خود اندیشید کہ این آتش بلا تو افروختہ
 و شایع فراغت را بغو غائے محنت تو بفر وختہ ترا درین غارے یا بسیر
 و دیوارے آستیانہ بالیتے ساخت۔ یا حرم سحرائے سلطان چہ کار داشتی

و تبریت بچہ خود مشغول شدہ باتا بکئی سپر بادشاہ چرامشغول شدی اگر
 بگوئندہ و توئندہ خود قناعت میداشتی امروز بدین یلا مبتلا ناکستہ ازین
 قصہ غصہ نمی کشیدی و حکما گفته اند بیچارہ کسے کہ بصحبت جباران در ماند
 کہ ز نام عہد ایشان سخت و سست بود و نبائے و فائے ایشان
 قوی و ضعیف افتادہ ہمیشہ رخسار مروت را بہ آسیب جہا خراشیدہ دانند
 و سر خشمہ فتوت را بجاک بد عہدی و نا انصافی اپناشتہ سازند نہ خلاص
 و مصاحبت نزدیک ایشان حرمی دارد و نہ سابقہ خدمت و رابطہ
 ملازمت قدرے و قیمتی - **بلایت**

برائے خدمت آنکس کہ نشاند حق خدمت ممکن اوقات خود ضائع کہ مروت بہت
 عفو جرایم را کہ صفت آنا دزدان است در مذہب انتقام ناروا و حرام شناسند
 و حق ناشناسی را کہ سمت اہل کفران است - در شرع مخوفت جائز و مباح
 پندارند آخر از صحبت جمعے کہ سوابق خدمت مخلصان فراموش کنند چہ
 فائدہ توان گرفت و در ملازمت گروہے کہ رابطہ محبت بے غرضان را
 از یاد بگذارد چہ سرمایہ حاصل توان کرد - **فرو**

حیف است کہ در زمرہ مردان پریشان نام آن را کہ حق صحبت یاران نشاند
 و من با قومی در آمیختہ ام کہ در جانب خود ارتکاب کارهای بزرگ
 را حقیر شمرند و از طرف دیگر آن اندک سوئے را بسیار شناسند

عیب خود را بہتر باز نہ ساند و گھر نہ رہے بہت تر عیب عظیمش خوانند
 و من بارے فرصت مجازات و زمان مکافات فوت نخواہم کرد۔ و تا کہ نہ
 بچہ خوش ازین ظالم بے رحم و ستمگار خو بخوار کہ ہزار دو ہشتین و ہوس
 و قرین خویش را بے سوجے بہر گشت و ہم خانہ را بے سببہ ہلاک کرد
 باز بخویم آرام و قرار نخواہم گرفت **بیت**

بیک سو ہم ہمد و آزر مرا بچو شش آورم کی نہ گرم را
 پس انگہ بھیجا با بر روے ملک زادہ حبست و چشم جہان بین آن
 قرۃ العین سلطنت بر کند و پرواز نمودہ بر کندہ کوشک نشست خبر شاہ
 رسید برائے چشم سپر گریا کرد۔ و خواست کہ بحیلت مرغ را در دام فریب
 آورد و در قفس بلا مجبوس ساختہ انچہ سزائے او باشد تقدیم فرماید پس
 زیر کوشک آمدہ۔ در برابر قبرہ بالیاد۔ و گفت اے ہوس روزگار این
 بالا فرد آئے کہ بجان ایمنی۔ حال صحبت مرا بر ہم مزن و نہال عیش مرا
 پژمرده ساز۔ قبرہ گفت اے ملک متابعت فرمان تو ہنگام فرض
 ست اما بدستے در باد یہ تامل سرگردان شدہ بسر حد اپن اندیشہ
 رسیدہ بودم کہ بقیہ عمر کعبہ اعمال و قبلہ اقبال خیر در گاہ شاہ تبارت
 و مرکب بہت جز در ساحت ملازمت این حضرت نشاید تاخت و گمان

آن بود که در سایه عنایت تو چون کبوتران حرم مرقه و فارغ البال
توانم بود - و در مروءه مروت سعی نموده بمرتبه صفا توانم رسید - اکنون
که خون سپرم در حریم سلطنت چون قمر بانی حاجیان مباح داشتند
چگونه مرا آرزوئے طواف این خانه باقی ماند و با این همه اگر دانسته
که جان شیرین را عوض ست - بلیک زنان احرام حرم خدمت
گرفته لیکن -

بیت

مرغی که رسیده گردد از دام من بعد بدانه که شود رام
و دیگر حدیث لا یلدغ المؤمن من جحرٍ واحدٍ قرئین بصحت پیوسته
مروزی که باید که یک چیز را دوبار نیازماید و از زخم جانورے دوبار گزیده
نشود -

نشد

نشد وی این مثل را کباب عقل گفتند مَنْ جَرَّبَ الْحَرْبَ حَلَّتْ بِهِ الْبَاقِیَةُ
و نیز در ضمیمه منیر ملک روشن ست که مجرم را امین نباید زلیست
که اگر در عقوبت عاجل توقف رود عذاب آجل متوجه خواهد بود اگر
بسعادت نجات بلند از ان بجهید اولاد و احفاد و وے را تلخی نکال آن
بباید چشید و خواری عذاب و وبالش باید دید طبیعت عالم صفت مکافات

کہ خونِ لہرِ م در حرمِ سلطنت چوں قربانیِ حایاں سبج داشتند چگونه مرا آرزو
طوافِ این خانہ باقی ماند و با این ہمہ اگر دانستے کہ جانِ شیریں را عوض است
لبیک زنانِ احرام حرمِ خدمت گرفته لیکن :

بیت

مرے کہ رسیدہ گرد و از دامِ من بعد بداند کہے شود رام
و دیگر حدیث لا یدفع المؤمن من حجر و احدیہ من بصرہ بوجہ پیوستہ مرد زیرک
باید کہ یک چیز را دو بار نیاز باید و از زخمِ جانورے دو بار گزیدہ نشود و فرد
نشدوی این مثل را کار بار باطل گفتند من حریب المجریب حالت پیر اللہ انتم
و نیز در ضمیر غیر ملک روشن است کہ مجرم را ایمین نباید زیست کہ اگر در عقوبت
عاجل توقفے رود عذابِ اجل متوجہ خواہد بود اگر بکسی عذبت بخت بلند ازاں
بہمد اولاد و اخلا و وے را تلخی نکال آں بیاید چشید و خوار می عذاب
دو بالش بیاید دید طبیعت عالم صفت مکافات را متکفل است و وطنیت
روزگار خاصیت مجازات متضمن چنانچہ لہر ملک با لچہ من عذرے اندیشید
وازمین بے اختیار بلکہ بطریق مکافات اسے بوسے رسید و ممکن
نیست کہ کسی از سانچہ سنگاری جریر نوشد بخمار بر آستانہ گردد و در چین
اعمالِ نایل بداد بیشاندہ ثمرہ عقوبت و عذاب بر ندارد و نیست
اہلے را کہ تخمِ حنظل کاشت طبعِ نیشکر بساید داشت

مگر ملک حکایت دانا دل دزدان استعمال نکرده است۔ و رسیدن
مکافات بدزدان بجمع شریف زسیده ملک پرسید کہ چگونہ
بودہ است آن۔

حکایت

گفت آورده اند کہ در شہر رتہ درویشے بود با خلاق پسندیدہ و
آداب ستودہ آراستہ۔ و نہال اقوال و افالش بازایر کارم اوصاف و
محاسن عادات پیراستہ و بواسطہ آنکہ دلے داشت بخلق معرفت و انا
او دانا دل گفتندے۔ و الیٰ آں شہر اورادوست داشتندے۔

بیت

آں را کہ کمال معرفت شد حاصل ہم مونہاں جاں باشد وہم مرہم دل
و سقے از اوقات متوجہ زیارت بیت الحرام شد و بے رفیقہ و ہمدے روے
براہ آورد و جمعے دزدان بوے رسیدند و بمان آنکہ با و مال بسیار است
قصہ کشتن وے کردند۔ دانا دل گفت یا من از مال دنیا چندان
چیزے بیش نیست کہ توشہ راہ حج تواند بود۔ اگر غرض شما بدان
مقدار حاصل میشود مضائقہ نیست مال ببرید و مرا بگذارید۔ تا
بطریق توکل و تجرید این راہ را بسر برم۔ و دیدہ و انتظار کشیدہ را
از خاک آستان حرم تو تیاے کشم۔

ہیبت

روم بکوں وے و سر بآستان گنم غبار خاک دوش تو تیاے دیدہ کنم
 دزدان بے رحم بد ادا سخن التفات نامودہ بقتل وے شمشیر
 کشیدند۔ بیچارہ متحیر وار بہر طرف مے نگرست۔ و چنانچہ رسم فروماندگان
 باشد بارے و مددگارے مے جست۔ در اں بیدارے پر وحشت
 و صحرائے باہول و ہیبت پہنچ تنفسہ بنظر وے در تیا مدگر آنگہ بر زیر ہر
 ایشان جوئے کلنگاں مے پریدند۔ دانادل آواز داد کہ اے کلنگاں
 دریں بیاباں بدست شنگراں گرفتار شدہ ام و جز حضرت عالم السیر
 و الحقیات کسے از حال من خبر ندارد شما کینہ من ازیں جماعت
 بنواہید۔ و خون من از ایشان باز طلبید۔ دزدان بجنیدند و
 گفتند چہ نام داری۔ گفت دانادل۔ گفتند بارے دل تو از دانائی
 پہنچ خبر ندارد و مارا معلوم شد کہ تو بے عقلی و ہر کہ عقل ندارد و در گفتن
 او زیادہ و با مے نخواہد بود۔ دانادل گفت۔ سوف ترسی ادا
 تجلی الغبار۔ در اینجا نکتہ از مکافات بگوش شما فرو میخوانم۔ و ششم
 از مجازات عمل بنظر شما در مے آرم ولیکن گرو ہے کہ صفات
 محکمہ بگوش نمی خوانم لایز جہوں۔ لازم ذات ایشان ست ازیں معنی
 چہ خبر دارند۔

ہیبت

اگر گوش دارد خداوند هوش ازیں ساں سخن ناخوش آید بگوش
چند آنچه دانا دل سے گفت گوش هوش ایشان از استماع سخن حق
سے ہرہ بود و باصرہ بصیرت شاں مشاہدہ جلوات جمال حقیقت
نے نمود۔ اور ابگشتند و مالش را بہر دند۔ و چوں خیر کشتن او
بایل شہر رسید ملول گشتہ بر فوت او تاسفنا خوردند۔ و پیوستہ
طالب اک بودند کہ گر کشندگان او را بیابند۔ آخر الامر بعد از مدت
بعید بیشتر اہل شہر روز عید بمصلی حاضر شدہ بودند و کشندگان دانا دل
نیز در ہمہ مجمع گوشہ گرفته۔ در اثنا سے اک فوج کلنگاں از ہوا درآمد
بالا سے سرزد و این حاضر پرواز سے کردند و ہنوع آواز سے دادند
کہ از شغب و فغان ایشان خلق از او را و اذکار خود باز سے ماندند۔
یکے از اں دزدان بخندید۔ و بہیل استہزا بایاں خود گفت ہمانا کہ
خون دانا دل را سے طلبند۔ قضا را یکے از اہل شہر کہ در جوار ایشان
بود ایں سخن بشنید و دیگرے را اعلام دادہ ہم در ساعت بحاکم انہا
کردند۔ و ایشان را گرفتہ باندک مطالبہ معترف شدند و مکافات خون
ناحق بد ایشان رسیدہ بقصاص رسیدند۔ **قطعہ**
کہ کرد در ہمہ عالم کمان ظلم بزد کہ تیر لعنت جاوید را نشانہ نشد

کہ در زمانہ سبے اعتبار طرح ستم خیال بہت کہ خود عبرت زمانہ نشد
و این مثل برائے آن آوردیم تا ملک را معلوم گردد کہ جرأت من در زنج
شاہزادہ بہ تقاضائے مکافات و اقتضائے مجازات بود۔ واللہ اعلم
شکستہ بال را قوت این کار از کجا تواند بود و چون این صورت از
من در وجود آمدہ حالاً حکم حاکم خرد این ست کہ بفرمان تو کارکنم و اعتماد
نامنودہ بر من مخاومت و فریب در چاہ نروم مع
آن بہ کہ حذر نمایم از خدمت شاہ

ملک گفت انچه گفتی بصدق و صواب مقروں بود و بقوائد حکمت و
عوائد فضیلت مشحون و من میدانم کہ بقجوائے ابدی اظہار گناہ پسیر
من بود کہ بے سابقہ جرے بچہ ترا بقتل آورد و تو بر سبیل مکافات
کہ بجز اسلحہ سیخ شمشیر عوض راست کردی و ہنوز سنت دارم کہ بر قتل او
اقدام ننمودہ و ہمیں بہ نقصان باصرہ پسند کردہ۔ اکنون نہ ترا کراہتے
متوجہ است و نہ مرا آزارے باقی۔ قول مرا باور کن۔ و بہیودہ در مغار
و ہاجرہ مکوش و بدانکہ من انتقام را از معائب مرداں مے شمارم۔
و عفو را از ہنراے جو انمرداں مے شناسم ہرگز دست رو بر پیشانی ہنر
نخواہم زد۔ دروے قبول بجانب عیب نخواہم آورد۔ بلکہ مدعاے
من آن ست کہ در مکافات بدی نکوی کنم۔ و اگر از کسے ضررے بن

عائد شود در برابر آن نفعی بوسه رسا نم.

رباعی

ما عادت خود بهمانه جوی نکسیم جز راست روی و نیک خلقی نکینم
 آنها که بجای ما بدیسا کردند گردست و بد بجز نکونی نکینم
 قبری گفت باز آمدن من هرگز ممکن نیست که خود منداں از مصاحبت
 یار متوحش پہلوتی کرده اند و در تصانیف بزرگاں مذکورست که حرم
 آزرده را هر چند لطف و دلجویی زیادت واجب دارند و اکرام و احسان
 به نسبت ایشان فرضیه شناسی بدگمانی و نفرت بیشتر شود۔ و بر آن تقدیر
 احترام لازم باشد۔

قطعه

عزیز من چو آزردی کسی مرا عاتش مکن تا میتوانی
 که هر چند از تو خدمت بیش بیند مرا و را بیش گردد بدگسائی
 ملک گفت اسے قبری ازین کلمات در گذر که تو مرا بجای فرزند
 بلکه عزیز تر دانی که مرا با نسبت با ایچکس از خویشاں و متعلقان نیست
 کسی به نسبت کسان خود بد بیند لشد۔ و با مخصوصاں در مقام انتقام و
 محاصرت نباشد۔ قبری گفت حکما در باب اقر با سخن گفته اند و حال هر یک
 یہ تفصیل باز نموده و بریں سوال فرموده کہ ما در و پدر بمثابة دوستانند
 و برادران بمثابة رفقا و یاران و حال و عم در مرتبہ آشنایاں و زن در مقام

ہم صحبتاں۔ و در مختار در موازنہ خصماں و ساز خویشاں نداں در مرتبہ
 بیگانگان۔ اما پسر را برائے بقائے ذکر خوانند و بانفس و ذات خویش
 یکتا شناسند۔ و دیگرے را در حرمت و عزت با او شریک
 نسازند و من ہرگز ترا بجائے پسر نتوانم بود۔ و یہ تقدیر آنکہ مرا بجای
 فرزند داری در وقت نزول بلا و ہجوم آفت و عذاب جانب مرا فرو
 خواہی گذاشت کہ ہر چند کسے کسے را دوست دارد و گوید کہ خود
 را بر تو ایثار میکنم و بجاں در مقام مضائقہ نیست۔ ع

جہاں چہ چیزست کہ بہر تو قدانتواں کرد
 لیکن وقتے کہ فتنہ حادث گرد و کار بہاں رسد کہ از سر جہاں بر باید
 ساخت بے شبہہ خود را از مضیق آل خطر بعرضہ سلامت خواہ کشید
 و پیچ نوس نقد ہستی را اشار دیگرے نخواہد کرد۔

بیعت

مردے باید کہ از بلا نگر نبرد و از بہر کسے از سہ جہاں بر خیزد
 مگر ملک حکایت پیر زن و ہستی نشینہ۔ و یہ مضمون حال
 ایشان اطلاع یافتہ شاہ فرمود کہ باز نماے با من کہ چگونہ بودہ است
 حکایت

آں۔ گفت آورده اند کہ زائے کن سال فرسودہ حال و خستہ

داشت مستی نام ناگاہ چشم زخم روزگار ناسازگار بدار سر و گلزار سپید
 سر بر بستر بیماری نهاد پیر زن گرد و سر و خمر سے گشت و از روئے نیاز
 زاری با چشمے چوں ابو نو بہاری سے گفت۔ ایجان مادر فدائے
 تو باد۔ و سر این شکستہ در گوشہ محنت در ماندہ خاکِ پایے تور
 من خود را صدقہ سر تو سے کنم۔ و نیم جانے کہ دارم برائے بقائے
 تو فدائے سازم۔

گرت در و سرت باشد مرا بر گرد سرگرداں
 ہر گاہ بانالہ وآہ گفتے خدا یا بریں جوان جہاں نادیدہ بخشائے۔ و
 ایں پیر فرقت از عمر سیر آمدہ را در کار او کن۔

مثنوی

از عمر من انچہ است بر جہاں بستان و بہ عمر او در ان سزا
 گرچہ شدہ ام چو مو سے از غم یک مو سے مباد از سرش کم
 القصہ پیرہ زن از آنجا کہ عمر مادری و شفقتِ مادران باشد روز و شب
 درد عاوزاری سے کوشید و جانے کہ داشت بفرزند و لبند می بخشید
 قصارِ مادہ گاؤے از این پیرہ زن از صخرہ باز آمد و بمطبخ دروں رفت
 و بہو سے شور یا سرور دیگ کردہ انچہ بود بخور و وچوں خواست
 کہ سر از دیگ بیرون آرد و نتوانست۔ گاؤے طاقت شدہ بچکا

دیک در سر از مطبخ بدر آمد و ازین گوشه بدهاں سے رفت۔ پیرہ زن در وقت باز آمدن گاؤ در خانہ نبود و از سر این قضیہ و قوت نہداشت چوں بخانہ در آمد و بدهاں شکل و ہیئت چیزے دید کہ در خانہ بر می آید تصور کرد کہ عزرائیل ست بقض روح هستی آمدہ نعرہ برداشت و بزار می تمام گفت۔

الظلم

ملک الموت من نہ هستی ام
من یکے پیر نال محنتی ام
گر تو خواہی کہ جانش بستان
اندر اں خانہ است تا دانی
گر ترا هستی ست اندر کار
اینگ اورا بہر مرا بگذار
بے بلانا زین شمر داورا
چوں بلا دیدہ در سپرد اورا
تا بدانی کہ نیست در خطرے
ایچکس راز خود غریز ترے
و من امروز از ہمہ علائق مجبور شدہ ام
از خلایق منقطع گشتہ وار
خدمت تو چنداں توشہ برداشتم کہ راحۃ قوت من بدهاں گراں بار
شدہ تحمل بار دیگر ندارد۔ ع

ترسم کہ تن ضعیف ست این بار زنتا بہ

و کدام جانور را ایں طاقت تواند بود کہ گوشہ بگر اورا بآتش پیباد
کباب کردہ بیوہ دلش را بہا و تاہاج بردند۔ و روشنائی دیدہ

اورا در ظلمات فنا افکند و راحت جاننش را از پیش بردارند و من چوں
از فرزند ارجمند که نور دیده پر غم و سرور سینه پر غم بود بر اندیشم دریا
تا سب در موج آمده کشتی شکیبائی را بگرداب اضطراب اندازد و شعله
آتش تحیر بالا گرفته متاع صبر و بردباری را بیکبار بسوزد۔

قطعه

اندر جہاں منم کہ محیط غم مرا پائیاں پدید نیست چہ پایاں کنارم
گفتم بید بسا حل دریا شود پدید اکنون شکست کشتی رخصت و قرارم
و با اینمہ بجان ایمن نیستم و بدین تواضع و تملق فریفته شدن از روشن
خرد منداں دور میدانم۔ لاجرم آیت۔ یٰلَیْتُ یٰنِی وَ یٰنِیکَ بَعْدَ الْمَشْرِقَیْنِ

مے خوانم بیت

وصلے کہ در و طلال باشد ہجر اں وصال باشد
ملک گفت انچه از جانب تو وقوع یافت اگر پروجا ابتدا بودے تحریر
و تجبب از صحبت مناسب نمودے و لیکن بر سہیل قصاص کارے
کردی و بطریق جزا عملے بجا آوردی۔ و زبان معدلت نیز اہیں حکم
می فرماید و حاکم انصاف در مقابلہ چنان فعلے کہ از فرزند من صادر شدہ
بچنین مکانات امرے نماید پس موجب ہجرت و سبب نفرت چہ
تواند بود۔ آخر بر اندیش کہ پیش از ولادت فرزند انیس اوقات و

مونس روزگار من تو بودی و چوں سپهر من از کتم عدم بفضاے
وجود آمد مهر پدری اقتضاے آن کرد کہ بدیدار وے آنے پدید
آید۔ در راں مادہ اور باتو شریک کردم و بجاست تو و موالت
وے عمرے بر فاهیت سے گذرانیم و اکنون کہ چشم زخم زماں نقصان
بگوهر باصرہ اش رسانید ذوقے کہ بدیدار وے داشتم خلل پذیر
شد۔ اما سرت گفت و شنید و بخت صدا و ندا ہے تو باقی ست۔
چناں کن کہ این نیز بجلی منتفی گردد۔ و مرا بقیۃ العمر مع تکف بیت الاحزان
باید شد۔ و باندہ و طلال و غصہ و کلال باید گذرانید و مثل من
باتو ہماں مثل مطرب ست و بادشاہ قہرہ پر سپر کہ چگونہ بودہ است
آن۔ حکایت

ملک گفت آوردہ اند کہ بادشاہ بہ مطربے داشت خوش آواز و
شیریں نواز کہ بالحن و لفریب پائے عقل از کہیب بیرون بردے
و عنان تملک از دست صبر و شکیب بدر کردے۔

بہیت

از خوشگوے تر در لحن و آواز ندید ایس چنگ پُشت از عنواں ساء
بادشاہ اور البایت دوست داشتے۔ و پیوستہ بسملع نعمات دل آویز
و داستان ہائے نشاط انگیزش خوش وقت بودے۔

نبرد

نواے مطرب بشتنو کہ صد تیارحت اقرار نش
 بزیر و بزم چونا سپید آورد در چرخ کیو اک را
 و این مطرب غلامی قابل را تربیت می فرمود و در سازندگی و نوازندگی
 تعلیم اے مشفقانه میداد تا اندک زمان را کار از خواجہ بگذرانید و آهنگ
 سازی و نغمہ پردازی بمقامے رسانید کہ آوازہ قول و غزلش اندازہ
 تصویر و انجم و خیال در گذشت و از صوت و صداے نقش و عملش
 مسامح جوایح اعزۃ و اہالی پگشت -
 مثنوی

کردے بہ ترانہ دل آویز بازار نشاط عیش را تیز
 چوں گوشہ عود ساز کردے ناہید در گوش بازار کردے
 شاہ از حال غلام آگاہ شد بہ تربیت و تقویت او التفات نمود تا بحدے
 کہ ندیم خاص و مقرب و صاحب اختصاص گشت و شاہ ہموارہ
 بہنمات فیض بخشش کہ از معجز مسیح خبر دادے مفتول بودے -
 و بنواے عود عالم سوزش کہ آتش در دلما و عشاق میزد آہنگ بزم
 عشرت می نمود عرفی حسد در دل مطرب بحر کت آمدہ غلام را بکشت
 و خیر پادشاہ رسید با حضار مطرب فرماں داد و چوں مطرب را بموقوف

سیاست حاضر گردانیدند سلطان از روئے ہیبت باو عتاب آغاز کرد و
گفت ندانستی کہ من نشاط دوست ام و نشاط من بدو قسم بود یکے
در صحبت از سازندگی تو و دیگر در خلوت از نوازندگی غلام تو۔ چه چیز ترا
بریں داشت کہ غلام را بکشتی و نیمہ نشاط من باطل کردی ہمیں ساعت
بفرمایم تا ترا نیز از ہاں شربت کہ غلام را چشانیدہ بچشانند تا دیگر بارہ کسے
بر مثل ایں جرأت اقدام نہاید۔ مطرب را از قول شاہ سرودے پیاد آمد
و گفت شاہ من بدکردہ ام کہ نیمہ نشاط پاؤ شاہ را باطل کردم اما آنکہ بادشاہ
مرا بکشد و تمام نشاط خود ضائع مے سازد چگونہ است۔ بادشاہ را
خوش آمد و اورا نوازش فرمودہ از کشتن آزاد کرد۔ و غرض از ایراد ایں
مثل آن بود کہ پارہ از طرب و خوش دلی من بواسطہ فرزند نقصان پذیرفتہ
و تو نیز کہ ساز فراق می نوازی نزدیک تر شدہ کہ پشت امیدم چوں قامت
چنگ خمیدہ گردد۔ و سینہ بر بخورم بناخن حسرت چوں دل عود خراشیدہ
شود و آخر الامریاں را مفارقت بضرورت دست خواہد داد۔ بارے
حالا در ہجر اختیار می مکوش۔ و دامن جمعیت از دست مدہ۔

۷۲۸۳

فرد

خود من بگمانگی بارے چو میدانی کہ چرخ
آشنایاں را ز یک دیگر جدا می دہد

قبر گفت محشم در نہا تخانہ دل پوشیدہ است و کینہ در زانو پُرسینہ مخفی
ماندہ و چوں کہ را بر ما اطلاع ممکن نیست پس انچہ زبان گوید
اعتماد را نشانید چہ زبان دریں معنی از مضمون انچہ در ضمیر مکنون است
عبارتے راست ادا کنند و بیان در خواستہ - مخزونات خاطر حق امانت
بجائے نیار د - انا د لہا حکم - اَلْقَلْبُوبُ تَشَاطُفٌ - یک دیگر را شاہد عدل
گواہ راست اند -

فرد

حدیث تیر دل داند و لب زبان و لب در را محرم نیست
و زبان تو در انچہ میگوید دل با او موافق نیست و دل تو انچہ دارد زبان
در ادا آں صادق -

مصرعہ

صد جاں فدائے آنکہ زبان و دلش یکے است
اے ملک من صعوبت صولت ترا نیکو شناسم و از زبیب سیئات
تو نیک با خبرم -

فرد

از کون گاہ سپید زخم گراں تر کنی رکاب و ز باد وقت حملہ سبکتر کنی عنان
- این وقت از امید تو این نہ تو انہم بود و یک نفس از ضرر سطوت

تو آرام متوانم گرفت۔ و من از انجمله نیستم کہ طبیب با مردمی گفت دارو
چشم را بتو نسبت بیشترست از داروے درویشکم۔ ملک پسر سید کہ
ہنگو نہ بودہ است آن۔ حکایت

قبرہ گفت مروے نزد طبیب آمد و از درویشکم بے قرار شدہ در زمین
می غلطید۔ و از صعوبت الم زار زاری نا لید و دوا می طلبید۔
اے طبیب آخر علاجے کن کہ کار از دست نرفت

طبیب بطریق کہ از باب حکمت قانون معرفت اسباب و سلامات را متقدم
دارند تا بعد از تشخیص مرض بعلاجے کامل کہ سبب شفاے عاجل تواند
اقدام نمایند۔ ازوے پرسید امر و زجر چه خورده۔ مرد سادہ دل گفت پارہ
نان سوختہ خورده ام۔ و بدان غذا کہ مشابہ انگشت بود تنویر معده را
تاوقتہ طبیب بملازمان فرمود کہ داروے کہ چشم را بجلا دهد و روشنی بصیر
بفزاید بنایرد۔ تا چشم این کس را دارو بکشم۔ آن شخص فریاد بر کشید۔

ہیئت

کا خسر چه محل ہنرم بازیت وقت اجل ست و جاں گداز نیست
اے طبیب سخن یہ بر طرف نہ۔ و استہزا بگذار من از درویشکم می نامم و تو جو
دارو در چشم من میکشی۔ داروے دیدہ را با درویشکم چه نسبت طبیب

گفت مینخواهم که چشم تو روشن شود و سیاه از سفید فرق توانی کرد تا دیگر
 نان سوخته نخوری - پس ترا علاج چشم از مداوات شکم لازم تر است و
 غرض من از ایراد این مثل آنست تا ملک تصور نکند که من از جمله
 آنها ام که سوخته از سناخته باز نشناسم و خام از پخته امتیاز نه کنم -

بیت

بحمد الله که در دانش چنانم که خیر از شر جدا کردن توانم
 ملک گفت میان دوستان ازین نوع که ترا با من واقع شد بسیار
 حادث میگردد - امکان ندارد که راه مخالفت بکلی از میان مردم برفت
 و طریق نزاع و جدال سد و گردد - اما هر که بنور عقل راسته است و
 بزیور خرد متحلی حسب المقدور در اطفای ناکره غضب می کوشد و
 چندانکه میتواند آب علم بر آتش خشم می ریزد و میداند که در نوشیدن
 شربت عفو اگر چه بغایت تلخ نماید علایق مسرت مندرج است
 و تحمل نمودن بر مشقت بردباری هر چند مزاج زهر دار در بهجت را
 متضمن است -

مثنوی

غصه مخور ز آنکه شقاوت در دست	خشم فروخور که علالت در دست
شعله برق دماغ در دست	قاعده بجز فرو خوردن است
سینه دریا نشود پر غبار	گر چه که باران کندش سنگسار

قبہ گفت این مثل مشہورست من تہاؤن با شتر وقع فی الفتر۔ ہر کہ
 آسان گیر دوشوارا فتدا این کار دوشوارا آسان فتوال گرفت۔ و درین
 امر صعب تہاؤن نشاید ورزید۔ و من عمر در نظارہ مہرہ بازی چرخ شعبہ
 انگیز تلف ساختہ ام۔ و فائس اوقات بتفرج بواجبہاے و ہر صفہ باز
 در باختہ۔ ہر آئیہ از ذخائر تجربہ استظہار سے وافر حاصل شدہ باشد و
 بمکاسب گیاست و سرمایہ فہم و فراست سود سے تمام بدست آمدہ و
 بحقیقت شناختہ ام کہ شر و اختیار و شرارہ اقتدار بنا سے عمد و پیمان را
 پیسوز و سوزن نخوت کا مکاری برشتہ سطوت جہاڑی دیدہ آزر م
 و وفارامی دوزد۔ و آنجا کہ شیر ہیبت شہر ماری و دم انتقام بر زمین زند
 تملق و رو باہ بازی فائدہ نخواہد داد اہاں بہ کہ خود را خواب خرگوش
 ندہم۔ و از خوے پلنگی ہر اسان شدہ چون آہوراہ بیاباں گیرم
 کہ خصم ضعیف را پیچ و بہ باد شمن قوی مجال منازعت نیست چنانچہ
 آن بادشاہ ہر اسے دشمن خود درین باب شیلہ ایراد کردہ است۔
 ملک پر سید کہ چگونہ بودہ است آن۔

حکایت

گفت آورده اند کہ در دیار ترکستان یاوشا ہے بود کہ ہما
 ہست ہے ہماے اوسایہ صلاح و جہل فوز و فاج بر مفاقت عالمیا

مبسوط ساخته و عقارے لواسے با اعتدائیش سر رفعت از آشیانہ طاووس
ریاض سپہر گزرانیدہ عدل کا بلش حمایت ملک داری را انتظام از زانی
داشتہ و بذل شاملش مصلح شہر یاری را از روئے اہتمام با تمام

رسانیدہ۔

ثنوی

خسر و تلج بخش تحت نشان بر سرتاج و تحت گنج فشاں
در جب انگیزی جہانبانی حجم وقت و سکندر ثانی
یکے از ارکان دولت را خدشہ در ضمیر پیدا آمدہ روئے از سدہ
سپہر اشتباہ شاہ بتافت و یکے از دشمنان ملک را فریب دادہ در
مقام محاربہ و محاصرہ آورد۔ و چوں شاہ دانست کہ دشمن روئے
اطاعت از قبلہ انقیاد بر تافتہ و وسوسہ عصیان و دغدر غہ طغیان
در بنیاد اعتقادش راہ یافتہ و باصرے پر جوش سوداے خام خیال
سر داری و سروری می پزد و بادل پر کینہ از کہ ورتہاے دیرینہ
تمناے کام گاری و برتری می برد۔ نامہ مشتمل بر نصائح مشفقانہ
و صیغہ منطوی بر ہوا عظیم ملوکانہ نزدیک وے فرستاد خصم مغرور
از غایت نخوت و خور و برداں التفائے نکرد و بکند دعوت ہر کجا
تصور گروستہ سرگردن بود بجانہ خود جذب می فرمود۔

بیت

پراگندہ چند را گرد کرد که تاوردی چند روز تبرد
 القصہ چوں بادشاہ دید کہ نوشداروے ملائمت مزاج کشفایشان
 را کہ از منہج اعتدال حقیقی بکلی منحرف شدہ اصلاح نمی تواند کرد بدین گونه
 پیغامے فرستاد کہ من و تو بشیشہ و سنگ مانیم خواه سنگ بر شیشہ
 زن و خواه شیشہ بر سنگ کہ در ہر دو حال شیشہ خواہد شکست و
 سنگ را آسیب نخواہد رسید از ایراد این مثل فائدہ آن ست کہ
 بر ضمیر منیر شاہ روشن گردد کہ من نیز حکم شیشہ دارم و باستم سلطانی کہ
 چوں سنگ پائدار و خشم شکن ست ملاقات کرد و نیام بہ چند
 کہ ملک در مقام ملاطفت ست و می خواہد کہ بکنجین اعتماد صفر
 وحشت را تسکین دہد اما در مذہب خرد قبول عذر ارباب تقدیر
 و حسد حرام ست و طلب صلح اصحاب صداوت بدو و انکار جواب
 دادن امرے واجب الالزام -

قطع

زدستان بخندان شنیدہ ام پندے کہ بر ملائمت دشمن اعتماد مکن
 چو اعتقاد مضرت بخشم پیدا شد مشورہ فریتہ و فسخ اعتقاد مکن
 ملک گفت بخیر گمانے انقطاع صحبت و بر انداختن دوستی روا

نباشد و بظننه که از دهم فرامد فقیق را بسوز فراق بتلاسا عتق نشاید و معصیت
قدیم و صحبت مستقیم را باندک شائبه بر طرف نهادن و سر رشته عهدیاری
و پیمان دوستداری را بجز و سه خدش از دست دادن طریق ارباب
تحقیق نیست -

قطع

و فادای عهد تو این بود و من ندانم نوید مهر تو کیس بود و من ندانم
همه سخن چو دل خویش سخت سیگولی دل تو سخت چنین بود و من ندانم
آخر صفت وفاداری در سگه که از همه جانوراں بقدر حقیر تر و بمنزله است
خمس پرست یاقت می شود تو چرا از عرصه بیوفائی قدم باز پس
نمی کشی و بهیاسی که در صحبت و مودت مایسته بیاباں نمی بری -

ع

و فاسد عهد نکو باشد از بیاموزی
قبره گفت من چگونه بنیاد و فانیم از اں جانب ارکان وفاداری
منهدم است و آثار حسن عهد بجای منعدم - و امکان ندارد که ملک
موجبات وحشت را فرو گذارد - و از ترصد فرصت مکافات اعراض
نماید - و حالا چون بزور و قوت بر من دست نمی تواند یافت میخوابد که
مرا بکر و حیل در قبضه انتقام کشد و بیاید ترسید از کینه که در ضمائر ملوک متکبران بود

چہ ایشان بہ نخواست نہ طغنت در باشند و مقام تعصب باشند و چون کثرت
 یابند هیچ تاویل مجال نجات گوئی و عذرخواهی ندهند و مثل کینهها در دنیا
 چون انکشت فسرده باشد۔ اگر چه حالے انظر ظاہر نہ گرداند۔ چنداں شرارہ
 غضبے بوسے رسد فروخته گردد۔ و فروغ خشم بالا گرفته جہانے را بسوزد۔
 و دو دو انتقام از میر آتش کینہ خیزد۔ پس دماغ را خشک ساخته بسیار
 دیدہاتر گردانیدہ و ممکن نیست کہ تا ذرہ انکشت کینہ در کانون سینہ بماند
 اند از مضرت شعلہ خشم ایمن توان بود۔

چون خشم زند شعلہ تر و خشک بسوزد

ملک گفت عجب حالے است کہ تو دریں باب بر یکطرف افتادہ و
 جانب دیگر را از دست دادہ چرا نشاید کہ مقدمات وحشت بمیان
 الفت مبدل گردد و بعد از کدورت مجاہدت صفای محالست پدید
 آید قبرہ گفت کہ اگر کسی تواند کہ در مراتب جوانب لطفے تمام بجای
 آورد۔ و در طلب رضا و فراغ دوستان سعی پیوند دودر وصول منافع
 بدیشان و دفع مضار و مکارہ از ایشان معونست و مظاهرست واجبہ
 دارد ممکن است کہ آن وحشت از میان مرتفع گردد۔ و ہم کینہ جوہر
 صفای حاصل آید۔ و ہم دل خائف بہ نسیم اسرار مرقع شود
 و من از آن عاجز تر م کہ ازین ابواب انچه اصل حقد را زایل گرداند

و طریق الفت و موافقت ملازم سازد تو انم اندیشید یا بر خاطر تو انم گزینید
 و اگر باز بخدمت مراجعت کنم پیوسته در هر اس و مخافت تو انم بود
 و هر ساعت بتازگی مرگے مشاهده خواهم کرد۔ پس ازین مراجعت
 بجانب ورزیدن و معاودت را بمعاذت تبدیل نمودن اولیٰ

فرد

از درخت بخت چوں نشگفت گلہائے وصال

در بیابان جدائی خار ہم دریا خوشست
 ملک گفت ایچکس بر نفع و ضرر در حق کسے بر ارادت باری
 عزاسمه قادر نباشد و از اندک و بسیار و خرد و بزرگ انچه در وجود
 آید جز بہ تقدیر ازلی و سابقہ حکم لم یزلی نمنے تواند بود۔ و چنانکہ
 دست مخلوق از ایجاد و احیاء قاصر است افتاد امانت نیز
 از جهت وے متعذر باشد۔ و عمل پیر من و جزائے تو بقضائے
 ربانی و مشیت یزدانی نفاذ یافته است و ایشان در میانہ اجرائے
 اس حکم سببے بیش نبودند مارا بمقادیر آسمانی مواخذت منماے
 و بمقتدای رات اتی سرزنش مکن و بقضائے خدا راضی شو۔

قطع

بجز رضا بقضائے خدا نمی شاید بغیر تمسیر بوقضای بلا نمی شاید

از آنچه رفت قلم سرکش و گرنہ بیا بروں رو از خط او گرتا سنے شاید
 قبرہ گفت عجز آفریدگان از دفع قضا سے آفریدگار ظاہر و مقرر است
 و بر صفحات قصور است اہل تصدیق ایں قضیہ موضع و مصور الانواع
 خیر و شر و اصناف نفع و ضرر بحسب ارادت و مقتضائے مشیت
 خداوند جل ذکرہ نافذ سے کرد و بچند کوشش خلق دفع و منح
 آن تقدیم و تاخیر در ایں صورت نہ بند و لا راد و لا عقاب و لا معقب
 الحکمہ۔

فرد

کسے زچوں و چراہم نمی تواند زد کہ نقش بند حوادث و راجحون و حیرات
 و با آنکہ جمہور علمائے بریں معنی اتفاق نموده اند ایچکس نگفتہ است کہ
 جانب حرم و احتیاط را ہممل باید گذاشت و محافظت نفس از
 مکارہ آفات در توقف باید داشت بلکہ گفتہ اند اسباب ہر چیز رعایت
 باید نمود۔ و اتمام امور بمسبب الاسباب تفویض باید فرمود۔

ششوی

نفتہ ہنس از اسباب و طرّق طالبان را زیر ایں نیلی ششوی
 سے گرفتار سبب بیروں مہر لیک عزل آن مسبب ظن مہر
 سببها از مسبب غافل سبب سے ایں روپوشماراں مائل

نکات عقل و توکل مومنان قول است -

ع

باتوکل زانو استر به بند

ملک گفت ملخص این مقالات همان است که من خواہم ملاقات
تو ام و آرزو مندی صحبت تو در ضمیر خویش فراوانی یا بم - و با این ہمہ
اشتیاق کہ از جانب من واقع است از طرف تو جز مقدمات طال
فہم نمی رود -

فہم

تو ملولی زما و ماستحاق دل بدل می رود چہ حال است این
قبرہ گفت کہ اشتیاق تو در اں است کہ دل خود را بکشیدن ست شفا
دہی و حال آنکہ نفس من حالا رغبت نوشیدن شربت اجل میل
پوشیدن لباس فنا ندارد - و تا عنان مراو بدست است از قبول
اں ابا سہمہ نماید و احترام از اں عین صواب سہمہ بیند -

ع

بہر بازو گر ز تن نہ روید نہ ست

و من امروز در دل خویش بر عقیدہ ملک استدلال توانم کرد چہ اگر
قدرت و استطاعت یا بم جز الاکت قرۃ العین بادشاہ راضی نمیشوم
و میدانم کہ شاہ نیز بواسطہ لالہ فرزند جز ہلاک من نخواہد طلبید -

و بر کمون نصیر مصیبت زدگان کسے وقوف یابد کہ بر آتش آں غم سوخته
باشد و ہم ازاں بلیت شہرست تلخی تجرع کردہ مدعیان آسودہ ازیں
حال غافل اند و ناز پروردگان راحت دیدہ از پیرایہ درد عاطل۔

فرد

اے ترا خاکے بیانشکست کے دانی کہ چسپیت

حال شیران کہ شمشیر ہلا بر سر خور نہ
و بچشم خردی بینیم کہ ہر گاہ ملک را از بینائی پسریا آید و من از نور دید
خود بر اندیشم تفاوے در باطنها ظاہر خواہد شد۔ و تغیرے در زاجها
روے خواہد نمود۔ و تو اں دانست کہ ازاں چہ زاید۔ و در اں چہ
عالماروے نماید۔ و بدیں دلیل مفارقت مناسب ترست از
مواصلت و دوری لائق ترا از قرب صوری۔

صحبت چو چینست جدائی خوشتر

ملک گفت چہ خیر تواند بود در اں کس کہ از جہاںے دوستان
اعراض نتواند نمود و از سر عقد و آزار بر نہ تواند خاست و مرد فرزاند
خردمند یگانہ بر اں قدرت دارد کہ از مکافات مجرماں چناں گذرد کہ
مدت العمر بد اں رجوع ننماید و هیچ وقت بر صفحہ دل او از اندک
و بسیار آں نشان یافت نشود و استغفار گنہگار اں و اعتذار

بدکرداراں را با حتر از تمام تلقی نماید۔ نشر الاثر ارسن لا یقبل الا عتذار۔
بدترین پداں اس ست کہ عذر نپذیرد۔ و کینه عذر خواه در دل گیرد۔

وَالْعَذْرُ عِنْدِي لِلذُّنُوبِ مُكْفِرَةٌ

و من بارے ضمیر خویش را در انچه گفتم۔ صافی می یابم و از سورت
خشم و حدت غضب و خیال انتقام در خاطر اثرے نمی بینم۔ و ہمیشہ
جانب عفو را بر عقوبت ترجیح داده ام و دانستہ ام کہ ہر چند گناہ
بزرگ باشد صفت عفو از اں بزرگتر نخواہد بود۔

فرد

گر عظیم ست از فرد و دستان گناہ از بندگاں عفو کردن لازم ست
قبرہ گفت این ہمہ ہست اما من مرد کنگارم و مجرم ہمیشہ تر ماں
بود۔ مثل من مثل کس ست کہ در کف پاے او جراحتی باشد اگر او
بقوت طبع بیباکی کند و شب تیرہ در سنگستان رفتن جائز شمرد چارہ
نیست از انکہ اں نیش تازہ گردد و پاے او زکار باز ماند بشاید کہ بزحاک
نرم رفتن نیز متعذر باشد۔ و نزدیکی من بخد مت ملک ہمیں مزاج دارد
و بوجہ شرع و قانون ملت اجتناب من از اں فرض عین ست۔
و لا تملقوا بانیہ کلیم الی التملکۃ۔ و حکما گفته اند ستن از روش حکمت

دور اند۔ واز منہاج دانش ہر طرف۔ اوّل کسے کہ بر قوت ذات خود را عتماد کند و ہر آئینہ چنیں کس خود را در ممالک افگند و تہوّر او سبب ہلاک او گردد۔ دوم آنکہ اندازہ طعام و شراب نشناسد و چنداں تناول نماید کہ معدہ از ہضم آں عاجز آید و ایں کس بربشہ دشمن جان خود باشد۔ سوم شخصی کہ بگفتار خصم در غرور افتد۔ و بقول کسے کہ از و ایں نتواند بود فریفتہ شود و بیشک انجام کار او بخسارت و ندامت انجامد۔

بیت

مشوایم از جیلہ دشمنان بندیش و بر تاب از اں سوعناں
ملک گفت اے قبرہ ہر چند از در ملاطفت درے آیم و راہ صواب
و نصیحتہاے دوستانہ بتوحی نایم تو ہچناں بر خرافت خود ماندہ۔ و
دامن قبول از استیلا موعظا افشا ندہ و نصیحت در بارہ کسے کہ قبول
نخواہد کرد بیفانده است چنانکہ نصیحت کردن اں زاہد گرگ را قبرہ
پرسید کہ چگونہ بودہ است اں۔

حکایت

گفت آوردہ اند کہ مردے زاہد نیک سیرت کہ اوقات شریفش
بعد از او اے فطائف و اوراد جز بموعظت عباد مصروف نہ بود

در صحرائے سیگندشت - گر گے دید دہن حرص و شرہ کشادہ و دیدہ آرز
براہ طلب نہادہ - ہنگی ہمت بران وقف کردہ کہ بیگنا ہے را بیا نازد -
و جانورے را بیجاں کردہ جہت خوشنودی نفس نا فرماں از وہرہ
بر دارد -

فرد

ستیزہ کاری پیدا گر نگر کہ جہل رساند از پلایک سود صد زیان کے
نہاید کہ اور ابدان حال دید و از صفحہ پیشانی او نقش جو رو ستم مطالعہ
فرمود از انجا کہ شفقت ذاتی و رحمت جہلی او بودہ - پس دادن آغاز
نہاد و گفت ز ہمار پیر اسن گو سپند مردمان نگر دی و قصہ مظلومان
و بیچارگان نکنی کہ عاقبت بیدادی سودی بعقوبت آئی باشد
و خاتمہ ستگری بنکال و عذاب آن جہانی کشد -

شعری

ہر کہ آئین ظلم پیش نہاد بند بردست و پائے خویش نہاد
چند روزے اگر سرافراز دہرش آخر ز پا در اندازد
ازیں مقولہ سخنان مے گفت - و بر ترک ہر گو سپندان مردم
مبالغہ از حد می برد - گر گ گفت در مواظباختصار فرماے کہ در پس
ایں ہمیشہ رمہ سپرد - و ترسم کہ فرصت گو سپند بر دل فوت شود

و انگاہ حسرت فائده ندهد و غرض از ایراد این مثل آن است که
چند آنچه ترا پند میدهم تو همان بر سر کار خودی - و بدای سخن ملتفت
نمائی شوی -

بیت

مکن که اهل حرمت سخن شنو باشند هزار سال بیک نکته در گرد باشند
قبر گفت من نصیحت گوش کرده ام و از مواظبت خرد پند گرفته عاقل
آنرا می شناسم که پیوسته در حذر گشاده دارم و آئینه تجربه پیش
نماده من اینجا که آمده ام از غایت خوف و ترس است عاقلانه بر سر
راه ایستاده ام و سفری که کس را بر من دست رس نباشد پیش چشم
کرده و بیش ازین بر من توقف کردن حرام است و درین حیرت
و تردد گذرانیدن موجب ملامت چه میدانم که خون مرا ملک حلال
دارد - و آنچه در شرع و حرمت مخطور است مباح پندارد پس
اقامت من مکروه است و بزودی رحلت نمودن واجب

مصرع

رفتم که ازین زیاده بودن خوش نیست
ملک گفت ترا اینجا اسباب معیشت آمده است و در راه راحت
و فراغت بر روی دل گشاده مشقت سفر اختیار نمودن و برآی

انتظام سہا ش مترد بودن ہیج و جیسے ندارد۔ قبرہ جواب داد ہر کہ تیج نصالت
 را ایضا عست راہ و سرمایہ عمر سازد بہر جا کہ رود اغراضش حاصل ست و
 بہر جا کہ توجہ نماید فوائد رفقا و مصاحبان پد و واصل۔ اولی از بیکرداری۔
 بر طرف بودن دوم نیکو کاری را شعار خود ساختن۔ سوم از مواقع تمت
 پہلوئی کردن۔ چہارم مکارم اخلاق را لازم گرفتن۔ پنجم آداب معاشرت
 را در ہر اوقات نگاہ داشتن۔ و کسے کہ جامع این خصال باشد
 اورا ہیج جا غریب نگذارند و وحشت و غریبتش براحت ہو است بہر دل
 سازند۔

ع

دانا ہیج شہر و ولایت غریب نیست

و ہا قیل چوں در شہر مولد و منشاد خود و میان اقربا و عشائر امین نتواند بود
 بضرورت فراق و دستاں و مشعلقاں اختیار باید کرد۔ چہ ایسا ہمہ را
 عوض ممکن ست۔ و ذاتی اورا عوض صورت نہ بندد۔

قطع

اگر ترا بوطن نیست کار را بخراد اسیر خانہ عطالت شہر بہیوشی
 سفر نمائے کہ بے دوستی نخواہی ماند بہر مکان کہ روی و بہر زمیں کہ رسی
 ملک گفنت رفتن تو تا کسے نخواہد بود۔ و چہ مقدار زمان تو وقف

خوابی نمود۔ قبرہ گفت اے ملک رفتن مرا باز آمدن توقع مدار
و معاودت ازیں سفر خیال میند۔ و نیک مانندست این سول
بجواب ما بحکایت عرب و نانا ملک پرسید کہ چگونہ بوده است آن۔

حکایت

گفت آورده اند کہ عربی بیابان نشین بشهر بغداد درآمد دکان نانوا
دید کہ گرداچوں قرص قمر از افق منیر طلوع کرده دکانک با فروغ
سماک قدم بر ذرہ دکان نمادہ حسن شمسی بنچہ حیرت بر رخ آفتاب
کشیدہ و شور سنگ پخت گریان نان تنگ دریدہ۔

قطعه

فراز منبر خباز قرص گرم پنداری
کہ خوشید جہاں تاب ست طالع گشتہ از گردوں
تنور نانوا نار خلیل اللہ را ماند
کز دہر لحظہ آید تازہ نائے ناچو گل بیروں
حاصل الامر عرب بیچارہ کہ بیوے نان رمق حیات یافتمیہوں روے
نان دید جبہ صبر چاک زدہ و پیش نانوا آدہ گفت۔ اے خواجہ چند
بسنائی کہ مرا سیر نان سازی۔ نانوا بایا خود تاملے کرد کہ یک کس
یک من نان سیر شود۔ غایتش دو من و از سہ من خود تجاوز

نتواند کرد - گفت نیم دینار بده - چندانچه بتوانی نان بخور - عرب نیم دینار
 بداد و بر لب دجله بنشت - نانوانان می آورد و عرب بآب تر کرده میخورد
 تا بهما از نیم دینار بگذشت و پنجاه دانگ رسید و از آن هم متجاوز شده
 دینار تمام شد - نانوارا تحمل نماند - و گفت یا اخیال العرب بدای خدا سیکه
 ترا قوت نان خوردن بریں و حبه کراست فرموده با من بگو که
 تا که نان خواهی خورد عرب جواب داد که اے خواجه سیه صبری
 مکن - تا این آب می رود من نان میخورم - و غرض از این مثل آنست
 که ملک معلوم فرماید که تا آبجیات در مجاری بدن جاری ست از
 تناول بقیه نیم و هراس چاره ندارم و از مانده وصال فائده برداشتن
 محال نمی دارم و روزگار میان ما مسافرتی افکنده که مواسلت را
 در حوائی آن محال نیست و زمانه رسته مصاحبت ما بنوعی گسیخته
 گردانید که اندیشه اتصال جز خیال محال نه و پس ازین هر گاه که
 شوقی خواهد شد اخبار سعادت اثمار ملک از نسیم سحر خواهم پرسید
 و جمال باکمال شاه در آئینه خیال خواهم دید -

فرد

گرد وصال یاز بود با خیالش نیم خوشم کلبه درویش را شمع به از همتا نیست
 ملک قطرات حسرت از فواره دیده بکشد و دالت که آن مرغ

زیرک بدام نیاید۔ وداعیہ انتقام از خلوت خانہ عدم لبس راے وجود بخراشد
 بارے دیگر دانیہ مکر پاشیہ رن گرفت و انوار حیدر عیشاق در میان
 آورد۔ قبرہ گفت اسے شازہ جوان بخت وز بیدہ تاج و تخت ہر چند
 بناے کرامت بر اتمید دہی و اصناف عاطقت در باب ایمنی و
 سلامتی ارزانی داری و آں را بعد پسنیدہ و موافق شایستہ
 ہو کہ گردانی ممکن نیست کہ حلقہ خدمت در گوش کشم و غماشینہ
 ملازمت بردوش افکنم۔ ع

سخن ضائع کن دیگر کہ با مادر نمے گیرد
 ملک دانست کہ بسوزن حیلست خار و حشت از پایے دل قبرہ
 بیرون نتوان کرد۔ و تیر از شست رفتہ بزور بازوے ندر بہت
 نتوان آورد۔ گفت اسے قبرہ دانستم کہ از بوستان خیال جز بوی
 بمشام آرزو نخواہد رسید۔ و چہرہ محبت جز در آئینہ امید نخواہد نمود۔
 رباعی

اں رفت کہ در بویے طرب آبے بود یاد سر زلف آرزو تا بے بود
 درد اک زمان عیش و دوران فصال بگذشت چنانکہ گویا خواہے خود
 اماں طمع آں دارم کہ بر سبیل یادگار دوسہ کلمہ کہ از تکرار آں آثار سعادت

بر اوراق روزگار مشاہدہ رود بفرمانی و بصیقل نصائح دوستانہ زنگار
غفلت از مآثرات خاطر من کہ بغبار طال تیرگی پذیرفته بزدالی -

فرد

زہر ماسخنہ یادگار خویش بگوئے کہ بہتر از سخن خوب یادگار نیست
قبہ گفت اے ملک کار ہائے جہانیاں بروفق نقد میر ساختہ
میشود در ان زیادت نقصان و تقدیم و تاخیر کسے را مجال تصرف
ندادہ اند ایچکس نتواند شناخت کہ منشور سعادت بر نام او رقم زدہ اند
یا اورادر ہریدہ اہل شقاوت داخل کردہ لیکن برہنگان واجب است
کہ کار ہائے خود را بر مقتضائے رائے صائب بردارند و در مراعات
جانب حزم و اعتیاد غایت ہمدیگاہے آرند۔ اگر تدبیر موافق تقدیر
آمد خود بر سر یہ اقبال و منہر جاہ و جلال تھکن دارند۔ و اگر قضیہ
منعکس گردد۔ ہم دوستان غدر پذیرند و ہم طاعنان مجال وقعت
نہیں پابند۔ قطعہ

حکیم گفت کہ تقدیر سابق ست و لے

بیچ حال تو تدبیر خود فرد گنہگار

کہ اگر موافق حکم قضا ست تدبیرت
بکام دل شوی از کار خویش بر خوردار

وگر مخالف آنست داردت معذور

کسے کہ دارد از انوار عقل است نظماً

و دیگر باید دانست که ضائع ترین مالها آنست که از آن انتفاع
نباشد و غافل ترین ملوک آنکه در حفظ محالک و ضبط رعایا اهتمام ننمایند
و لذت ترین دوستان آنکه در حال شدت و نکبت جانب دوست را فرو
گذارد و بدترین فرزندان آنکه از اطاعت پدر و مادر با نمایند و ویران
ترین شهرها آنکه در وایمنی و ارزانی نباشد و ناتوانترین صحبتها آنکه مصاحبان
را دل با هم راست نباشد و چون شائبه در صحبت سن و ملک پدید آمده
تزلزل آن النسب است و مقالاتی مختصراً را بکلمات موافقت بدل
ساختن بصواب اقرب -

رباعی

رفتم و دایع ماز دل باید کرد و ز آب دو دیده خاک گل باید کرد
گر بد دیدی همسہ نکو باید گفت و در در و دُشمن بود بکل باید کرد
بریں کلمہ سخن با خورسانید و از شرف ایوان پرواز نموده بجانب صحرا
پدید ملک انگشت تحسّر بزدان تحیر گزیده بسیارے تا سَف خورد و
بالاے از قیاس و واهم افزوں و اندوسے از سرحدے فہم بیروں
روے بکوشک نہادہ می گفت -

قطعہ

کجا گویم کہ با این درد جانسوز طییم قصد جان ناتوان کرد
 میان مہربانان چوں توان گفت کہ یار ما چنین گفت و چنان کرد
 این ست داستان خدرازمکامین عذر براباب جہد و احترام از تصدیق
 تضرع و نیاز ایشان و بردوستی زرق آمیز خصماں اعتماد نامودن
 و بخذل و فریب کہ بر اے طلب انتقام کنند مغرور ناشدن
 و بر عاقل پوشیدہ نماند کہ غرض از بیان این سخنان ہماں ست
 کہ خردمند از حوادث دہر و ثواب زماں ہر یک را حشر راہ نجات
 داند۔ و بناے کار بر مقتضای عقل و تدبیر نہد۔ و پیچ و جہر دشمن
 آزرده اعتماد نکند و از آفت جیل و محافت مبرا و ایمین نہ نشیند۔

رباعی

خواہی کہ نباشی بغم و رنج قریب
 بشنو سخن پاک ترا ز دُرِّ ہمیش

از دشمن آزرده تغافل منماے
 در صاحب کبر و کینہ ایمین ہمیش

تاریخ فرشته

ذکر شاه‌ی شیرشاه افغان بن حسن سور

نام شیرشاه فرید و نام پدر او حسن که از طائفه افغانان رده است و قتی که سلطان بملول بودی بجکومت رسید پدر حسن سور که ابراهیم نام داشت هوس نوکری کرده بدیلمی آمد و تعریف رده که مسکن افغانه است خود درین مقدمه مذکور شده و رده عبارت از کوهستان است که ابتداءً آن باعتبار طول از سواد بجورتا قصبه سوسه که از توابع بکریست و عرضش از حسن ابدال تا کابل و افغانان آنجا چندین قبیلہ اند از آن جمله یک فرقه سوریست و ایشان خود را از سلاطین غوری دانند و میگویند که یکی از اولاد ایشان که محمد سوری نام داشت در ازمنه سابقه جلاسه وطن کرده بمیان افغانان رده آمد و چون

صحت نسب او نزدیکی از روسای افغانان بسرحد یقین رسیده
و با آنکه رسم ایشان نیست که دختر به بیگانه دهند لیکن آنکس دختر خود
بمحمد سورداده داماد گردانید و از واولاد بهر رسیده با افغانان سوز مشهور
گشتند و بایں اعتبار افغانان سوز بزرگترین قبایل افغانه خواهند
بود و القه در عهد سلطان بهلول پدر حسن سوز که ابراهیم نام داشت
هوس چاکری کرده از میان قبیل خود بیرون آمد و نوکری سیکه از
امراے سلطان بهلول اختیار کرده چندگاه در حصار فیروزه و روزی
چند در پرگنه نازنول گذرانید و چون توبت بادشاهی بادشاه بهلول
لودی درگذشت و دور بادشاهی به پسرش سلطان سکندر رسید
و جمال خاں که از امراے بادشاه سکندر لودی بود حاکم چوچور
شد حسن بن ابراهیم سوز را که ملازم قدیم او بود رعایت کرده سهم او
و خواص او را مانده که از توابع رهتاس ست بجاگیرش داده صاحب
پانصد سوار ساخت و حسن را هشت پسر بودند اما فریدون و نظام
هر دو از یک مادر بودند و مادر ایشان از نسل افغانان بود و دیگر
پسران از لطن کنیزان بوجود آمده بودند و بسبب اینکه حسن را
بوالده فرید چنداں کسفته نبود نسبت بدیگر فرزندان تو سببه
بفرید نداشت فرید از خدمت پدر رنجیده بملازمت جمال خاں رفت

و حسن بحال خال نوشت که فرزند براتسلی داده پیش من فرستید که میخواهم
چیز بخواهد و تندیب اخلاق نماید هر چند بحال خال فرید را تکلیف
نمود که بخدست پدر رود و قبول نکرده گفت چون در چوپور نسبت بسرام
علما بیشتر اند پس جابطلب علم قیام می نمایم و مدتی آنجا بوده خیرتر
میخواند گستاخ و بوستان و سکندرنامه که در آن زمان اهل هند
می خواندند خوانده و کافیر را با عواشی و دیگر کتب علمی نیز در گذرانید و
از شعر و نظم و تواریخ و قوفی بمرسانیده بعد از دوسه سال که حسن بچوپور
آمد خویشان او در میان آمده فرید را بخدست پدر آوردند و رفع گفت
نمودند و حسن داروغگی جاگیر خود را بفرزند تفویض داشته او را بجایگزین
و فرید در وقت و دل و بعض پدر رسانید که مدار کار عالم خصوص امور
امارت منحصر بر عدالت است اگر مرا بجایگزینی فرستید من از سویت تجاوز
نخواهم کرد و لو که این شما اکثر خویش و نزدیکان اند هر کس از راه عدل
تجاوز نماید مجایب نخواهم کرد و ازین قسم مقدمات گفته بجایگزین رفت و آنجا از
روئے جنگی و کفایت سلوک نموده در میان اقربا سویت مری داشت
و در مقام تنبیه بعضی از مقدمان که کش و تمردان برآمده بمردمان خود
مشورت نمود همه گفتند که لشکر همراه پدر است و او بجایگزین دور دست
تعین شده تا آمدن پدر صبر باید نمود فرید فرمود تا دلیست زمین اسب

سازند بعد از مقدم هر موضع یک اسپ بعزیت طلب داشت
 و از قسم سپاهی بعضی را که پیاده بودند و در آن نواحی سکونت داشتند
 طلبیده بقدر خرجه و جاسه امداد نمود و بوعده تسلی کرده هر یک را
 بر اسپان عاریت سوار و بر سر جماعتی که او را بنظر در نمی آوردند رفت
 و قریب مواضع ایشان فرود آمده گرد خود قلعه ساخت و هر روز بل
 می برید تا بقلعه که ملاذ و طحاج ایشان بود رسید و سر کو بهای ساخته
 غالب آمد و خلق کثیر قتل و اسیر گردانید و از این مہ بنوعی پیش
 در دلهای متحردان آن مرز بوم بجا کرد که حبلہ مطیع و منقادش شده
 مالگذاری نمودند و پرگنات معمور و آبادان گشت و او صاحب مکنات
 شد و بشجاعت و تدبیر شهر عالم گشت و پس از مدتی که حسن
 بجا گیر آمد و معموری پرگنات و طریق سرانجام و سر برابری فرید مشاہدہ
 نمود خوشوقت شدہ تحسینا کرد گویند حسن را کنیز بود کہ از دوہم
 داشت سلیمان و احمد مادر سلیمان و احمد بحسن گفت کہ شما وعده کرده
 بودید کہ ہر گاہ پسران تو بزرگ شوند دار و علی پرگنات بآنها داده
 خواہد شد الحال کہ آنها بزرگ شدہ اند بوعده وفا بایہ نمود
 و حسن رعایت خاطر فرید کہ فرزند بزرگ و خلف بود نمودہ موقوف
 مے داشت و فرید این معنی را فہمدہ دست از حکومت پرگنات

بازداشت و حسن دار و غلّی پرگنات بسلیمان و احمد داد و غزنوئی
 فرید نموده گفت چنانچہ تو کار داں و صاحب تجربہ شدہ میخوایم
 کہ برادران تو نیز صاحب وقوف شوند و در آخر قائم مقام من
 تو خواهی بود القصد چون حکومت پرگنات بسلیمان و احمد قرار
 گرفت فرید آزرده خاطر شدہ با اتفاق برادر خود نظام باگرہ رفت
 و بخدمت دولت خاں لودی کہ از امر اسے کیا ر بادشاہ ابراہیم لودی
 بود قرار گرفت و مدت مدید خدمت کردہ از خود راضی و خوشنودست
 روزی دولت خاں گفت کہ مطالب و مدعاے کہ داشتہ
 باشی بگو تا سرا بنجام کردہ آید فرید گفت پدرم پیر شدہ و ہمہ
 جاگیر پدرم خراب ست و سپاہیان نیز خراب و پریشان می باشند
 اگر آں پرگنات بجاہر دو برادران مرحمت شود۔ یک برادر
 بہ بالقصد سوار ہمہ وقت در خدمت بادشاہ بودہ دیگرے سہرا بنجام
 سپاہی در عیّت خواہد پرداخت و نیز بخدمت گزاری پذیرہ گزار
 قیام خواہد نمود۔ دولت خاں روزے این سخن را بعرض بادشاہ
 ابراہیم لودی رسانید بادشاہ فرمود کہ آنکس بد مروسے ست کہ گلو
 شکوہ از پدر دارد و دولت خاں این حرف بفرید گفتہ اورا تسلی
 نمود کہ بار دیگر وقت نیک ملاحظہ نمودہ عرض خواہم کرد و چارہ ساز

تو خواهم شد و وظیفه یومیه افزوده اورا نگهداشت و فرید را بهت
 خوش خلقی و آشنائی و کرم و مروت همه کس دوست گرفته و
 دولت خال نیز در همه باب همراهی او می نمود تا آنکه پدر او فوت
 شد و دولت خاں خبر فوت حسن را بعرض سلطان رسانیده
 پرگنت پدر را بجاگیر فرید و برادرش گرفت و فرید بفرمان حکومت
 سمرام و خواص پور جاگیر رفت و بسرا انجام سپاهی و رعیت
 مشغول گشت و سلیمان تاب مقاومت نیاورده پیش
 محمد خاں سور که حاکم جوینپور بود و هزار و پانصد سوار داشت رفت
 و از برادر شکایت کرد محمد خاں سور گفت بابر بادشاه هندوستان
 آمده است و درین زودی میان منعل و بادشاه ابراهیم جنگ
 خواهد شد اگر بادشاه ابراهیم ظفر یافت ترا بخدمتش برده سفارش
 خواهم کرد سلیمان گفت اینهمه انتظار نمی توانم برد مادر و مردم من
 سرگردان اند محمد خاں سور کس پیش فرید فرستاده میان برادران
 بصلح دلالت نمود فرید گفت که حصه رسید سلیمان آنچه در حیات
 پدر بود حالا نیز قبول دارم اما بکومت شرکت راضی نیستم چه
 دو نیمش در یک نیامد و دو حاکم در یک شهر آرام نگیرند و چون
 مطالب شرکت در حکومت بود محمد خاں سور سلیمان را در جوابی

نموده گفت خاطر جمع دار که حکومت را بزور از فرید گرفته بودیم و آن
 و چون فرید برین سخن اطلاع یافت در فکر کار خود مشغول شد و منتظر
 معامله بابر بادشاه با سلطان ابراہیم لودی بود و چون خبر کشته شدن
 سلطان ابراہیم و فتح بابر بادشاه شنید اندیشه مند شده بملازمت
 بہادر خاں ولد دریا خاں لومانی کہ ولایت بہار را فرو گرفته و
 لوائے شاہی افراسختہ خود را سلطان محمد خطاب دادہ بود
 رفت و در سلک نوکرانش غنیمت گشت روزی سلطان محمد لشکر
 رفتہ بود ناگاہ شیرے ظاہر شد فرید مقابل شدہ آن را بزخم
 شمشیر ہلاک ساخت سلطان محمد فرید را نوازش فرمودہ خطاب
 شیر خاں بلند آوازہ گردانید و رفتہ رفتہ شیر خاں را در خدمت سلطان
 محمد قرب و اختصاص تمام حاصل آمدہ اتالیقی پسیر خود و جلال خاں
 با و تفویض فرمود و بعد از مدت شیر خاں رخصت جاگیر گرفتہ بحسب
 اتفاق زیادہ از میعاد ماند روزی سلطان محمد در مجلس گلہ از شیر خاں
 کہ وہ از وعدہ تخلف نمودہ نئے آید محمد خاں حاکم جوہنور فرست
 دیدہ بعرض رسانید کہ او بغایت مجیل و مکارست انتظار
 آمدن بادشاہ محمود بن سکندر لودی دارد و باین حرف مزاج
 سلطان محمد را ازو منحرف ساختہ گفت علاج آوردن او

آنست کہ بہ سلیمان نام برادرش کہ پدر در حیات خود اورا قائم مقام خود داشت و مدتی ست کہ از و گریختہ با سن می باشد اگر جاگیر شیرخان با و دهند ہر آئینی مضطر شدہ دواں خواہد آ سلطان محمد بواسطہ حقوق سوابق شیرخان بے تقصیر ظاہری بتغیر جاگیر رضا ندادہ بچند خان سور فرمود کہ بروش مناسب میان برادران جاگیر را قسمت کن و تسکین فتنہ و فساد بدہ محمد خان سور بجاگیر خود جانب جو نیور آمدہ سادی نام غلام خود را پیش شیرخان فرستادہ پیغام داد کہ برادران تو سلیمان و احمد مدتی ست کہ پیش من می باشند و از حصہ و رسد خود محروم اند لائق آنکہ حصہ ایشان بدہی شیرخان گفت ملک ردہ نیست کہ ملک کے باشد مملکت ہندوستان است ہر کرا بادشاہ دہد جاگیر با و تعلق میدارد و تا امروز روشن سلاطین چنان بود کہ انچہ مال مہیت سے بود از روئے شرع میان فرزندانش قسمت میکردند و ہر کرا شالستہ امارت سے دانستند حکومت و سرداری با و میدادند۔

بدیت

ملک بمیراث نگیرد کے تانزند تیغ دودستی بے

و سن حکم بادشاہ ابراہیم لودی بہرام و تواس پور ٹانڈہ را
 متصر فم چوں ساوی غلام برگشتہ انچہ شنیدہ بود محمد خاں سور
 گفت محمد خاں بر آشفته بساوی غلام گفت تمام جمعیت
 مرا باتفاق سلیمان و احمد با خود ببر و بفریب شمشیر شیر خاں
 را بدر کردہ ہر دو برگشتہ را تسلیم سلیمان و احمد کن و بجے کشیر
 نیز بملک سلیمان و احمد گذارشتہ بیا اتفاقاً در آن وقت از
 جانب شیر خاں ملک سکہ نام غلام او کہ پدیر خواص خاں
 است داروغہ خواص پور ٹانڈہ بود شیر خاں خبر آمدن
 ساوی و سلیمان و احمد شنیدہ بملک سکہ نوشت کہ در مقاومت
 و مدافعت تقصیر نہ نماید ساوی غلام و سلیمان و احمد چوں بظاہر
 خواص پور رسیدند ملک سکہ بجنگ برآمدہ بقتل رسید و
 لشکر شیر خاں متفرق شدہ بہرام آمدند و شیر خاں را
 تاب مقاومت نماندہ ارادہ رفتن بطرف نمود چنانچہ بعضے
 گفتند پیش سلطان احمد باید رفت شیر خاں گفت کہ
 محمد خاں امیر کلان اوست خاطر اورا بخت خاطر من از دست
 نخواہد داد پس رائے صائب او براں قرار گرفت کہ بخدمت
 جنید برلاس کہ از جانب حضرت بابر شاہ حکومت کرا اما لکپور

داشت برود و برادرش نظام نیز این را سبب را پسندید. انقصه
 شیرخان بعد از ارسال رسائل و رسائل عهد و قول گرفته بکازمت
 سلطان جنید برلاس شتافت و پیشکش بسیار گذرانیده مقرب
 گردید و از سلطان جنید فوجی آراسته ملک گرفته بجای خود
 رفت و محمدخان سورتاب مقاومت نیاورده بکوه رهتاس
 گریخت و هر دو پرگنه خود را شیرخان با پرگنه جو نیور و دیگر پرگنات
 آن نواحی بتصرف درآورد و مکملیا را بانواع خدمتگذاری نمودن
 و زبردان دلجویی نمود و پاتخت و هدایای لائق بخدمت سلطان
 جنید برلاس فرستاد و اقوام و قبایل خود را که گریخته بکوه درآمده
 بودند طلب نموده جمعیت خوب بهم رسانید و محمدخان سور
 پیغام نمود که غرض من انتقام از برادران بود شمارا بجای عم
 میرانم از تنگی کوه برآمده پرگنات خود را متصرف شوند مرا
 پرگنات خود آنچه از خالصه سلطان ابراهیم بدست آمده
 بس است محمدخان سور بجای خود قرار گرفته مرهون منست
 شیرخان گردید و چو شیرخان را جمعیت خاطر دست بهم داد
 نظام برادر خود را در جایگزینی گذاشته خود بخدمت سلطان جنید
 برلاس بکرا رفت اتفاقاً در این ایام سلطان جنید بکازمت بابر

بادشاہ سے رفت اور اہمراہ خویش باگڑہ برد شیرخان ملازمت حضرت
فردوس مکانی دریافتہ داخل دو تھو اہاں شد و در سفر چند یہی طرم
رکاب ظفر انشباب بود و چوں چند گاہ در لشکر گذرانیدہ طح و طور
و سلوک در دشن مغل را شاہدہ کرد۔ روزے پایا راں خود گفت
کہ مغل را از ہندوستان بدر کردن آسان ست ایشان گفتند بچہ
دلیل نمی گوی گفت بادشاہ ایشان خود بمعاملت کمتر سے رسد و
بامید و زرا میگذازد و زرا بمقتضای رشوت کار کردہ حق بادشاہی
بجائی آورند و عیب افغاناں آن ست کہ باہم نفاق دارند اما اگر
مراد دولت مساعدت کنند نفاق از میان ایشان بردارم و کار خود
بسازم یا راں او بریں داعیہ کہ دراں وقت محال می نمود خندہ
سے کردند و تمسخر می نمودند تا آنکہ روز در مجلس فردوس مکاے بر سر
سفرہ طبق باہیچہ پیش شیرخان نہادہ بود و او در خوردن آن خود را عاتبہ
یافتہ ماہیچہ را بر رو سے نان بر آوردہ و بکار و ریزہ ساختہ باز در کاسہ
کرد و از قاشق خوردن گرفت حضرت بابا بادشاہ بریں حال واقف
شدہ بہیر خلیفہ گفت کہ ایں افغان غریب کار سے کرد و چوں از
کار ہانسے کہ با محمد خاں سور کردہ بود مطلق شد بر تدبیر وزیر کی او
اشارہ رفت شیرخان از ہمزبانی بادشاہ با میر خلیفہ آگاہ شدہ ایں قدر

دانست که بنظر حیرت منظورست و این معنی علاوه و ایزمه که داشت
 شده همان شب از لشکر بادشاه قرار نموده بجاگیر خود رفت و بسلطان
 بنید برلاس نوشت که چون محمد خاں سور به سلطان محمد گفته میخواست
 که بر پگنات من فوج فرستد مضطرب گشته بیه رحمت تعجیل
 بجاگیر شتافتم و خود را از زمره دولتخواهاں بیرون نمیدانم. القصد چون
 شیر خاں از طرف مغل مایوس و متوهم شده بود و اتفاق برادر خود و خود
 نظام باز پیش محمد سلطان رفت سلطان محمد را ورنو از شکر کرده باتفاق
 جلال خاں اسپرش بطریق اول مقرر و مقرب گشت و در ایاام
 بحسب تقدیر سلطان محمد فوت شده جلال خاں اسپرش که
 خود و سال بود قائم مقام پدر شد و والدہ جلال خاں لاڈ و ملکہ نامها
 را پیش آمده گرفته باتفاق شیر خاں حکم می راند و در همان زودی
 ماور جلال خاں نیز فوت شده حکومت بهار من حیث الاستقلال
 بشیر خاں قرار گرفت و مخدوم عالم نام از امرای والی بنگالہ کہ حکومت
 حاجی پور داشت با شیر خاں رابطہ محبت و موافقت بهم رسانید
 و سلطان محمود والی بنگالہ از و خاطر دگرگوں کرده قطب خاں
 حاکم ولایت منگیر را بتسخیر ولایت بهار و استیصال شیر خاں
 و مخدوم عالم کیل کرد و شیر خاں هر چند در صلح زود و ملائمت نموده

فائده نکر و آخر باتفاق افغانان دل بر مرگ نهاده قرار بجنگ داد و
چون فریقین بهم رسیدند جنگ عظیم شده قطب خاں کشته شد
و شیر خاں غالب آمده فیل و خزان و چشم بنگاله را متصرف گشت
و بیش از پیش صاحب قوت شده ازین جهت لوہانیان از
رشد و حسد با شیر خاں در مقام نفاق شدند و قصد کشتن او کرده
در آن باب با جلال خاں که او نیز از لوہانیان بود دنگش کردند و
حجے از متعلقان جلال خاں شیر خاں را از آن حال آگاهی بخشیدند
شیر خاں به جلال خاں گفت که مرا سے شما از روستے حسد با من
در مقام نفاق اند اگر شما در علاج این مرضی نہ نمایند مرا بالضرورت
از خدمت شما جدائی اختیار باید کرد جلال خاں گفت بدانچه صلاح
تو باشد من از آن بیرون نیستم شیر خاں گفت که ایشان را دو نسخه
باید ساخت یکے بنا بر تحصیل زر و ہر گناہت روا نہ باید کرد و دیگرے را
مقابل حاکم بنگالہ باید فرستاد و بعدہ در محافطت خود بنوسے کوشید
کہ جلال خاں و لوہانیان از دفع او عاجز شدہ قرار داند کہ بخدمت سلطان
محمود دوائی بنگالہ رفتہ نوکریش اختیار نمایند و ولایت بہار را پیشکش نمایند
پس لوہانیان و جلال خاں شیر خاں را بہاء آنکہ در مقابل منحل باشند
در بہار گذارستہ خود پیش سلطان محمود رفتند و او ابراہیم خاں سپہ

قطب خاں را بکک داده بر سر شیر خاں فرستاد و شیر خاں در قلعه که
 از گل ساخته بود متحصن شده هر روز جمعی را بجنگ می فرستاد و
 زود خوردن کرد تا آنکه ابراہیم خاں مدد دیگر از حاکم خود طلبید.
 شیر خاں بر طلب کمک مطلع شد مردم خود را بجنگ صف مستعد
 ساخت و وقت با داد مردم خود را بنیاد نموده از قلعه بیرون آمد و لشکر
 بنگالہ ہم صف پیاده و سوار و آتشازی و فیلاں ترتیب داده مقابلہ
 نمودند شیر خاں فوج از مردم خود در برابر ایشان داشتہ مردم
 چیدہ و گزیدہ را عقب پشتہ مخفی ساخت، و قرار داد کہ باقی فوج
 مقابل غنیمتیراندازی نمایند و پشت داده روسے بگریزند
 تا سواران ایشان بحسب تعاقب از میان فوج پناہ برآیند و چون
 چنین کردند لشکر کے مخفی ہو و یکبارہ حملہ آورده و ماراز روزگاہ
 بنگالیان برآورد و ابراہیم خاں نیز نسبت پدر کار کرده بقتل رسید
 و جلال خاں نیم جانے بنگ پائیزوں بردہ بہ بنگالہ رفت
 و تمامی فیلاں و توپخانہ بنگالیان بدست شیر خاں در آمدہ ملک
 بہار نیز صاف گشت و استعداد شاہی ہم رسید گویند در آن
 ایام تاج خاں نامی از جانب بادشاہ ابراہیم لودھی بکانونہ
 قلعه چنار اشتغال داشت و اورا زسنے بو لاڈ و ملکہ نام مقیمہ

که تاج خاں را نهایت محبت با او بود و پسران تاج خاں که از زنان
دیگر بودند از کمال رشک و حسد در مقام کشتن لاڈ و ملکہ شدہ
شبہ یکے از پسران کہ کلاں ترازمہ بود شمشیر بے بلاڈ و
ملکہ انداخت و زخم کاری نیامدہ غوغا شد کہ لاڈ و ملکہ را کشتند
تاج خاں با شمشیر برہنہ خود را بدارنجار سانیدہ قصد پسر کرد
و چون پسر بر یقین دانست کہ از دست او خلاصی ممکن نیست
بر قتل پدر مبادرت نمود و شمشیر آں بے سعادت کارگرا افتادہ
تاج خاں کشتہ شد چون پسران تاج خاں سرا بنجام قلعہ و سپاہ
نتوانستند نمود ہر آئینہ شیر خاں کہ در ہساگی بود بریں مخفی اطلاع
یافتہ بمیرا محمد ترکمان کہ عمدہ نوکران تاج خاں و خالوے لاڈ و ملکہ
بود و در باب نادیب پسران بے ادب سخن در میان آورد
و بعد آمد و شد رسولان قرار بر آن گرفت کہ شیر خاں لاڈ و ملکہ
را در جبالہ نکاح خود در آورده قلعہ چنار را متصرف گردیس شیر خاں
عقد بالاڈ و ملکہ نمودہ قلعہ را مع خزائن و دفائن متصرف گشتہ۔

نظم

چو ہنگام رسیدن درد سرتنگ بمروم شود کند کام دل آہنگ

از نجیب میرساند دین را نور که قطاره میسر نبود از دور
 و در خلال این احوال بادشاه محمود بن بادشاه سکندر لودی از
 صدمه افواج فردوس مکانی بابر بادشاه پناه برانا سنگا پرده آلتاف
 رانا سنگا و حسن خاں میواتی و دیگر زمینداران بر سر فردوس مکانی
 بابر بادشاه آمده در نواحی قصبه جالوه جنگ کرده شکست خورد
 چنانچه در محل خود ثبت گردید و بادشاه محمود در حوالی چیتور روز شنب
 ۷ آوردا اتفاقاً اکثر امراے لودی که در ولایت پٹنه اجتماع
 داشتند کس بطلب بادشاه محمود فرستادند و او آمده بسعی امرا
 باز بر مستبد حکومت پٹنه جلوس نمود و از انجا لشکر گراں بولایت
 بهار در آمد شیر خاں چوں دید که افغاناں را از متابعت بادشاه
 محمود چاره نیست ناچار بهلازمت او رفته اطاعت و انقیاد
 نمود و امراے بادشاه محمود ولایت بهار را در میان هم تقسیم
 نموده پاره به شیر خاں گذاشتند و عذرخواهی نموده گفتند
 که هرگاه ولایت جوینپور را از تصرف منحل بر آوریم باز تمامی ولایت
 بهار از تو خواهد بود شیر خاں دریں باب قولنامه از بادشاه
 محمود گرفت و بعد از مدتی جهت سرانجام لشکر خست جایگه
 گرفته بهسرام آمد دریں وقت که بادشاه محمود بقصد جنگ

مغل و گرفتن ولایت جو پور می رفت کس بطلب شیر خاں فرستاد
او جواب نوشت کہ متعاقب سرانجام لشکر نموده می رسم احرارے
بادشاہ محمود گفتند شیر خاں بس محیل ست و مکار لایق
آنکہ بجاکیرش رفتہ اورا ہمراہ بگیریم بادشاہ محمود بالشکر خود
متوجہ جو پور شد و احرارے جنت آشیانے کہ در جو پور
بودند تاب مقاومت نیاوردہ بدر رفتند جو پور و آن نواحی
بتصرف افغانان درآمدہ تا ولایت ماکن پور راندہ مستصرف
شدند در اں وقت حضرت جنت آشیانی در نواحی کالنجر
تشریف داشتند و چون غلبہ و طغیان افغانان بمسابع علیہ
رسید عثمان عزیمت بدفع رفع افغانان معطوف ساخت بادشاہ
محمود و بٹن و بایزید و دیگر احرارے افغان در برابر آمدہ مقابلہ
نمودند چون شیر خاں از سرداری و کلاں تری بٹن و بایزید
در تاب بودہ میخواست کہ خود بزرگ شود و از روشن کار غلبہ
مغلان برارے العین مشاہدہ مے نمود در خفیہ بمیر ہند و ہیگس
کہ از احرارے کبار و سپہ سالار مغل بود پیغام داد کہ چون من
پروردہ نعمت فردوس مکاتم در وقت جنگ سبب ہزیمت
افغانان خواہم شد چنانچہ در روز جنگ با فوج طرح دادہ کنار رفت

و جنت آشیانی بفتح و فیروزی اختصاص یافته بادشاه محمود بد حال
 بولایت پٹنہ رفت و گوشت گرفته ترک سپاہگری کرد تا آنکه در سن ۷۹۹
 نهند و چهل و نهم بولایت اوڈیسہ رفتہ در آنجا وفات یافت
 و جنت آشیانی بعد از فتح متوجہ آگرہ شدہ امیر ہند و بیگ
 را پیش شیر خاں فرستاد کہ قلعہ چنار را بوسے سپارد شیر خاں
 در دادن قلعہ عذر آورد و امیر ہند و بیگ برگشتہ بلازمت آمد
 و چون این خبر بجنت آشیانی رسید متوجہ قلعہ چنار شدہ جمع
 از امرار ابیشتر فرستاد تا قلعہ را محاصرہ نمودند شیر خاں عرضہ
 ارسال داشت کہ من بتوجہ و امداد حضرت فردوس مکانی
 بابر بادشاہ بمرتبہ حکومت رسیدہ ام و در جنگ بادشاہ محمود
 و بہمن و بایزید سبب فتح آن حضرت شدم بادشاہ اگر چہار
 را بمن مسلم دارد قطب خاں پسر خود را با فوجی بخدمت
 فرستادہ لوازم خدمتگزاری بتقدیم سے رسانم و چون در آن
 یورش غلبہ و استیلاے بہادر شاہ گجراتی بمسابع غزو حلال
 رسیدہ بود دریں وقت مدارا لائق نمودہ عرضش بدرجہ قبول
 افتاد و شیر خاں قطب خاں را با عیٹے خاں حاجب کہ بمنزل
 وزیر او بود بلازمت فرستاد و جنت آشیانی مراجعت نمودہ

بهم بهادر شاه گجراتی پرداخت القصه قطب خاں بایا قصد سوار در
 رکاب اکن حضرت بود لیکن از گجرات گریخته پیش پدرا آمد و درین مدت
 شیر خاں فرصت یافته ولایت بهار را مصفا ساخت و لشکر به بنگاله
 کشید احرار بنگاله در مقام محافظت گدھےی شده یکماه جنگ کردند
 آخر الامر گدھےی بتصرف شیر خاں در آمده ولایت بنگاله رفت و باد شاه
 محمود بنگالی طاقت جنگ نیاورده در حصار کور متحصن شد و شیر خاں
 مدت بمحاصره مشغول گشته چون سیکه از زمینداران بهار فتنه انگیزته
 بود بجانب بهار برگشت و خواص خاں و دیگر احرار خود را به شیر بنگاله
 گذاشت و چون مدت محاصره بطول انجامید و غل در شهر نیافت شد
 ناچار سلطان محمود از راه کشتی گریخته بجای پور رفت و شیر خاں خاطرن
 فتنه و فساد جمع ساخته دنبال سلطان محمود نموده اولاً علاج جنگ
 کرده زخمی از معرکه گریخت و بنگاله بتصرف شیر خاں در آمده عروسل
 مملکت را در آغوش کشید و چون جنت آشیانی از سفر گجرات معاودت
 نموده به آگره آمد دفع شیر خاں را مهم دانسته رایات هجاں کشا
 بطرف چنار بکرکت در آمد حلال خاں که در قلعه چنار بود غازی خاں
 سور و جیسے دیگر را بجز است قلعه گذاشته خود بجانب کوهستان
 چهار کوه رفت و چون شش ماه از محاصره قلعه چنار گذشت رومی خاں

که صاحب اهتمام تو پختۀ پادشاهی بود در دیار سمرکوه با ساخته قلعه تبصره
 سپاه منحل درآمد و پادشاه محمود زخمه را از معرکه شیر خاں گریخته بود در
 وقت بلای زمت پادشاه مشرف شد جنت آشیانی دوست یگ
 را در قلعه گذاشته متوجه شیر خاں شد و او جلال خاں و خواص خاں
 و اکثر لشکر خود را بجا فطت گذاهی که سرحد بنگال است فرستاد
 جنت آشیانی جهانگیر قلی بیگ و دیگر احرار را پیشتر روانه فرمود و
 جلال خاں و خواص خاں که در گدھی بودند با ایشان جنگ کرده
 غالب آمدند جنت آشیانی دیگر افواج فرستاد و خود نیز از عقب بعثت
 رسید و فتح گدھی شده جلال خاں پیشتر بدر رفت و چون
 جنت آشیانی از گدھی گذشت شیر خاں شهر کور را خالی
 کرده بجانب چهار کنت رفت و بواسطه قرب و جوار در اندیشه تسخیر
 قلعه رهناس گردید تا زن و فرزند خود را در آنجا گذاشته بفرار
 بال باقلیم سستانی و جنگ جنت آشیانی پردازد از آنکه گرفتن
 آن قلعه بکبر و قهر امکان عقلی نداشت منوسل و مشبث بدین
 حیل و تدبیر گشته کسان نزد راجه آن حسن فاک اساس که راجه
 هر کشن نام داشت فرستاده پیغام کرد که ولایت بهار اینست
 شکست و لشکر بسیار نزد من جمع آمده ازین سبب اراده تسخیر

ولایت بنگالہ دارم و خاطر بسبب قرب جوار مغلاں جمع نیست
 اکنون اعتماد بر یاری و دوستی تو کرده اہل و عیال خود و سپاہیان
 خود را میخوانم کہ بقلعہ تو فرستم و بخاطر جمع بہ بنگالہ در آیم را حجاز
 قبول این ملتیں سر باز زد و شیر خاں دیگر بارہ مردم سخندان
 مع تحف و ہدایا بخندست را بجہ و وکلائے او فرستاد و پیغام نمود
 کہ بجز عورات و خزانہ چیزے دیگر نخواہم فرستاد و اگر فتح بنگالہ
 نصیب شدہ بسلامت معاودت نمودم ادائے حق شفقت
 شما بواجبی خواہم کرد و اگر قضیہ بر عکس باشد بارے عیال و اہوال
 من نزد شما ماندن بدست مغلاں کہ دشمن قدیم اند افتد را حجاز
 حصار بطمع آنکہ خزانہ باد آورد بدستش مے آید قبول کرد و شیر خاں
 ہزار ڈولی ترتیب دادہ بطریقے کہ در ہندوستان عورات را از جا
 بجاے در ڈولی نشاندہ و برقع انداختہ می برند در ہر ڈولی
 بجائے زنے دو مرد مردانہ در آوردہ و پانصد کس دیگر را بروش
 مزدور اں بدرہ بر سر نہادہ چوبدستی بجائے عصا در دست ہر کدام
 دادہ پیاسے قلعہ فرستاد و چوں در پند ڈولی کہ پیش می بردند
 جمعے از پیر زالاں نشاندہ بود و خواجہ سیرایاں نیز ہمراہ بودند را حجاز
 شعلانش غافل مطلق شدہ بخص و بحسن نمودند و مال سال

را ملک خود تصور کردند و در بالا بردن تعجیل نمودند و بعد ازاں که
 ڈولیمہاے تھیلی کہ راجہ برائے آنها تعین کرده بود رسیدند کہنگرگان
 ڈولی نشین کہ راجہ ایشانرا زن تصور کرده بود با شمشیر ہائے آہنختہ
 مردانہ بدر دویدند و مزدوراں پول سیاہ را کہ مانند زر سرخ بر سر
 داشتند افکندہ چو بہا علم کردند و روئے بدر واژہ آوردہ باراجہ
 ہرکشن و مخصوصان او کہ در کمال غفلت بودند بھنگ پیوستند
 دراں اثنا شیر خاں کہ لشکر خود را مستعد و مکمل کردہ گوش
 بر آواز بود خود را بشتاب سحاب بدر واژہا رسانید و چون در واژہ را
 کشادہ دید با اکثر مردم خود بدر وں درآمد و راجہ ہرکشن کہ با جمعی
 از مخصوصان خود لحظہ بھنگ ایستاد و آخر چون دانست کہ کار
 از دست رفتہ است در واژہ عقب قلعہ را کشادہ ہزار مشقت
 نیم جانے بتگ پایہروں برد و شل رہتاس قلعہ کہ در ربیع
 مسکوں تطیر ندارد با خزانہ و دفائن بایں سہولت تبصرہ شیر خاں
 درآمد و قبل ازاں در سنوات سابق نصیر خاں فاروقی حاکم
 خاندیس ہمیں مکر و تدبیر قلعہ اسیر را از اساہیر گرفتہ بود و رہتاس
 بے مبالغہ و اغراق در استحکام بجدے ست کہ مسافران ربیع
 مسکوں مانند آن نشان نمیدہند القصہ اکثر بقاع و قلاع ہندوستان

بنظر مولف درآمده است اما همچو رتاس قلعه دیده نشده الغرض در
حوالی قلعه بهار بر زیر کوهی رفیع واقع شده در عرض و طول
زیاده از پنج کوه و از دامن کوه تا دروازه قلعه یک کرده راه
بیشتر است و در اکثر امکنه آنحصار سپهر آثار چشمهاے آب
خوشگوار موجود است بلکه در مکائے که چاه میکنند بعد از حفیر
یک ذراع یا ده ذراع چشمه آب شیرین پدیدار می گردد و هر که را
نظر بر آن قلعه می افتد بے اختیار بر زبان می آورد که از دیدن
صنایع آفریده گارست و بنا بر آنکه طائر همت پیچ یک از بادشاهان
عالمی مقدار در هوا می تدبیر تسخیر آن قلعه پرواز کرده بود بمقتضای
شیر خاں در آمد افغانان قومی دل شده اهل و عیال خود را
در آن قلعه در آورده اسباب قلعه داری بر وجه اتم سامان نمودند

بیت

بچاره کشاده شود کار سخت بدت بر آید بهار از درخت
و جنت آشیانی مدت سه ماه در شهر کور که در کتب سلف به لکهنوتی
نذکور است توقف نموده بعیش و عشرت گذرانید درین وقت خبر
رسید که هندال میرزا در آگره و میوات عالم بغی و مخالفت افزاشته
خطبه بنام خود خوانده شیخ بهلول را بقتل رسانید آنحضرت بهمانگیر

قلی بیگ را با پنج هزار سوار انتخابی در کور گذاشته مراجعت فرمود و
 چون لشکر بادشاہی از کثرت باران و گل و لای بے سامان
 شدہ اکثر اسپان سپاہیان سقط شدہ بودند نہایت بے سرانجامی
 بحال مردم راہ یافتہ بود شیرخان فرصت غنیمت شمرده بالشکر و
 زیادہ از مور و بلخ بر سر راہ آمدہ و در نواحی چوسار مقابلہ نمود و
 گرد لشکر خود قلعہ ساختہ نشست و بعد از رسل و رسائل شیخ
 خلیل نام شخصے را کہ مرشد خود میدانست بخدمت جنتا شانی
 فرستادہ پیغام داد کہ ولایت بہار را تا گدھی بتصرف اولیاسے
 دولت گذاشتہ طلبہ و سکہ بنام نامی آنحضرت میسازم نظر بریں چوں
 مقدمہ صلح قرار گرفت لشکریان بادشاہی نسبت بدگر روزا بنید غدھے
 شدند و آب چوسار را پل بستہ در فکر عبور گشتند شیرخان
 ایشان را غافل یافتہ وقت شب اینار فرسودہ و قریب بصبح در میان
 نصد و چهل و شش بالشکرے آریاسند و فیلان کوہ پیکر بجنگ
 آمد افواج بادشاہی فرصت تربیت نشدہ شکست افتاد و جنتا شانی
 در کمال پریشانی متوجہ آگرہ شد بہیت
 ہمہ سال گوہرنہ خیزد ز سنگ گئے صلح سازد جہاں گاہ جنگ
 و شیرخان مراجعت نمودہ بہنگاہ رفت و ہمانگیر قلی بیگ بالشکرے

کہ در آنجا بودند بد فعات با او جنگ کرده چوں زور سے ندا شتند خود را
 علف تیغ شیر خاں ساختند و شیر خاں خود را شیر شاه خطاب داده
 سکه و خطبه بنام خود ساخت و سال دیگر با غلبه و شوکت تمام متوجه
 اگره شد و دریں وقت کہ سیگانہ رایگانہ باید ساخت کامراں میرزا
 از خدمت جنت آشیانی بجا آمده بہ لاہور رفت و امرا کے چغتائی
 ہذاں سبب کہ بادشاہ تربیت ترکمانان می نماید و در عزت ایشاں
 سے کوشد نفاق کردہ بنیاد مخالفت نہادند چنانکہ گذشت و باوجود
 ایں حال بجنت آشیانی از اگره بقنوج شتافتہ از آب گنگ گذشت
 و دریں محل لشکر منغل بصد ہزار و لشکر افغانان بہ پنجہ ہزار سوار میرسد
 بالجملہ در روز عاشور و شمس ۹ نہصد و چهل و ہفت لشکر منغل کوچ
 کردہ ارادہ فرود آمدن منغل داشتند کہ شیر شاہ صفت آراستہ
 بچنگ پیش آمد و لشکر منغل سے جنگ ہزیمت یافتہ جنت آشیانی
 در آب اسپ انداخت و بہ محنت تمام بدر آمدہ متوجہ لاہور شد
 و چوں شیر شاہ تا لاہور تغایب نمود جنت آشیانی بجانب سندھ رواں
 شد و شیر شاہ تا قوشاب و نیال نمود و اسمعیل خاں و غازی خاں
 در فتح خان بلوچ دہلی کہ سردار طائفہ بلوچ بودند آمدہ شیر شاہ را
 دیدند و شیر شاہ کوستان نندہ و حوالی کوه بالنات را ملاحظہ کردہ

درجای که قلعه ضرور بود طرح قلعه انداخت و موسوم برهستاس کرد
 و درین وقت خواص خاں غلام خود را که بسعی و مردانگی اوزمام بادشا
 بکف آورده بود دامیرالامرا گردانیده عشرت مالک محروسه با قلع و س
 مقرر فرمود و او را با هیبت خاں نیازی و لشکر بسیار در آنجا گذاشته
 بجانب هندوستان مراجعت کرد و چون با گره رسید شنید که
 خضر خاں شروانی که از جانب او حاکم بنگاله بود دختر سلطان محمود بود
 بنگالی را بعقد در آورده در نشست و برخاست بطریق بادشاهان
 سلوک می نماید شیر شاه گفت علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد پس
 این هم را واجب دانست بجانب بنگاله نهضت فرمود و خضر خاں
 شیر وانی با استقبال آمده محبوس گشت و شیر شاه ولایت
 بنگاله را بچند کس قسمت نموده ملوک طوائف ساخت و قاضی فضل
 را که از علمائے ولایت کرده بود و بحسن دیانت و امانت اوصاف
 داشت و در اسنہ و افواه بقاضی فصیح مذکور است این ولایت
 گردانیده صلاح و فساد ملک را در قبضه اقتدار او گذاشت و مرا
 نموده به آگره آمده و در آنجا قصد و چهل و نه بعتریم تسخیر ولایت مالوه
 حرکت کرد و چون گوالیار و سید شجاعت خاں افغان که از امر اس
 او بود و پیشتر بجا صرة قلعه گوالیار تعیین شده بود و ابوالقاسم بیگ را که

از قبل جنت آشیانی در قلعہ بود بر آوردہ قلعہ را بتصرف دیوانیان
 شیر شاہی در آورد و شیر شاہ چوں بمالوہ رسید ملو خاں حاکم
 مالوہ کہ از غلامان سلاطین خلیج بود از راہ صلح درآمدہ بے طلب
 ہایہا را آمد و اورا دیدہ و ہم بعد از چند روز از ہراسے کہ بر خاطر او استیلا
 یافت راہ فرار پیش گرفت و شیر شاہ حاجی خاں را بکومت مالوہ
 گذاشتہ و شجاعت خاں را نیز در سرکار سیواس جاگیر دادہ ہما نجا
 گذاشت و خود متوجہ رن تنبور گردید و ملو خاں بعد از رفتن شیر شاہ
 باز بمالوہ آمد و با حاجی خاں و شجاعت خاں جنگ کرد و شکست
 یافتہ بدر رفت و چوں فتح بنام شجاعت خاں شدہ بود شیر شاہ
 حاجی خاں را طلبیدہ حکومت مالوہ بر شجاعت خاں مسلم داشت
 و خود بنواحی رن تنبور رسید و ایلمپیان چرب زبان فرستادہ
 قلعہ را از گماشتگان سلطان محمود دلدودی بصلح گرفت و
 از انجا از اگرہ آمد گونید چوں خبر جنگ و فرار ملو خاں بشیر شاہ
 رسید در بدہیہ این مصرع خواند۔

ع

باماچہ کرد دیدی ملو غلام گیدی؟
 و شیخ عبدالحی ولد شیخ جمالی مصرعے دیگر گنت۔ مصرعہ

قولیت مصطفیٰ را اخیر فی عیدی

بالجمله شیر شاه مدت یکسال در آگره قرار گرفته سرانجام لشکر و ملک نمود
 و بهیت خاں حکم فرستاد که ملتان را از تصرف بلوچان بر آورد و
 اورفته با فتح خاں بلوچ جنگ کرد و غالب گشته ملتان را منصرف ساخت
 و شیر شاه را عایت او کرده و سوار خطاب اعظم هما یوں داد و
 در سنه ۹۵۰ ته صد و پنجاه پور نعل و لدر را به سلعی پور میه در قلعه
 را پسین علم غلبه و استیلا فرارشته اکثر پرگنت آن نواحی
 را متصرف شد ازین سبب عاقبت حیمیت شیر شاه بی حرکت در آمد
 بتخیر قلعه را پسین پرداخت و چون مدت محاصره باشتداد
 کشید شیر شاه سخن صلح در میان آورده با پور نعل عهد و پیمان
 بست که با او ضرر جانی نه رساند و پور نعل با زن و فرزند و چهار هزار
 را چوت نامی از قلعه بر آمده بیرون منزل کرد و از علماء وقت
 میرزا رفیع الدین صفوی با وجود عهد و پیمان فتویٰ القتل پور نعل
 داد شیر شاه تمام لشکر و فیلان کوه پیکر آراسته بر سر پور نعل
 فرستاد تا از اطراف لشکر او را در میان گرفتند پور نعل را چوتان
 دل بر مرگ نهاده کارستانی کردند که داستان رستم و
 اسفندیار باز کیه شد و پروانه دار خود را بر دم تیغ و تیر و دندان

فیل بے محابا بد انسان زدند کہ جملہ یازن و فرزند خود را کشتند و بچند
 و شیر شاہ مراجعت نموده بہ آگرہ آمد و چند ماہ قرار گرفت و بتازگی
 سرانجام لشکر نموده متوجہ تسخیر ولایت مارواڑ گردید و در ہر منزل گرد
 لشکر را بخدمت و قلعہ استحکام میداد و لوازم حرم و احتیاط بتقدیم
 مے رسانید و چون بہ زمین ریگستان رسید و بہستین قلعہ متعذر
 گشت بفرصت مناسب و اندیشہ درست بنرسود تا جوالہا بہ ریگ
 ساختہ بالاے آم مے گذاشتند و قلعہ مے ساختند اول بہ ہر مالدیو
 کہ حکومت ولایت ناگور وجود مہیور داشت و در میان راہ مے
 ہندوستان بہ ثروت لشکر و چشم ممتاز بود رفت و قریب پنج ماہ ہزار
 سوار را چہوت و در ظل رایت راے مالدیو جمع گشتہ مدت یک ماہ
 در لواحق اجمیر در برابر شیر شاہ نشست و ہیکہ رام در جنگ
 پیشدستی مے نمودند و شیر شاہ جمعیت اورا بخاطر آویزہ از آمدن
 خود پیشچاہ گشت و چون مالدیو وارث آں مملکت نبود بکفر و ج
 نموده بطلب راہ مے آں حدود را مغلوب ساختہ بود ہر آئینہ
 را بہا فرست یافتہ نزد شیر شاہ آمدند و بمشورت شیر شاہ
 کلمات از زبان اعراے مالدیو بخط ہندی بشیر شاہ نوشتند
 کہ ما بنا بر ضرورت دریں مدت اطاعت مالدیو مے کردیم و بچاہے

او ساخته منتظر لطیفه میبوی بودم الحمد للہ کہ مثل تو بر شامی متوجہ این
 صوب گشت تا انتقام چندین سالہ امارا از و بکشند پس ہر یک لشکر ظفر
 اثر اسلام نزدیک برسد ما از راجہ مالدیو جدا شدہ بمو کب
 عالی ملحق میگرددیم و بروفق ہماں مکاتیب نیز از زبان شیر شاہ
 نوشتند کہ انشاء اللہ بعد از فتح و مغلوبیت مالدیو شمارا معزز و مکرم
 داشتہ جمیع اقطاع سور و فی آباد اجداد شما ازانی میدارم باید کہ تمام
 جمع داشتہ در اطاعت بوارزم و ولایتی انہی خود را معاف ندارید پس
 آن کتابات مزبور را بطاعت اخیل بہرست مالدیو انداختہ و مالدیو کہ
 ہمیشہ از زمینداران امر است خود از ریشہ و دغدغہ در خاطر داشت
 از مطالعہ مکاتیب و اسالی شہ با آنکر سہ چہار منزل بقصد جنگ
 پیش آمدہ بود و توقف نمود و کبھی نام کارا مراے او بکثرت سپاہ
 و وفور شجاعت از ہمہ ترزم و قیام داشت در پیش رفتن و جنگ
 کردن جانفہ بسیار بجای آورد و چون یکے از کتابات بنام کونیا
 بود و یقین بالیو سہیلہ را در دست داشت خود نیز بجای میاید
 تو ہمیشہ زیادہ شہزادہ ہماں را سہیلہ گشتہ و گوئیاد و دیگرہ را است
 او ہر چند نصرت کردہ و اندیشہ و ادبشالہ و سہیلہ سہیلہ
 چہاں آید سہیلہ را سہیلہ گشتہ و گوئیاد و دیگرہ را است

کس خصوصاً راجپوتان اسیل ننگ و عارست اندیشیده با اتفاق
 مالدیو گفتند که دو تنخواهی و اخلاص ماچوں محمول بر نفاق میشود واجب
 و لازم است که بر اے دفع مظنه تو باشیر شاه چنداں حرب نمایم که
 فتح کنیم یا کشته شویم و باین قرار داد خواهی تنخواهی و دایع کرده وقت
 شب که مالدیو کوچ کرده بولایت دوردست خود می رفت کونیا
 و دیگر امر اے بزرگ باده دوازده هزار سوار که در جمیع معارک از
 ایشان آثار مردانگی بظهور رسیده بود بعزم ششویں بجانب لشکر
 شیر شاه روان شدند و راه غلط کرده در روز به لشکر گاه شیر شاه
 رسیدند و از کمال حمیت و غیرت با افغانان که بے اغراق هشتاد هزار
 سوار بودند بجنگ ایستاده مصاف دادند و اکثر افواج افغانه را بر هم
 زده نزدیک بآں رسیده بود که شیر شاه فرار نماید ناگاه یکے از امر اے
 عمده افغان موسوم بجلال خاں جلوالی و معروف به شجاعت و کاروانی
 به لشکر تازه زور رسید و هم از گرد راه بر راجپوتان حمله آورده سلاک
 جمیع ایشان را از هم پاشید و کونیا و دیگر راجپوتان کشته
 شدند و شیر شاه که بر شکست متیقن شده بود ظفر یافته بر زبان
 آورد که بر اے یک مشت ارزن بادشاهی هندوستان را بر باد
 داده بودیم چه در ننگ مالدیو سبب کثرت رنج و کس آب شام میگرد

ممالک هندوستان گندم و جو و نخود و نیشکر و تنبول و برنج خوب
 نمی شود و اکثر مزروعات ایشان ارزن است که بزبان هندی
 آن را باجرا گویند و نیز مال دیو از جنگ اهرای بیگانه و قتل ایشان
 و بتزیر و حیل افتنان مطلع شده تأسف بسیار خور و ناکام
 بکوستان بود مصیور گنجیت و شیر شاه بعد از این فتح که در خور
 بازو ای او بقلعه چتور رفته بصلح گرفت و مراجعت کرده رنجه بود
 آمد و چون قلعه رنجه را بجایگیر عادل خاں پسر بزرگ خود داده بود
 عادل خاں چند روز رخصت گرفت تا سیر قلعه و سرانجام آرزو نموده
 شغاب آمد و شیر شاه از آنجا بجانب قلعه کالنجر که محکم ترین قلاع
 هندوستان است نهضت کرده و راجه کالنجر بواسطه بدعهدی که
 در باب پور نخل دیده بود اطاعت کرده در مقام مخالفت شد
 شیر شاه قلعه را محاصره در میان گرفته بساختن لقب و سرکوب
 و سابطا اشتغال نمود و چون سابطا بقلعه رسید شیر شاه از اطراف
 جنگ انداخت و در جاسی که خود ایستاده بود مردمان عظام
 پروازی تفنگ باند و نول قلمی انداختند اتفاقاً یک بر دیوار
 قلعه برخورد برگشت و شکسته در میان جهتا سه دیگر افتاد و آتش
 در گرفته شیر شاه با شیخ خلیل بر شمشیر خود و ملا نظام و دانشمند و

در یا خاں شروانی سوختند و شیر شاه باک حالت خود را بمور حل رسانید
 و هر لحظه که نفس می کشید و شعور بهم می رسید فریاد کرده لشکر را بجنگ
 ترغیب می نمود و مقر بان خود را بتاکید و اتمام تمام جنگ می فرستاد
 و در آخر آن روز که دوازدهم ربیع الاول ۹۵۲ هجری قمری و پنجاه و دو بود
 فتح قلمه شنیده و ولایت حیات سپرد نظم

ز روزگار همیں حالتی پسند آمد که خوب زشت بد و نیک گذرد و بیم
 بریں صحیفه بینا ز خانه خورشید نگاشته سخن خوش به آب زرد بیم
 که اعیان دولت ده روزه گشته مستظهر میباش غره که از تو بزرگتر و بیم
 شیر شاه پانزده سال در امارت گذرانید و پنج سال بادشاهی بدو
 هندوستان کرد و بقتل و تدبیر صائب امتیاز تمام داشت و آثار پسندیده
 بسیار گذاشت چنانچه از بنگاله دستار گاؤں تا آب سندھ که باب نیلاب
 اشتهار دارد دیگر از او پانصد کرده است و در هر یک کرده سراسر ساخته
 چاه و مسجد از خشت چینه چهر گچ پرداخته موذن و مقری و امامی مقرر نموده
 آنها را وظیفه معین کرد و در هر سه ایک دروازه طعام چینه و خام براس
 مسلمانان و دروازه دیگر کذک براس هندیان مقرر نموده که دائم
 سبزه رسانیدند تا مسافران عسرت نکشیده باشند و در هر سه ادواسپین
 که بزبان هندی ڈاک چوکی گویند نگاه داشته که هر روز خیر نیلاب

افضا سے بنگالہ باوے رسید و دریں راہ از ہر دو جانب خیاباں
 از درختان میوہ دار از قسم بھرنی و جامون وغیرہ نہال نشانیہ پو
 کہ خلایق در سایہ اش آمد و شدے کردند و بہمہ طریق از اگرہ
 تامنہ کہ سی صد کردہ است درخت میوہ دار برپا کردہ بود و سر او مسجد
 ساختہ و در عمدش انیسٹ بمرتبہ بود کہ مترودین در صحر او بیاباں
 ہر جاے رسیدند از کالاے خود اندیشہ نکرده بغراغت نمودند
 گویند اگر زائے باسبدے پر از طلا در صحر اش بہا خواہ
 کردے حاجت پا سباں اصلا نہ بودے شیر شاہ ہر گاہ
 کہ ریش سفید خود را در آئینہ دیدے گفتے کہ دولت و شاہی
 نزدیک بوقت شام بمن روے آوردہ پس دریں باب
 تاشف بسیار خوردے و شعر مضوکانہ و ہندوستانیانہ گفتے۔ القصہ
 ایں بیت سجع نگیںہاے اوست۔

بیت

شہ اللہ باقی ترا باد و اہم بجاں شیر شہ بن حسن سور قائم
 اکثر اوقات خود را صرف کار خلایق کردے و سر انجام سپاہ و
 تیمار رعایا بواجبی نمودے و در طریقہ عدل و داد استقامت
 داشتے۔ بیت

پس از مرگ ہر کس کز نوام ماند همانا کہ در زندگی کام ماند
 و شاعرے تاریخ فوت او گفتم قطعہ
 شیر شاہ ہے کہ از حمایت او شیر و بزر آب را ہم می خورد
 چوں برخت از جہاں بدار بقا گشت تاریخ از آتش سرد

ذکر سلطنت سلیم شاہ بن شیر شاہ افغان سور

در وقتیکہ شیر شاہ فوت شد عادل خاں پسر بزرگ او کہ وسیعہ بود
 در رن تنبور و پسر خورد او جلال خاں و قصہ بیون از تواریخ پٹنہ
 بود امر اچوں دیدند کہ عادل خاں دورست و وجود حاکم ضرور
 سے باشد کس بطلب جلال خاں فرستادند او در پنج روز خود را
 بار دوے شاہی رسانیدہ بسعی عیسیٰ خان صاحب و دیگر امراد تاریخ
 پانژوہم ماہ ربیع الاول ۱۰۹۰ھ نصد پنجاد و چہار در پاد سے قلعہ کالنجر
 چلوں فرمودہ مخاطب با سلام شاہ گشت و بزر بانیہ سلیم شاہ
 ند کورست۔ القصہ چوں سلیم شاہ قائم مقام پدر رشید بہرادر
 بزرگ کہ اول بیاد رس شد عرضہ داشت نوشتہ اطہار کرد
 کہ چوں شہر پاد پیر و سرور دیک بباب تسکین فتنہ مآملین
 میرا کورست و پاد پیر و سرور دیک بباب تسکین فتنہ مآملین

نیست و از کالنجری متوجه آگره شده چون بنواهی قصیده کورده
 رسید خواص خاں از جا گیر خود آمده ملازمت نمود و بتازگی
 جشن چلو بس ترتیب کرده باز سلیم شاه را با تفاق احرا
 بر تخت سلطنت اجلاس داد و بعد از آن سلیم شاه
 بمقتضای دنیا دار می مکتوبی دیگر بجانب عادل خاں
 نوشت و اظهار محبت کرده طالب ملاقات گشت و
 عادل خاں با امرای سلیم شاه که قطب خاں نائب و
 عیسی خاں نیازی و خواص خاں و جلال خاں جلوانی
 باشند قلمی نمود که شما در آمدن من چه صلاح می بینید
 و به سلیم شاه هم نگاشت که اگر این چهار کس آمده مع
 اتلی نمایند آیم سلیم شاه آن چهار کس را نزد عادل خاں
 فرستاد و ایشان بعد و قول اتلی عادل خاں نموده قرار
 دادند که در ملاقات اول او را رخصت دهند و هر کجا
 از هندوستان جاگیر خواهد گریز عادل خاں با تفاق آنها
 متوجه آگره شد چون بقصیده سیکری که با فضل نصیح پوراسته
 دار در رسید سلیم شاه در شکار بود و این خبر شنید و بجای
 که بجهت ملاقات آمده بود دستقبال نمود و ملاقات کرد و

آثار محبت برادری از طرفین ظاهر شده لحظه بایام شستند و متوجه آگره
 شدند سلیم شاه عذر نسبت به برادرانندیشیده قرار داده بود که از مردم
 او بیش از دو کس در قلعه آگره با عادل خان نگذارند لیکن در دروازه
 مردم او محتج نشده جمعی کثیر درآمدند و اندیشه و تدبیر سلیم شاه سست
 برآمده بالضرورت اظهار ملائمت نمود و چای پوسی کرده گفت که تا حال
 من افغانان سرکش و بی سرانگاه داشتم آئنده آنها را بتوی سپارم
 و دست او گرفته بر تخت نشاند و بنیاد چای پوسی کرد عادل خان چای
 عیاش و فراغت جوئے بود و روپاه بازی و مکر سلیم شاه را میبایست
 قبول نه کرده برخاست و سلیم شاه را بر تخت نشانیده اول خود سلام
 کرد و مبارکباد بادشاهی گفت آنگاه از اسرار هر یک مبارکباد گفته و از هم
 بخار و ایثار تقدیم رسانیدند و هم در آن مجلس قطب خان تائب و
 عیسی خان نیازی و خواص خان غرض کردند که قول دهد که در میان
 آمده انیست که در ملاقات اول عادل خان را رخصت داده بیانه و
 توابع بجا گیرش مقرر شود سلیم شاه قبول نموده عادل خان را
 رخصت بیانه داد و عیسی خان نیازی و خواص خان را همراه کرد و
 بعد از دو سه ماه سلیم شاه غازی نیازی را که از محرمان و مقربان بود
 با جولانۀ طلا فرستاد که عادل خان را گرفته و مقید نموده بسیار

عادل خاں این خیمه شنیده نزد خواص خاں که در میوات بود رفت
 و از نقض عهد سلیم شاه اعلام کرده بنالید و خواص خاں را دل بهم
 برآمد و غازی محلی را طلبید و هماغه بولانه را برپایش نماده بواسطه
 مخالفت برافراشت و یا امرائے که همراه سلیم شاه بودند خطما
 نوشته با خود متفق ساخت و باتفاق عادل خاں با لشکر گران
 متوجه اگره شد و قطب خاں نائب و عیسی خاں نیازی که در
 قول و عهد داخل بودند از سلیم شاه رنجیده به عادل خاں نیز
 ترغیبات نوشته تند و قرار داد چنین شد که پاره از شب بهنوز
 باقی باشد که عادل خاں خود را با اگره رساند تا مردم بیحجاب و
 مانع از سلیم شاه جدا شده پیش او توانند آمد اتفاقاً عادل حسابان و
 خواص خاں چون بقصیه سیکری که دوازده کوسه از اگره است
 رسیدند بملاقات شیخ سلیم که از مشایخ وقت بود رفتند و چون شب
 برات بود خواص خاں بکجبت نمازے که در آن شب مقررات
 توقف و اجماع حاصل شده چاشتگاه بنواچی اگره رسیدند
 سلیم شاه از طرز آمدن آگاه شده مضطرب و از قطب خاں
 نائب و عیسی خاں نیازی و دیگر امر گفت که اگر از من در باب
 عادل خاں بدعهدی واقع شده بود و خواص خاں و عیسی خاں

چرا بمن اعلام نکردند تا من از اندیشه فاسد باز آیم قطب خاں
اضطراب سلیم شاه دیده گفت با کے نیست هنوز کار از علاج
بیرون نشده است تسکین این فتنه را من مستعدم سلیم شاه
قطب خاں نائب و دیگر امر را که فی الجمله را که اتفاق با عادل خاں
داشتند بهانه آنکه رفته حروب صلح و صلح در میان آرند رخصت نموده
که نزد عادل خاں بروند و قصد او این بود که آن جماعت را از خود
دور کرده بجانب قلعه چهار جهت دست آوردن خزانة فرار
نماید و دیگر یاره سامان و استعداد لشکر نموده بکار جنگ
و محاربه پرواز و عیسی خاں نیازی او را ازین امر نمی کرده گفت
ترا بر دیگر مردم اعتماد نیست ده هزار کس افغان قریلی و غیره از
ایام شهرادگی تو که خاصه تواند و خود محل اعتماد هستند
با وجود این قدرت و مکنات امر عجیبه ست که تکیه بر دولت
خدا داد نمایی و فرار بر قرار اختیار میکنی و امر اهر چندی که
مخالفت باطنی داشته باشند نزد غنیم فرستادن از خرم و
احتیاط بیرون ست پس لائق آن ست که خود بنفسه بر تمام لشکر
مسبقت نموده بمیدان کارزار در آئی و پایے ثبات محکم
نمایی که هیچکس در حضور تو بجانب مخالف نخواهد رفت سلیم شاه این

سخن قوی دل گشته قرار بر استقامت داد و قطب خاں نائب
 و دیگران را که رخصت داده بود باز طلبیده گفت که من بدست
 خود غار اچگونه بغنیم سپارم شاید که بدی در حق شما سگالند
 و بعد از آن آماده حرب شده از شهر برآمد و در میدان بایستاد
 مردمان که بعاول خاں زبان داشتند سلیم شاه را در معرکه
 دیده از شهرم داخل یساوول شدند و در ظاهر بلده اگره
 جنگ واقع شده تا یحیی آسمانی سلیم شاه را نوازش فرمود
 و سنگ تفرقه در جمعیت عاودل خاں و خواص خاں انداخت
 چنانچه خواص خاں و عیسی خاں نیازی بمیوات رفتند و عاودل خاں
 تنها به پل رقت و ناپیداشد چنانکه از احوال او هیچکس خبر
 نیافت و ندانست که مالش چه شد بعد سلیم شاه عقب
 خواص خاں و عیسی خاں نیازی لشکر تعیین نمود و در فیروزپور
 جنگ شده شکست بر لشکر سلیم شاه افتاد پس از آن چون
 نه پست دیگر لشکر رسید خواص خاں و عیسی خاں تاب
 نیاورده بجانبر کوه کما یوں رفتند سلیم شاه قطب خاں نائب
 و عیسی و دیگر را بر سر ایشان تعیین کرده و او رفته و در امن کوه کما یوں
 قرار گرفت و دامن کوه را تاخت و تاراج نموده خراب میساخت

درین وقت سلیم شاه خود بطرف چٹار غریمیت نموده در اثنای
 راه جلال خاں جلوانی و برادرش را بسبب اتفاقی که با عادل خاں
 داشتند گرفته بقتل رسانید و به چٹار رسید و خزانہ را برآورد
 و به گوالیار فرستاده خود به آگره مراجعت نمود و چون قطب خاں
 در طلبیدن عادل خاں و احدی از فتنه داخل بود از بیم و هراس
 که در پلطن داشت از دامن کوره کما یوں فرار نموده به لاهور
 پیش بهیت خاں نیازی الحاطب با عظم خاں همایوں رفت
 سلیم شاه با عظم همایوں حکم فرستاده قطب خاں تائب
 را طلب نمود و عظم همایوں قطب خاں را فرستاد و سلیم شاه
 او را مجبوس ساخته با شهباز خاں لوبانی که شوهر خواهر سلیم شاه
 بود و بر مزید کور و چند کس دیگر که جملہ چهارده نفر بودند مقید کرده
 بگوالیار فرستاد و شجاعت خاں حاکم مالوه و اعظم همایوں را طلب
 داشت شجاعت خاں آمده ملازمت نمود و عظم همایوں عذر آورد
 و سلیم شاه شجاعت خاں را با زر و نصرت مالوه داده خود بجهت
 آوردن نژاد رها س حرکت نمود و سعید خاں برادر عظم همایوں
 که پیوسته در حضور می بود از راه فرار نموده به لاهور رفت
 سلیم شاه هم از راه برگشته باگره آمد و با حضار کشکر فرماں داده متوجه

دہلی نوشہ و حکم کر دے کہ گرجہ شہر بجائے قلعہ کہ تعمیر کردہ ہمایوں
 بادشاہ بود حصارے از گنج و سنگ بسازند و چوں خبر
 توجہ سلیم شاہ بدہلی بشجاعت خاں رسید شجاعت خاں شنیدہ
 براے اظہار اخلاص با جمعی از مخلصان خود ایلغار کردہ پیش
 سلیم آمد و استمالت یافت و سلیم شاہ روزے چند در دہلی
 بود و لشکر ترتیب دادہ آن گاہ عزیمت لاہور نمود و اعظم ہمایوں
 و طائفہ مخالفان باتفاق خواص خاں و لشکر پنجاب کہ اضلاع
 لشکر سلیم شاہ بودند باستقبال شتافتہ در لنواٹی قصبہ
 انبالہ طرفین بہم رسیدند گویند سلیم شاہ چوں بہ لشکر نیازیاں
 قریب شد فرو آمد و خود با تنے چند از نزدیکان بدیدن لشکر
 نیازیاں رفتہ بر پشتہ برآمد و چوں نظرش بر آنها افتاد ہما نجا
 ایستادہ گفت در ناموس من نمے گنجد کہ لشکر باغی را دیدہ صبر
 کنم پس بفرمود کہ افواج صفہا راست کردہ عزیمت جنگ
 نمایند و در شبے کہ صبح آں جنگ شد اعظم ہمایوں و برادرانش
 با خواص خاں در باب در باب نصب حاکم کشکاش کردہ بودند
 کہ حاکم کہ باشد خواص خاں گفتہ بود کہ عادل خاں را پیدا کردہ
 حاکم باید ساخت و اعظم ہمایوں و برادرانش گفتہ بودند عزیمت

ملک بمیراث نگیرد کسے تانزند تیغ دو دوستی سے
 و بر سر این مقدمہ میان ایشان کدورت پدید آمدہ و تئیکہ صفوف
 آراستہ شد و طرفین بہم رسیدند خواص خاں بے جنگ
 ہزیمت نمودہ بدر رفت و نیازیاں حتی المقدور مقابلہ و محاربہ نمودہ
 از انجا کہ حرام نمکی را نتیجہ بجہد شامت و ندامت نیست ایشان
 نیز راہ گریز پیودند و فتح غیبی نصیب سلیم شاہ شد۔

ہمیت

کے را کہ دولت کند یاوری کہ آرد کہ باوے کند داوری
 سعید خاں برادر اعظم ہمایوں بادہ کس از ہمسراں چوں صلح
 بووے اورا نئے شناخت بہانہ مبارکیاد میخواست کہ خود را
 بسلیم شاہ رسانیدہ کار اورا بسازد اما فیلبانے اورا شناختہ
 نیزہ بروحوالہ کرد و او از میان حلقہ فیلاں و قوچ خامہ سلیم شاہ
 بطرف راست برآمدہ بدر رفت القصہ نیازیاں بعد از شکست
 بجانب دھنکوٹ کہ قریب رود است رفتند سلیم شاہ تعاقب
 نمودہ تا قلعہ رہتاس کہ بنا کردہ پدرش بود رفت و فوج او پیش
 شتر وانی را بالاشکرے قوی بر سر نیازیاں تعیین کردہ خود
 باگرہ مراجعت نمود و از انجا بہ گوالیار آمد دریں وقت روزی

شجاعت خاں بالا کے قلعہ پیش سلیم شاہ سے رفت عثمان نام شخصے
 کہ شجاعت خاں دست اور ابریدہ بود سہراہ کین کردہ فرصت
 سے جست بیکبار برجستہ زخمی بر شجاعت خاں زدو شجاعت خاں
 زخمی بخانہ خود رفت و این عمل را براغواے سلیم شاہ حمل
 کرد و از گواہیہا گر بختہ بطرف مالوہ فرار نمود و سلیم شاہ تاشندور
 تعاقب نمود و چون شجاعت خاں بہا نسواڑہ درآمد عیسیٰ خاں
 سور را با بست ہزار سوار در او جین گذارشتہ خود مراجعت نمود
 و این قضایا در سنہ ۹۵۴ھ ہند و پنجاب و چہار روے داد و خواجہ اولیہ
 شہر دلی کہ بر سر اعظم ہمایوں تعیین بود در نواحی دھنکوٹ ہا نہا
 جنگ کردہ شکست یافت اعظم ہمایوں تعاقب نمودہ تانوشہرہ
 آمد سلیم شاہ این خبر شنیدہ لشکر گراں ترتیب داد و دفع نیازیاں
 فرستاد اعظم ہمایوں باز برگشتہ بدھنکوٹ رفت چون لشکر
 سلیم شاہ قریب بموضع سنبہ رسیدہ نیازیاں محاربہ نمودند و
 شکست فاحش خوردہ مادر و عیال اعظم ہمایوں اسیر گشتند
 و اسیران بخدمت سلیم شاہ فرستادند و نیازیاں بکھکراں
 پناہ بردہ بکوہستان کہ متصل کشمیر است درآمدند سلیم شاہ
 بالمشکر گراں بہت تسکین فتنہ نیازیاں حرکت نمودہ کہ پنجاب

رفت و مدت دو سال با کھکراں محاربه داشت و در ہمیں ایام شخصی
 در تنگی راه و قتیکه سلیم شاه بر کوه مانگوٹ برے آمد با شمشیر بر سر
 قصد او کرد۔ سلیم شاه از کمال چستی و چابکی بر و غالب آمدہ اقبل رست
 و شمشیر را شناخت کہ خود باقبال خاں بخشیدہ بود و چوں
 کھکراں مغلوب و منکوب شدند و قوت در ایشان نماند
 اعظم ہمایوں بکشمیر آمد حاکم کشمیر از ملا خطہ سلیم شاه سیر راہ بنیازیاں
 گرفتہ جنگ صف کردند اعظم ہمایوں و سعید خاں اقبل رست
 و سر ہائے ایشان را بخدمت سلیم شاه فرستاد و سلیم شاه از
 ہم نیازیاں فراغ یافتہ مراجعت نمود دریں وقت میرزا کامراں از
 جنت اشیمانی فرار نمودہ پناہ بسلیم شاه آورد اواز رو
 بخون و تکبر پیش آمدہ سلوک نالائق کرد ازین سبب میرزا کامراں
 از پیش او فرار نمودہ بکہ بوالکھ آمد و از انجا بولایت کھکراں
 رفت و سلیم شاه بدہلی رفتہ روزے چند قرار گرفت
 دریں وقت خبر آمد کہ ہمایوں بادشاہ بہ کنار آب نیلاب
 رسید گویند در اں ساعت سلیم شاه ز لبو بر گلو سے خود
 نماندہ خون مے گرفت در ساعت سوار شدہ رواں گردید و
 روز اول سے کروہ راہ رفتہ منزل کرد و چوں تو پخانہ آراستہ ہمراہ

داشت و در آن اُوان گاواں اراپہ پیر گناست رفته بودند و او در فتن
 مساعیت داشت بقمرود کہ پیادگان بجای گاواراہ بکشند پس
 ہر توپے را ہزار و دو ہزار پیادہ کشیدن گرفتند و او بسرعت تمام
 متوجہ لاہور شد و چون بھالیوں بادشاہ خود پیشتر مراجعت کردہ
 بود چنانچہ بموقع خود ذکر خواہد یافت سلیم شاہ نیز از لاہور معاودت
 نمودہ در قلعہ گوالیار قرار گرفت اتفاقاً روزے در نواحی انتری
 شکار مے کرد جبے از مفرداں باغواں سے بعضے کسان سیر راہ
 او گرفتہ در مقام عذر ایستادند و بحسب اتفاق سلیم شاہ از راہ
 دیگر مراجعت نمود و آن جماعت بیکار و معطل ماندند و چون ایس
 حقیقت بسع سلیم شاہ رسید بہاؤ الدین و محمود و مدارا کہ سرفتنہ
 بودند بقتل رسانیدہ در گوالیار قرار گرفت و ہر کس از امرا سے
 خود را کہ بقوت و غلبہ گماں سے برہ گرفتہ محبوس میباشند و کشت
 تا آنکہ خواص خاں کہ در شجاعت رستم زماں و در مخالفت حاکم دوراں
 بود از متوہم شدہ کوہ بکوہ و صحرا بصحرا سے گشت و از سرگردانی
 بہ تنگ آمدہ در آواختر ۵۹ نہصد و پنجاہ و نہ ہا ماں نزد تاج خاں
 کرمانی کہ یکے از معتبرین امرا سے او بود و در سنبل اقامت داشت
 آمد و تاج خاں بحکم سلیم شاہ نقص عہد نمودہ بہ تیغ عذر او را بقتل

آورد و مردانش تابوت او را به پهلوی آورده مدفون گردانیدند و
 اهل هند او را از جمله اهل الشکر و اولیای ستمنازند و اورا خواص خاص
 ولی میگویند و قتل او مبارک نیامده بعد از اندک فرصتی در اوایل
 سنه ۹۶۰ هجری شصت و شصت دانه دینار در مقعد سلیم برآمده از شدت
 و جمع خون گرفت و از خانه برآمده تصرف هوا شد و در گذشت
 مدت بادشاها پیش نه سال از نیلاب تا بنگاله در میان سربازان
 شیر شاه یک سراسر دیگر آبادان ساخت و در هر سراسر طعام پخته
 و خام بطریق شیر شاه جهت مسافران خواه فقیر خواه غنی مقرر
 کرده بود و در یک سال محمود شاه گجراتی و برهان نظام الملک بجزی
 نیز وفات یافتند و پدر مولف تاریخ این واقعه را زوال خسروان
 یافته و از قضایای غریب که در زمان سلیم شاه دست دوز و اقله
 شیخ علایی است و تفصیل آن بر سبیل اجمال آنکه پدر او حسن نام
 داشت و به خلافت شیخ سلیم در قصیده بیان بر سجاده شیخی ارشاد
 طالبان می نمود و چون رخت بعام بقا کشید شیخ علانی که ارشد
 اولادش بود و در فضیلت و دانش امتیاز تمام داشت قائم مقام
 پدر گشته بارشاد طالبان مشغول شد اتفاقاً شیخ عبداللہ افغان
 نیازی که از مریدان نامی شیخ سلیم جشتی بود از سفریکه عظمه معاودت

نمود و روش هندوئیة بعقیده که سید محمد جوپوری همدی موعود دست
 اختیار کرده در میانہ رحل اقامت انداخت و چون شیخ علایی را وضع او
 خوش آمده فریفته صحبت او گشت طریقیہ آبا و اجداد را ترک کرده خلاق
 را بر ریش هندوئیہ دعوت کردن گرفت و بر سیم آن طائفہ بیرون شهر
 در ہمایونی شیخ عبداللہ افغان نیازی توطن نمود و با جمیع کثیر از احباب
 نمود کہ بوسے متفق شدہ و گرویدہ بودند بطریق توکل و تہذیب سیری برد
 و ہر روز در وقت نماز بنوعی تفسیر قرآن مجید می نمود کہ ہر کہ در مجلس
 حاضری بود یکے ازیں دو کار میکرد اینکہ اصلاً و قطعاً بے کار نبود نمیرفت
 و ترک اہل و عیال کردہ داخل دائرہ ہمدوئی می گشت و یا اینکہ از معاصی
 منہای تائب شدہ بید محمد جوپوری میگردد پس ازاں اگر گشت زراعت
 یا تجارت میکردہ یک در را بخدایتعالی صرف می نمود و بسیارے
 بچنان شدند کہ پدر از لہر و برادر از برابر وزن از شوہر نفارقت
 گزیدہ راہ فقر و قناعت پیش گرفتند و در نذر و رفوح کہ باومی آمدند
 کلاں علی السوئیہ شریک بودند و اگر چیزے بہم نمیرسید دور و دور سے روز
 بفاقہ میگنہد راغینند و اظہار نمیکردند و بپاس اوقات مصروف می داشتند
 و سپر و شمشیر و اسلحہ ہمہ وقت بانہود ہر اہ داشتہ در شہر و بازار ہر نامشروع
 کہ میدیدند اول برفق و مدارا منع سے نمودند و آخرش اگر پیش نمیرفت

قهر او جبر آن تغییر آن تا مشروع میدانند و از حکام شهر هر که موافق ایشان
 بود در امداد او میگوشتند و هر که منکر بود قدرت بر منع و مقاومت ایشان
 نداشت و چون عبداللہ افغان نیازی دید که با خاص عام در افتاده
 است عنقریب فتنه خواهد برخاست شیخ علانی را دلالت سفر حجاز کرد و
 شیخ علانی بهمان وضع و حالت که بود با سی صد و هفتاد جانور مردم
 متوجه سفر حجاز شد و چون بخواص پور که در حدود وجوده و در واقع است
 رسید خواص خاں مشهور با استقبال او برآمده داخل مستقدان او شدند امداد
 اندک فرستے فساد مذہب تهدید بخاطر آورده از ایشان برگشت و شیخ
 علانی آن معنی را فہمیدہ بدان بہانہ کہ در امر معروف و نہی منکر بواجبی
 اطاعت نمیکند اظهار رنجش از خواص خاں کرده از خواص پور برآمد
 و فتح عمریت سفر حجاز نموده بجانب بیانہ برگشت دوران ایام کہ
 سلیم شاہ در آگرہ بر تخت نشست بہوجب طلب سلیم شاہ
 باگرہ رفت و در مجلس او حاضر شدہ بر سوم و آداب بادشاہان
 مقید شد و سلام مشروع بر سلیم شاہ کرد و سلیم شاہ علیہ السلام
 گفت و این معنی بر مقرران او دشوار آمدہ اما عبداللہ سلطان پیوری
 الخطاب مخدوم الملک در مقام انکار شیخ علانی گشتہ فتویٰ القائل
 او داود سلیم شاہ میرزا رفیع الدین انجود ملا جلال الحیم دانشمند

و ملا ابوالفتح تہا نیرے و دیگر علمائے آن وقت را احضار فرمودہ تشخیص
 این قضیہ را حوالہ ایشان نمود و در حضور سلیم شاہ مجلس بحث متفقہ گشتہ شیخ
 علانی برینچکدام غالب نمیشد بلکہ مغلوب گشتہ از جواب عاجزی آمد و خود
 را بر تفسیر قرآن زودہ بتوجہ بیان معانی آیات می نمود کہ در سلیم شاہ اثر
 کردہ یا وے می گفت اسے شیخ ازین دھوی باطل ہمدیہ باز آے
 تا تبرا تمام قلم و خود محتسب گردانم و تا این زمان بغیر ماں من امر معروف
 میگردی من بعد بکلم من میگردہ باشتی و چون شیخ علانی این معنی قبول نکرد
 باوجود آن سلیم شاہ برخلاف فتویٰ ملا عبد اللہ سلطانپوری حکم بقتل نکردہ
 بجانب قضیہ ہندیہ کہ سرحد دکن بہت استخراج فرمود و بہار خاں حاکم آن
 موضع کہ از امر اسے عمدہ سلیم شاہ بود با تمام لشکر خود با و گرویدہ و در دائرہ اعتقاد
 و اخلاص او درآمد و مخدوم الملک این معنی را از قبح وجوہ خاطر نشان سلیم شاہ
 نمودہ اورا از اں سرحد طلبید و درین مرتبہ باز سلیم شاہ علما را حاضر ساختہ بیشتر از
 بیشتر تشخیص این قضیہ مفید شد پس ملا عبد اللہ سلطانپوری سلیم شاہ گفت
 کہ ایں مرد خود تیر دھوی ہمدیت میکند و ہمدی بادشاہ تمام روسے زمین
 خواہد بود بنا بر اں تمام لشکر تو با و گرویدہ اند چنانچہ خویشاں تو نیز در خصیہ
 بمنزب او در آمدہ اند و محتمل است کہ خلل در ملک و یاد شاہی تو پیدا آید
 سلیم شاہ پہنچ و جو گشت سخن ملا عبد اللہ نکردہ یا ز شیخ علانی را یہ بہار ز شیخ

بزرگ طبیب که مرد دانشمند بود و شیر شاه معتقد او بود و کشتن پیشاپیش
 او می گذاشت فرستاد تا بموجب فتوی او عمل کند و سلیم شاه خود مستوجب
 بجانب پنجاب گردیده تعمیر قلعه مانگوت مشغول شد و چون شیخ علایی به
 بهار رسید شیخ بزرگ موافق فتوی ملا عبد الله سلطانپوری الحیاط بنجد و ملا
 فتوی نوشته بقاصدان سلیم شاه داد و در آن اثنا شیخ را مرض طاعون
 که در آن وقت شائع بود عارض شده در حلق او جراحت افتاد که مقدار
 یک انگشت فقیه میرفت و رنج سفر نیز علاوه آن گشته چون شیخ را پیش
 سلیم شاه آوردند قوت گرفتارنداشت سلیم شاه آهسته بگوش او گفت که بگو
 من مهدوی نیم و مطلق العنان باش شیخ گوش سخن او نکرد سلیم شاه مایوس
 گشته بفرمود او را تا زیاده حیات زنده او در تازیانه بسوم
 جاں بقابض ارواح سپرد و این قضیه در ۹۵۵ هجری قمری پنجاه و پنج روز خود
 و ذکر الله تاریخ او شد و سلیم شاه چون فوت شد سپهرش غیر فرخان
 که دوازده ساله بود با اتفاق امرادر قلعه گوالیار بر تخت نشست و پوز
 سه روز نگذشته بود که مبارز خاں ولد نظام خاں سور که برادرزاده شیر شاه
 و عموی سلیم شاه و برادر زن او بود خواهرزاده خویش نیز خاں را قتل
 رسانید و با اتفاق وزیر او امرابر تخت نشسته خود را محمد شاه عادل لقب
 داد و خواهر نظام الدین بخشی در تاریخ اکبری مرقوم گردانیده که سلیم شاه

پیش از مرگش موت بامنکو خط خود مسماۃ بی بی بالی بارہ سے گفت
 کہ اگر فیروز خاں پسرخود را دوست میداری اجازت دہ تا مبارز خا
 ن برادر ترا از میان برادر م کہ خاں را پسرتست و اگر برادر را دوست
 مے داری دست از حیات پسرخود مے کہ اورا از مبارز خاں
 خطر باست و منکہ حاش جواب مے داد کہ برادر م عمر بچیش و عشرت
 مے گذارند و بساز و نغمہ اوقات مصروف میدارد و اورا سر برگ
 بادشاہی نیست ہر چند سلیم شاہ اورا دریں باب ملاست میکرد
 فائدہ نداشت تا آنکہ عاقبت بعد از فوت سلیم شاہ روز سوم
 مبارز خاں با اعوان خود بمحل فیروز خاں در آمدہ قصد قتل او
 کرد و چند آنکہ خواہر زاری مے نمود و شفاعت پسرخود مے کرد
 و مے گفت بگذار تا من اورا گرفتہ بجای یرم کہ کسے نشان
 از دنیا بد فائدہ نکرد و قصہ اسی طفل بیچارہ بے گناہ را یہ تیغ جفا
 در گذرانید۔

بیت

بمردی کہ ملک سرا سر زمیں
 نیز زد کہ خون چکید بر زمیں

شاهنامه

بر تخت سستین کیومرث اول ملوک عجم و تنگ برون پیا هرمن بر او

که نام بزرگی بگیتی که حبت
ندارد کس از روزگار را بیاد
بگوید ترا یک بیک از پدر
که بود زان برادران پایش
که از پهلوانان زندان
کیومرث او رد گوید شاه
جها گشت بان تو این و آب
که گیتی جوا گشت زو یک سره
تختین بگوید اندرون ساخت چا

سنگوب و دهقان چه گویند
که بود آنکه دهم بر نهاد
مگر که پدر باد و در پیش
که نام بزرگی که آورده پیش
پند و هر ره نامه پاستان
چنین گفت کاین تخت و کلاه
چو آمد به برج محل آفتاب
بتاب زانسان ز برج بره
کیومرث شد بر جها که خدا

ہنر تخت و تختش برآمد ز کوه
 از و اندر آمد سسی پرورش
 بگیتی دروں سال سی شاہ بود
 ہمی یافت از تخت شاہنش
 دو دودام دہر جانور کس بدید
 دو تانی شدند بر تخت اوے
 برسم نماز آمدندیش پیش
 پس بدمر اور ایکے خوب دے
 سیاک بدش نام و فخذہ بود
 ز گیتی بدیدار او شاہ بود
 بجانش پراز مہر گریاں بدے
 چنین ست آئین و رسم جہاں
 برآمد بریں کار یک روزگار
 بگیتی بنودش کسے دشمنان
 بر شک اندر آہر من بدسگال
 یکے بچہ بودش چو گرگ سرگ
 سپہ کرد و نزدیک اورا حبت

پلنگینہ پوشید خود با گروہ
 کہ پوشیدنی نہ بد و نہ خورش
 بخوبی چو خورشید بر گاہ بود
 چو ماہ و دوختہ ز سہی
 ز گیتی نیز یک او آرمید
 از ان فستہ و بر شدہ بخت اوے
 از ان جا نگہ برگرفتند کیش
 ہنر منسہد ہچوں پد ز ناخوے
 کیو مرث و ادل بد و زندہ بود
 کہ بس بار و ر شاخ بنیاد بود
 زہیم جہد انیش بریاں بدے
 پد ر البفسر زندہ باشد توان
 فرد زندہ شد دولت شہر بار
 جز اندر نہاں رہن آہر نہا
 ہمی راے زد تا بتا گن پال
 دلاد و مشرہ با سپاہ بزرگ
 ہمی تخت و دہیم کے شاہ حبت

جہاں شد براں دیو بچہ سیاہ
 ہمی گفت باہر کسے را از خویش
 کیو مرث ازیں خود کے آگاہ بود
 یکایک بیامد حجتہ سر و ش
 بگفتش برازین سخن در بدر
 ز بخت سیاہ ہم از بخت شاہ
 جہاں کرد یکسر بر آواز خویش
 کہ تخت مہی را بہتر از شاہ بود
 بساں ہنر برے پلنگینہ پوش
 کہ دشمن چہ سازد مہی با پسر

رفتن سیاہک بچنگ دیو و کشتہ شدن او

سخن چوں بگوش سیاہک رسید
 دل شاہ بچہ در آمد بچوش
 بیوشید تن را بحجب پرہنگ
 پذیرا شدہ دیو را بجنگوے
 سیاہک بیامد برہنہ تن
 بز دچنگ و ازو تہ دیو سیاہ
 فلک دآں تن شاہزادہ بچاک
 سیاہک براے خود و دست دیو
 چو آگہ شد از مرگ فرزند شاہ
 فرود آمد از تخت و یاکساں
 ز کردار بد خواہ دیو پلید
 سیاہ انجمن کرد و بکشا دگوش
 کہ جوشن بند انگلاکین جنگ
 سپہ را چور وے اندر آمد برو
 بر آویخت باہر آہر سنا
 دو تا اندر آورد بالاسے شاہ
 بچنگال کردش کہ گاہ چاک
 بتہ گشت و ماندا انجمن جبے خدیو
 ز تیار گیتی بروشد سیاہ
 زناں بر سر و دست بازو کساں

دور خارده پرخون دول سوگوار
 خروشته برآمدن لشکر هزار
 همه جا مها کرده پیروزه رنگ
 دو دود مخ و پنج پیر گشته گروه
 برفتند با سوگوار سی دورو
 نشستند سارے چنین سوگوار
 درود آوریدش خسته مردش
 سپه ساز برکش لبه ران من
 اذان بد کنش دیور و س زمین
 کعبه نامور سر سوا سماں
 بد اں برتری نام یزدانش را
 وزاں پس بکین سیاه شافت
 دژم کرد بر خوشن روزگار
 کشیدند صف بر دژ بسیار
 دو چشم بر آرخون رخ باده رنگ
 برفتند و یله کناں سوے کوه
 زور گاه کے شاه برخاست گرد
 پیام آماز داور کردگار
 کزین پیش محروش و بازار هوش
 بر آوریکے گرد ز اں اجمن
 سپه ساز و پر دخته کن دل ز کین
 بر آور دو بدخواست بر بدگماں
 بخواند و سپاه و مژگانش را
 شب و روز آرام خفتن نیافت

رفتن هوشنگ و کیومرث جنگ دیو سیاه گشته شدن دیو

و مردن کیومرث

سیاه خسته یکے پور داشت
 گرانایه را نام هوشنگ بود
 که نزدینا جاسے دستور داشت
 تو گفتی همه هوش و فرنگ بود

بنزد دنیا یا دگاہِ پدر
 نیایش بجائے بشرداشتے
 چونہاں دل کینہ و جنگ را
 ہمہ گفتینہا بد و باز گفت
 کہ من لشکرے کرد جو اہم ہی
 ترا بود باید ہسی پیش او
 پری و پنگ انجمن کرد و شیر
 نیرمان شاہ جہاں بدہم
 سپاہ دودام و مرغِ دہری
 پس پشت لشکر کیو مرث شاہ
 بیاد سیہ دیو باترس و باک
 نہ تراے در زندگاں جنگِ دیو
 ہم در فتادند ہر دو گر وہ
 بیازید ہوشنگ چوں شیر چنگ
 کشیدش سرِ اباے یکسر دواں
 پاپے اند افند و بسیرِ خوا
 چو آمد مران کینہ را خواستار

دنیا پر دریدہ مراد رہبر
 جزا و بر کسے چشم نگماشتے
 بخواند آن گرانما یہ ہوشنگ را
 ہمہ را از با بر کشاد از نہفت
 خروشتے بر آورد و خواہم ہی
 کہ من رفتنی ام تو سالارِ نو
 ز در زندگاں گرگ و ہیرِ دیر
 سپاہی و خوشی و مرغِ ورمہ
 سپہ سالارِ باکبر کن آوری
 بنیرہ بہ پیش اندروں با سپاہ
 ہمی با سماں بر پر اگت خاک
 شدہ ست برچشم گہاں خدیو
 شدند از دو دواں دیواں ستوہ
 جہاں کرد بر دیو ستوہ تنگ
 سپہید پیرید آں سر سبے ہمال
 دریدہ برو چہ سرم و بر گشتہ کار
 سر آمد کیو مرث را در گاہ

برفت و جہاں مُردے مانند آدو
 نگہ تا کر از دوا آبرو سے
 جہاں بربرجوں فسانہ است پس
 نماند بد و نیک بر هیچ کس
 جہاں نہ رہیندہ را گرد کرد
 رہ سو و پیو دو مایہ سخورد

بر تخت نشستن ہونشنگ بر آوردن آہن از سنگ

جہاں در ہونشنگ بارے اوداد
 بجائے نیاتنج بر سر نہاد
 بگشت از برش چرخ سارچہل
 پُر از ہوش مغنہ و پراز داد دل
 چو بنشست بر جای گاہِ مہی
 چنین گفت بر تختِ شاد ہنشی
 کہ بر ہفت کشور منم بادشاہ
 بہر جاے فیروز و زماں روا
 بھن بران یزدان پیر دگر
 بداد و دہش تنگ بستہ کر
 وزاں پس جہاں یکسر آباد کرد
 ہمہ روے گیتی پراز داد کرد
 تختیں کیے گوہر آمد بچنگ
 بدانش ز آہن جدا کرد سنگ
 سرمایہ کرد آہن آنگوں
 کز اں سنگ خارا کشیدش بر وں
 چو بنشاخت آہنگری پیشہ کرد
 کجا زو تہ سرازہ و تیشہ کرد
 چو ایں کردہ شد چارہ آب خست
 زور پا بر آورد و ہاموں نوخت
 بجوے آنگنے آب را راہ کرد
 پراگندہ در تخم و کشت در در
 چو آگاہ مردم بر اں بر فرود

بور زید و بنیاد ساخت سامان خویش
 بنڈ خوردینا جز از میوہ هیچ
 کہ پوشیدنی شاں ہمہ بود برگ
 ریتا را ہمیں بود آئیں و پیش
 کز و روشنی دجہاں گسترید

بسچیدیں ہر کسے نان خویش
 ازاں پیش نہیں کار باشد هیچ
 ہمہ کار مردم بنودے بہ برگ
 پرستیدن از دی بود پیش
 ننگ اندر آتش از و شد دید

بنیاد نہادین حشن سہ

گذر کرد با چند کس ہم گروہ
 سیہ رنگ و تیرہ تن تیز تازہ
 زد و دہانش جہاں تیرہ گوں
 گرفتش کیے ننگ شد پیش جنگ
 جہاں سوزنا را از جہاں جو حجت
 ہماں وہیں ننگ بشکست خرد
 دل ننگ گشت از موزغ آفرنگ
 پدید آمد آتش ازاں سنگ باز
 از و روشنی پدید آمد آفتاب
 بنیادین ہی کرد جو اندازہ

یکے روز شاہ جہاں سے کوہ
 پدید آمد از دو چہرے خرد از
 دو چشم از بر سر جو دو چشمہ خوں
 ننگ کرد ہوشنگ با ہوش و سنگ
 بزور کیا نے بیازید دست
 برآمد بنگ گراں سنگ خرد
 زوئے پدید آمد از ہر دو سنگ
 شد مار گشت و لیکن زاز
 ہر آنکس کہ برنگ آہن زدے
 جہاندار پیش جہاں آفریں

کہ اور افروغے چنیں ہدیہ دے
 بگفتا فروغے ست ایں ایزوی
 شب آید برافروخت آتش چوکہ
 نیکی جشن کرد آن شب بادہ خورد
 ز ہوشنگ ماند ایں سده یادگار
 کرد آباد کردن جہاں شاد کرد
 بد ایں ایزوی فرو جاہ کیساں
 جد اگر دگا و خورد گو سپند
 جهاندار ہوشنگ باہوش گفت
 بدیشاں بورزید و زیشاں خورید
 ز پویندگاں ہر کہ بولیش بکوست
 چو سنجاب وقایم چو رو باہ ترم
 بدینگونہ از جسم پویندگاں
 بہ خشید و گستر و خورد و سپرد
 چهل سال با شاد کامی و ناز
 بیستہ رنج برد اندراں روزگار
 چو پیش آمدش روزگار ہی

ہمیں آتش آنگاہ تہلہ نہاد
 پرستید باید اگر بخبر دمی
 ہماں شاہ در گردا و با گروہ
 سده نام آن جشن فرخندہ کرد
 بسے بادچوں او در کشیدار
 جانے بہ نیکی از دیادگار
 ز پنجیر گورو گوزن تریاں
 بورز آورد پیدانچہ بدسو مند
 بد ایدشاں راجد اخفت جنت
 ہمیں خویشتن باج را پرورید
 بکشت و زایشاں براہیخت پوت
 بہ چارم سمورست کس موے گرم
 بہوشید بالائے گویندگاں
 برفت و جہز از نام نیکی نبرد
 بداد و دہش بود آں فرزند
 بافوں و اندیشہ بے شمار
 از و مرد رے ماند تحت مہی

زمانہ نہ ادش زمانے درنگ شد آں شاہ ہوشنگ بارے دہنگ
 نہ پیوست خوابد جہاں با تو مہر نہ نیست آشکارا را نمایدت چہر
 بر تخت نشستن طہورت پیدا کردن این نشستن ہم کردن

جانوراں

پسر بہ مراورایکے ہنومنہ گر انما یہ طہورت دیوبند
 بیاید تجت پدیر بر نشست بشاہی کمر میاں بر بہت
 ہم بوداں رازش کز خونہ بچہ بی چہ مایہ سخنا براند
 چنین گفت کامروز این تخت و گاہ مرا نیبہ و تاج و گرز و کلاہ
 جہاں از بدہیا بشویم برائے پس آنکہ کف در گے گرد پائے
 ز ہر جاکے کو یکسم دست دیو کہ من بود خواہم جہاں را خدیو
 ہر آن چہ زکندر جہاں سوہمند کہم آشکارا کشایم زبند
 پس از پشت پیش برہ پشتم و کو برید و برشتن نہادند روے
 بکوشش ازاں کرد پوشش بجا بگستر دنی پر ہم اور ہنہاے
 ز پوہیندگاں ہر کہ بنیک رو خوش کردشاں سبزہ و گاہ و جو
 ہندہ دواں را ہمہ سنگرید سیہ گوش دیوزاز میاں بر گزید
 بچارہ بیاوردش زدشت و کوہ ہند آمدند آنکہ پد تراں کردہ

زمخشاں ہاں آنکہ بُدبیک ساز
 بیاوردو آموختن شاں گرفت
 بنف مودشاں تانوازند گرم
 چو این کردہ شد مایاں و خروس
 بیاوردیکسر چناں چوں سزید
 چنین گفت کدین رانیایش کنسید
 کہ او داداں بروداں دستگاہ
 مراور اسکے پاک دستور بود
 خنیدہ بہر جاے و شید اسپنام
 ز خور دن ہمہ روز بہتہ لب
 ہاں بردل ہر کسے بودہ دوست
 سرمایہ بدختہ شاہ را
 ہمہ راہ نیکی نمودے بشاہ
 چناں شاہ پالودہ گشت از بدی
 چو دستور باشت چنین کارداں
 برفت اہرمن را بہ افسوں بیت
 زماں تا زماں ز نیش برسانختے
 چو بازو چو شاہیں گردن فراز
 جہانے بد و ماند اندر شکفت
 نخواستند شاں جز باواز زم
 کجا برخوشت کہ ز حشم کوس
 ہفتہ ہمہ سود مند می گزید
 جہاں آفریں راتایش کنسید
 ستایش مراور کہ بنمود راہ
 کہ رایش ز کردار بد دور بود
 نزد بدبیک ہی بہر جاے گام
 بہ پیش جہاندار بہر پاک شب
 نماز شب و روزہ آئین دوست
 وزوبند بد جان بد خواہ را
 ہم از راستی خواستے پایگاہ
 کہ تابید از فتنہ ایزدی
 توشہ را ہنر نیز بسیار داں
 چو بر تینہ رو بارگی نشست
 ہی گرد گتیس بر تاختے

بند کردن طمہورث دیواں و مردن او

چو دیواں بدیدند کردار او سے
کشیدند گردن و گرفتار او سے
شدند انجمن دیو بسیار مر
که پر خستہ ماند از و تاج زر
چو طمہورث آگہ شد از کارِ شاں
بر آفت و شکست بازارِ شاں
بفرج جاندار بستہ میاں
بگردن بر آورده گرز گراں
ہمہ ترہ دیوان و افسوں گراں
دمنده سید دیوشاں پیش رو
برفشند جادو سپاہ گراں
ہو اتیرہ فام و زیس تیرہ گشت
ہمی با سماں بر کشیدند غو
جاندار طمہورث بانسیریں
دودیدہ در و اندروں خیرہ گشت
ریکسو و غو آتش دود دیو
بیا مد کر بستہ رزم و کیس
یچا یک بیاراست باد و جنگ
از ایشان دو بہرہ بافسوں بہست
کشیدند شاں خستہ و بستہ خوا
کہ مارا آتش تائی کے نو ہنر
بجاں خواستند انگے زمینہار
کے نامور وادشاں زمینہار
ییا موزی از مکت آید بہر
وآندا شاں شد سر از بند او سے
بداں تانہائی کنند آتشکار
بجستند ناچار پیوند او سے

نوشتن پشور و بیاموختند
 نوشتن کیے نہ کہ نزد یک سی
 چہندی و چینی و چہ پسوی
 جہاندار سی سال ازیں پیشتر
 برفت و سر آمد بروز گار
 جہانامہ پر جو خواہی درود
 بر آری کیے را بہ چرخ بلند

بر تخت نشتن جمشید و پید کردن آلات جنگ و آموختن دیگر ہنر ہا بمروم

چو رفت از میان ناموس ہریار
 گر انما چہ جمشید فرزند اوے
 بر آمد بر آں تخت فرخ پدیر
 کمر بست ہانہ شہنشی
 زمانہ بر آسود از دادری
 جہاں را فرسودہ بدو آبروے
 منم گفت ہانہ زہ ایرومی
 بدان را زہ دست کونہ کنسم

پسر شد بچاے پد ز نامدار
 کمر بستہ دول پر از بند اوے
 برسم کیاں بر سرش تاج زار
 جہاں سے بکمر بستہ اورا ہی
 بھنسران او دیوہ مرغ و بری
 فروزاں شدہ تخت شاہی بدوے
 ہم شہر یاری دہم موبدی
 رواں را سوے روشنی رہ کنم

نخست آلت جنگ را دست برد
 بفسر کئی نرم کرد آهسته
 چو خفتاں و چوں دروغ بر گستاخ
 بدین اندرون سال پنجاه رنج
 دیگر پنج اندیشه جامه کرد
 ز کتای و ز باریشم و موی تیز
 بیا موخت شاں رشتن و تافتن
 چو شد یافته شستن و چو تن
 چو این کرده شب ساز دیگر نهاد
 ز هر پیشه و را سخن گرد کرد
 گرو سپه که کالو زیاں خوانیش
 جدا کرد شاں از میاں گرد
 بدان تاب پرستش بود کار شاں
 چنانچه بود که دست بنشانند
 کجاست شیر مردان جنگ آلود
 که ایشان بود تخت شاهي بجا
 نسود می سه دیگر که را شناس

در نام جستن بگرداں سپرد
 چو خود دوزره کرد و چوں جوشنا
 همه کرد پیدار روشن رداں
 ببهر در ازیں ساز بنهاد گنج
 که پوشند هنگام تنگ دیند
 قصب کرد پر مایه دینا جند
 بتار اندرون بود را بافتن
 گرفتند از ویکس آموختن
 زمانه بدو شاد و او نیست شاد
 بدین اندرون نینر بچاه خورد
 بر بزم پرستندگان نشست
 پرستنده را جایگه کرد کوه
 نواں پیش روشن جهاندا نشان
 همی نام بنسادیان خوانند
 فروزنده شکر د کشتورند
 در ایشان بود نام مردی بیاسه
 کجاست بر کس از ایشان بیاس

بکارند و ز زند و خود بد روند
 ز زبان سر ازاده خود زنده پوش
 بر آسوده از داد و گرفت و گوی
 چه گفت آن سخنگوی آزاد مرد
 چهارم که خوانند آه نو خوشی
 کجا کارشان بگمان پیشه بود
 بدین اندول سال پنجاه نیز
 انیس هر یک را یک پایگاه
 که تا هر کس اندازه خویش را
 از آن پس که اینها شد آراست
 بفرود دیوان تپاک را
 هراچ از گل آمد چو بشناختند
 بسنگ و برگ دیو دیوار کرد
 چو گرابه و کاخهای بلند
 ز خارا که چیت یک روزگار
 بچنگ آمدش چند گونه گهر
 ز خارا با فسون برون آورید

بگاه غورش سر زش نشوند
 ز آواز بیچاره آسوده گوش
 تن آباد و آباد گیتی بدو
 که ازاده را کاهلی بست کرد
 همان دست و زان بامرگشی
 روانشان همیشه پنداشه بود
 بخور دو پنجشید بسیار چیز
 سزاوار بگزید و بنمود راه
 به سیند بداندم و بیش را
 شهنشاه بادلش و خواسته
 باب اندر آن مختن خاک را
 یک خشت را کالبه ساختند
 تخت از برش هندسی کار کرد
 چو ایوان که باشد پناه از گزند
 همی کرد و ز روشنی خواست
 چو با قوت و بیجاده و سیم وزر
 شد آراسته بند بار کلید

دگر بویہاے خوش آورد باہ
 چو بان و چو کافور و چو مشکاب
 پز شکی و دربان ہر در و سند
 ہمہ راز ہائیں نہ کرد آشکار
 گزر کرد ازاں پس بگشتی بہ آب
 چہیں سال پنجہ روز نیکبند
 ہماں کردینسا چو آمد بدید
 چو آن کار ہاے وے آمد چکا
 بفر کیانی یکے تخت ساخت
 کہ چوں خواستہ دیو برداشتہ
 چہ خورشید تاباں میان ہوا
 جہاں آئین شد بر تخت اوے
 بہ جمشید برگو ہر افشا ندہ
 سہر سال نو ہر مژدہ دیں
 بہ نور و زلشاہ گیتی فردز
 بزرگاں بشادی بیاراستند
 چہیں جشن منج ازاں روز گاہ
 کہ دارند مردم بویش نیاز
 چو خود و چو غنم ہر چو روشن گلاب
 در تنہ راستی و راہ گزند
 جہاں را نیسا بد چو خواستار
 ز کشور بکشور برآمد شتاب
 ندید از مہنہ بر خرد بستہ چیز
 بگیتی جسز از خویش تن بداندید
 زجاے می برتر آورد پایے
 چہ مایہ بدو گو ہر اندر نشاخت
 ز ہاموں برگردوں برافراشتہ
 نشستہ برو شاہ منہماں روا
 ازاں بر شدہ قرۃ العینت اوے
 مراں روز را روز نو خواہندید
 بر آسودہ از منج تن دل زکیں
 براں تخت منبتست فیروز روز
 مے و در را مشکراں خواستند
 بماندہ از اس خسر و اس یادگار

چنیں سال صد ہی وقت کا
نہیں نہ مرگ اندران روزگار
نیارست کس کردیکارے
نہ بدوزد مندی دجایے
زینچ وزبشاں بنوداگی
میاں بستہ دیواں ایساں رہی
کے تخت پر مایہ کردہ پیاسے
بروز نشتہ جہاں کہ خداے
نشتہ برآں تخت جمشد کے
بچنگ اندرون خسروی جامے
مراں تخت را دیو برداشته
زہاموں با بر اندر افشستہ
برافرا از تخت سپید زودہ
نہا موں با بر اندر افشستہ
بفرالتش مردم نہادہ دو گوش
نہا موں با بر اندر افشستہ
چنیں تا برآمد بریں سالیان
جہاں بد بار ام نہاں شاد کام

برگشتن جمشید از فرمان خدا و برگشتن روزگار از رو

چو چنیں برآمد بریں روزگار
نہیں نہ مرگ اندران روزگار
جہاں سر برگشتہ او بارہی
نشتہ جہاں دار بانہ سہی
یکایک پختہ می بنگرید
بگیتی جز از خویش کس نہید
منی کرد آں شاہ یزدان شناس
ز یزدان بہ پیچیدہ ناسپاس
گر انما یگاناں رازش کہ بخواند
چہ مایہ سخن پیش ایشان براند

چنین گفت با سالخورده جہاں
 نہ سرد در جہاں از من آہیدید
 جہاں را بخوبی من آراستم
 خور و خواب و آرام تاں از من است
 بزرگی و دیہیم و شاہی مراست
 ہزار و دریاں جہاں گشت رست
 بجز از من کہ برداست مرگ از کسے
 شمار از من ہوش و جاں و دین است
 گرایدوں کہ دانید من کردم این
 ہمہ موبداں بفرستہ گوں
 چو این گفتہ شد فخر یزداں از کسے
 سہ دہست سال از دربار گاہ
 منی چوں بہ پیوست با کردگار
 چہ گفت آن سنگگو بہ باتر من ہوش
 بیزداں ہر آنکس کہ گشت ناسپاس
 چہ شید بتریرہ گوں گشت روز
 از پاک یزداں چو شد خشنماک

کہ بجز خویش تن را اندام جہاں
 چو من تا جور تخت شاہی نابید
 ز روے زمین ریخ من کاستم
 جہاں پوشش و کام تاں از من است
 کہ گوید کہ جہنم من کسے پادشاہ است
 کہ بیماری و مرگ کس را نکاست
 و گر بر زمین شاہ باشد بے
 بمن ننگد و ہر کہ آہر من است
 مرا خواند باید جہاں آنسیر
 چہرا کس بناہست غضن نہ چوں
 گشت جہاں شہد را ز گفت و گوے
 پراگندہ گشتند یکسر سپاہ
 خلعت اندر آورد و بر گشت کار
 چو خسرو شدی بندگی را بکوش
 بدنش اندر آید تر ہر سو ہراس
 ہمی کاست زو فر گیتی منسوز
 بدانت و شد شاہ باتر من باک

کہ آہِ رودہ شہر پاک یزداں از دے
بدان درو درماں ندیدندے
ہمیں راند جسمشیدخوں درکنار
ہمیں کرد پوزشش بر کر دگار
ہمیں کاست زوفترہ ایزدی
بر آوردہ بروے شکوہ بدی

داستان مرد اس تازی پدِ رضاک

یکے مرد بود اندراں روزگار
ز دشت سوارانِ نینہ گدا
گر انما یہ ہم شاہ وہم نیک مرد
ز ترسِ جہاں دار بیا دسرد
کہ مرد اس نام گرامن سایہ بود
ہر ادود ہش بر ترسِ پایہ بود
مرا و از دوشیدنی چاہے
نہ ہر یک ہزار آمدندے بجای
یزد اشر ویش را ہم چنیں
بدو شنگاں دادہ بدپاکیں
جہاں کاود و شاہ فرماں بری
ہماں تازی اسپ رمنڈ فری
بشیراں کسے را کہ یودے نیاز
بدان خواستہ دست بُردے فراز
پسہ بر آں پاک دیں را یکے
کس اندھیرہ بنود اندکے
جہاں جوے را نام ضحاک بود
دلیر و بکسار دنا پاک بود
ہماں بیور اسپش ہمیں خواندند
چنیں نام بر پہلو می بر اندند
کجا بیور از پہلواں نے شمار
بود بر زبانِ درمی وہ ہزار
از اسپان تازی بزیریں شام
درا بود بیور چو بردند نام

شبِ دروِزِ بودے دو بہرِ زیں
 چٹاں بکہ ابلِس روتے پگاہ
 دلِ متد از راہ نیکی بسد
 ہمانا خوش آمدش گفتار اوے
 بدوداد ہوشِ دلِ جانِ پاک
 چو ابلیس دُست کو دلِ بداد
 فراوانِ سخن گفت زیبا و غنہ
 ہی گفت دارم سخنِ سبے
 جواں گفتہ برگوے چندیں سپا
 بدو گفت پیمانِت خواہم تخت
 جواں سادہ دلِ بود فرانش کرد
 کہ را ز تو با کس نگویم ز بخت
 بدو گفت جبتہ کہے در سر
 چہ باید پدِ رچوں پس چوں تو بود
 زمانہ بدیں خواجہ ساجد
 بگیس این سر را یہ در گاہ اوے
 بریں گفتہ من چو داری وفا
 ز راہِ بزرگی نہ از ہر کیس
 بیامد بسان یکے نیک خواہ
 جواں گوشِ گفتار اورا سپرد
 بنود آگہ از زشت کردار اوے
 پر آگندہ تر تا کہ خویش خاک
 بر افسانہ اش گشت نہار شاد
 جواں راز دانش تہی ہو غنہ
 کہ آرزو جہنم از من نماند کہے
 بیاموز مار اتواے نیک راے
 پس آنگہ سخنِ برکت ہم درست
 چٹاں کو لبِ مرود سو گند خورد
 ز تو بشنوم ہر چہ گوئی سخن
 چو اباید اے نامور کہ خداے
 یکے پندت از من بباید شود
 ہمی دیر ماند تو اندر نورد
 ترا زید اندر جہاں جاہ اوے
 جہاں را تو باشی ہی کہ نہ ا

چو ضحاک بشنید اندیشه کرد
 بابلیس گفت ای سزاوار نیست
 بدو گفت اگر بگذری زین سخن
 بماند بگردنت سوگند و پند
 سیر و تازی بدام آورید
 پیر سید کاین چاره با من بگو
 بدو گفت من چاره سازم ترا
 تو در کار خاموشی باش پس
 چنان چوں بیاید بدم تمام
 مراں پادشاه اور اندر مراے
 گرانمایه شبگیر برخاسته
 سر وقتن بشته نهفته بیاض
 بر آں راهی و از دونه دیو نژاد
 پس بابلیس بیرہ سر ز رف چاه
 سیر تازیان نامور نایم جوے
 چو آمد تزدیک آینه شرف چاه
 بچاه اندر افتاد و شکست است

ز خون پدر شد دلش یزدرد
 دگر گوے کیس از در کاز نیست
 بتابی ز پیاں و سوگند
 نشوی خوار ماند پدرت از جهند
 چنان شد که فرمان او بر گزید
 چه دولت ایس را بهانه بخوے
 بخور شید سر بر سر بزم ترا
 نیاید مرایاری از تپش کس
 تو تیغ سخن بر کش از نیام
 یکے بوستان بود پس و لکشاے
 زهر پرستش بیار است
 پرستند باوسے خبر دے چو غ
 یکے ز رف چاهے بره بر بکند
 بخاشاک پوشید و بسپر و راه
 شب آه سوے باغ بناد دروے
 یکا یک نگوس شد سر سخت شاه
 شد آن نیکدل مرد و نژاد نیک است

بهر نیک و بد شاه آزاد مرد
 همی پرویز پیش مبتاز و برنج
 چنان بدکش شوخ فرزند او
 بخون پدر گشته همدستان
 که فرزند بدگر بود تره شیر
 مگر در نمائی سخن دیگرست
 پس کور باکر در رسم پدر
 سبک مایه ضحاک بید اوگر
 پس بر نهاد افسر تازیان
 چو ابله پس پیوسته دید آن سخن
 بدو گفت چوں سوئے من تافتی
 اگر همچنین نیس ز فرما کنی
 جهان پسیر بادشاهی تراست
 چو این گفته شد ساز دیگر گرفت
 جوانی بر آراست از خویشتن
 همی دس به ضحاک بنهاد و کس
 بدو گفت اگر شش ماه را در خورم

بفرزند بنمازده بادشاه
 بدو بود شاه و بدو داد گنج
 بخت از ره مهر پیوند او
 زو انان شنید ستم این دستان
 بخون پدر هم نباشد و لیر
 پژوهنده را از بنامادست
 تو بیگانه خواں و مخوانش پسر
 بدیں چاره بگرفت گاه پدر
 برایشان به بخشود سود و زیان
 یکے بند نو دیگر افکن بر بن
 ز گیتی همسه کام دل یافتی
 نه بجای ز فرماں دیاں کنی
 دود مردم و مرغ دماهی تراست
 و گر گو نه چاره گزید اسے سنگفت
 سنگلکے و بنیاد دل و پاک تن
 نبودش مجب از اس گفت و گو
 یکے نامور مرد خوالی گرم

چو بشنید ضحاک بنوختش
 کلید خورش خانه بادشا
 فراوان نبود آن زمان پرورش
 پس آهر من کنش بر کوه
 خورش زرده مرغ وادش نخست
 زهر گوشت از مرغ و از چارپای
 بخوش پسر و در برسان شیر
 سخن هر چه گویدش فرما کند
 بخورد و بد و آفرین کرد سخت
 چنین گفت ابلیس نیز نگ ساز
 که فردا تیز گونم سازم خورش
 برقت و همه شب گالش گرفت
 دیگر از چون گنبد لاجورد
 خورشماز کبک و تدر و سپید
 شته تازیان چون بخون دست بود
 سوم روز خواں را به مرغ و بره
 بروز چهارم چون ساد خوان

ز بهر خورش جایگاهش
 بد و داد دستور فرماں روا
 که گشت بد از خوردن خورش
 بدل کشتن جانور جای کرد
 بد آن دستش یک ماں تندست
 خورش کرده آورد یک یک بجای
 بد آن تا گشت بادش را دلیر
 بفرمان او دل گردن کاند
 مزه یافت زان مهر شور و نخت
 که جادید ز می شاه گردن فراز
 که نوایت سر بس پرورش
 که فرس و اچ سازد ز خوردن شکفت
 بر آورد و بنمود یا قوت زرد
 بسازید و آمد دل پر امید
 سدم کم خرد مهر اورا سپرد
 بیار استش گونه گون یک
 خورش ساخت از پشت گاو و جواں

ہماں سال خوردہ مے و شکر ناب
 شگفت آمدش زان ہشیوار مرد
 چہ خواہی بخواہ از من آئینگوے
 ہمیشہ بزی شاد و فرماں روا
 ہمہ توشہ جانم از چہر تست
 و گر چہ مرا نیست آں پایگاہ
 بیوسم باطمین و حشمت و روست
 نہانی نہانست بازار اوست
 بلندی بگیسردگر نام تو
 کس اندر ہماں ایں شگفتے ندید
 غمیں گشت و از ہر سوے جاہ جست
 سز دگر بانی ازیں در شگفت
 برآمد دگر بارہ از گفت شاہ
 ہمہ یک یک و استانما زوند
 مراں و در در اجارہ نشا خند
 بفسر زانگی نزد ضحاک رفت
 ہماں تاجہ گرد و نیساید و رود

بدو اندروں زعفران و گل باب
 چو ضحاک دست اندر آورد خورد
 بدو گفت بنگر کہ تا آرزوے
 خوش گرد بدو گفت گاہے بادشا
 مراد دل سدا میرزا مہر تست
 یکے حاجت استم بنزدیک شاہ
 کہ نہراں دہتا سرگفت اوست
 چو ضحاک بشنید گفتار اوست
 بدو گفت دادم من ایں کام تو
 چو بوسید شد بر زمین ناپدید
 دو مار سیہ از دو کتفل رست
 سر انجام بسرید از ہر دو گفت
 چو شاخ درخت آں دو مار سیہ
 پڑشکان فرزانہ گرد آمدند
 ز ہر گونہ نیسیر نگہ ساختند
 بساں پڑشکے پس ابلیس رفت
 بدو گفت کیس بودنی کار بود

خوش سانه آرام شان ده بخورد
بجز مغز مردم به شان خوش
دوای تو جگر مغز آدم چویت
بروزی دوس بایدت گشت زرد
سرمه دیوان ازین حبس جو
مگر تا کی چاره ساز دهنان

نشاید جز این چاره نیز کرد
مگر خود میسزند ازین پرورش
بریں در دو در مان بیاید گریست
پس از مغز شل باید درود
چو بیت و چه دید اندرین گفت و گو
که پر دخت منانه ز مردم جهان

تباہ شدن روزگار بشیله دست ضحاک

انرا پس برآمدن ایدل خوش
یہ گفت خستنده روز سپید
برو تیرہ مشدقہ ایزدی
پدید آمد از هر سوے خسروے
سپہ کرده و جنگ را ساخته
یکایک ز ایراں برآمد سپاہ
شعیند نکا پنجا کیے حترست
سواران ایراں همه شاه جوے
بشاهی برد آتش بریں خوانند

پدید آمد از هر سوے جنگ خوش
گستند پیوندا ز جمشید
بکونی گرایند و تا بجزئی
یکی نام جوے ز هر پلوے
دل از مهر جمشید پر داخته
سوے تازیان برگزینند
چرا ز هول آن از دها پیکرست
نهادند یکسر به ضحاک جوے
ورا شاه ایراں ز میں خوانند

سکے اژدہا نشیں بیاد چو باد
 از ایریں و از تازیان لشکرے
 سوے تختِ جہشت ید نہاد روے
 چو جہشت ید را بخت شکر کند رو
 برفت و بد و داد تخت و کلاه
 نہاں گشت و گیتی برو شد سیاه
 چو صبر سالتش اندر جہاں کس نہ یاب
 صدم سال روزے بدریا چین
 چو ضحاکش آورد ناکہ بچنگ
 بازہ مرا و را بد و نیم کرد
 نہاں بود چہ نہ از دم اژدہا
 شد آن تخت شاہی آں دنگ گاہ
 ازین پیش بر تخت شاہی کہ بود
 گذشتہ برد سالیان ہفت صد
 جسہ باید ہی زندگانی دراز
 ہی پرور اندت باشمہ نوش
 یکایک چہ گوئی کہ گستر دہر

با پراں زمیں تاج بر سر نہاد
 گزیں کردہ گردان ہر کشورے
 چو انگشتی کرد گیتی بروے
 بہ تنگ آوردیش جہاندار تو
 بزرگی و دیہیم و گنج و سپاہ
 سپردش بچھاک تخت و کلاہ
 ز چشم ہمہ مردمان ناپدید
 پدید آمد آں شاہ ناپاک دیں
 یکایک نداشت زمانے در ناک
 جہاں را از ناپاک و بے بیم کرد
 لب نہ جام ہم زونی ساد رہا
 زمانہ بروکش چو چہا دہ گاہ
 از اں رنج برون چہ آمدش سود
 پدید آوریہ بے نیک و بد
 کہ گیتی نخواہد شد دنت راز
 جسہ آواز زمست نیاید بگوش
 نخواہد نمودن یہ بدیستہ چہ

همه شاد باشی و شادی بدو همه را ز دل بر کشادی و
 یکے نغمه بازی بر من آورد بدلت اندر اندر و خون آورد
 چنین ست گیسوان ناپاوار تو در دے بجز خشم یکی مکار
 دم شیر زین سکه اسپنج خدایا مرا زود بر ماں زرنج

بوستان

باب اول

در عدل و رے و تدبیر جہاں داری

چہ خدمت گذار و زبانِ پاس	نگنجی گر خُمائے حق در قیاس
کہ آسایشِ خلق در طلبِ اوست	خدا یا تو این شاہِ درویش دوست
بتوفیقِ طاعتِ و شش زندہ دار	بسے بر سرِ خلق پای بندہ دار
سرش سبز و رویش بر حمتِ صفیند	بر دشتِ دار از درختِ امید
اگر صدق داری بسیار و بیا	براہِ تکلفِ مرہِ سعد یا
تو حق کوے و خنہ و حقا کوے نشاند	تو منزلتِ اسی دشتِ ناہ رو
نی زیر پا کے نازل آسمان	چہ حاجت کہ نہ کر سی آسمان

بگور وے حسنِ ملاصِ بجا کہ نہ
 کہ ایں ست سر جادہ رہتاں
 کلاہِ حسنِ داؤندی از سر پہ
 چو درویشِ مخلصِ بآوردِ خروش
 تو انا سے درویشِ پردہ توئی
 کیے از گدایانِ ایں در گم
 مگر دستِ لطافتِ شود یارِ من
 و گرنہ چرخِ سر آید از من کہیں
 اگر میسکنی پادشاهِ ہی ہر روز
 تو بر آستانِ عبادتِ سرست
 حنہ داؤندی را بندہ حق گزار

گویا پائے عزت بر افلاک نہ
 بطاعتِ بندہ چہرہ آستان
 اگر بندہ سر بریں در بندہ
 چو طاعت کنی لبسِ شہی ہویش
 کہ پروردگارِ انا تو انگر توئی
 نہ کشورِ حنہ ایم نہ منڈلِ دہم
 چو خیرین از دست و کردارِ من
 تو خیرِ دینی دہم دسترس
 دیکھا کن لبش چوں گدایاں لبوز
 کہ بستہ گردن کشاں بدست
 زہے بندگاں را حنہ داؤندی گار

حکایت

کہ پیشِ آدم بر بلنگے سوار
 کہ ترسیہ غم بائے زلفِ بیت
 کہ سعدی مدارِ آئینہ دیدنِ گشت
 کہ زلفِ نہ جیبِ نہ حکمِ نہ

کیے دیدم از عرصہ رود بار
 چہاں ہوں زان حالِ رہنِ شست
 بنسٹہ کہناں دستِ بر لبِ گرفت
 تو ہلہ زلفِ انکارِ اور متوج

چو خنجر و بصر این داور بود
 حالست چون دوست دارد ترا
 حشرالش نگه‌هاں و یاد بود
 که دوست دشمن گزارد ترا
 به کام و کامیکه غم‌های بیاب
 که گفتار سدی پسند آیدش
 نصیحت کیسه سودمند آیدش

پند دادن کسری هر مژ را

شنیدم که در وقت خنجر رواں
 که خاطر نگه‌دار درویشش
 بهر مژ چینی گفت نوشیرواں
 نه در بند آسایش خویشش
 چو آسایشش خویش خنجر و آسایش
 شبان خفته و گرگ در گوشتش
 که شاه از رعیت بود واجب در
 رعیت چه بختی خنجر سلطان
 کن تا توانی دل خلق ریش
 اگر حسادت بایدت مستقیم
 گزیند گزانش نیاید پسند
 ذکر در مشرب و کس این چو نیست
 اگر پاس بندی رضا پیش گیر
 و گر یک سواره سپه خویشش

فراخی در آن فرزند کشور خنوا
 زشت تنگ بر آن دلاور ترس
 و گر کشور آباد بسند خواب
 حسرتی بدنامی آید ز جور
 رعیت نشاید بر بیدار گشت
 مراعات دهقان کن از بر خویش
 مروت نباشد بدی با کسی
 که دل تنگ با نیمی خست ز شاه
 از آن کوته ترسد ز داور ترس
 که دارد دل اهل کشور ترس
 بزرگان بستد این سخن را
 که مملکت را ناپایند در پشت
 که مزدور خوشدل کند کارش
 که زمین کوئی دیده باشی به

پند دادن خسرو شیر و یار

شنیدم که خسرو شیر و یار گفت
 یراں باش تا هر چه بت گفت
 مپیچ اے پس گردن از عقل را
 گریز در رعیت ز بیدار اگر
 بس بر نیاید که بنیاد خود
 خرابی کند شیر و شمشیر زن
 چراغی که بیده زنی بر فروخت
 و زان یار و زور افاق کیست
 در آن دم که چشمش زد به نخل
 نظر در صلاح رعیت کنی
 که مردم ز بخت نه چندان
 کند نام ز بختش گیتی کند
 بکند آنکه نه با دیندار
 نه چندانکه در دول طفل وزن
 بس دیده باشی که شهر به بخت
 که در ملک رانی با نصاب رسد

ترخسمن فرستند بر ترخش
 بهمان به که ناست به پیشکی برند
 که بهمار ملک است به بهرگار
 که نفع تو جوید در از این حلق
 که از دست برشان و ستمبار خدا
 چو بد پروری خصم جان خودی
 که بخشش بر آورده باید زین
 چه از فریبی بایدش کند پوست
 نه چوں گوشتن این مردم و پر

چو نوبت رسد زین جهان غرض
 بدو نیک مردم چو می گذرند
 خدا ترس را بر رعیت گما
 بداندیش تستان و خونخوار خلق
 ریاست بدست که مانع خطا
 نکو کار به پروری به بندیدی
 مگافات دشمن با لشکر کن
 مکن صبر بر عالم ظلم و دست
 سرگروگ باید هم اول برید

حکایت

چو گردش گرفتند دزدان به تیر
 چه مردان لشکر جلیل زنا
 در نیمه رستم و لشکر بیت
 چو آوازده نسیم بدشنوند
 نکو دار بازارگان و رسول
 که نام نکوئی به عالم برند

چه خوش گفت بازارگان اسیر
 چه مردانگی آید اندر هزاران
 شهنش که بازارگان بهخت
 که آن جاوگر بهوشمند رسد
 نکو بایت نام و نیکی مستبول
 بزرگان مسافر بهان برورند

کز و خاطر آزرده آید غریب	بنده گردو آن ملک غمگین
که سیاح جالب نام نکوست	غریب آشنا باش و سیاح دوست
و ترسید شاں پرخیز باش نیز	نکو و ارضیف و سازد عزیز
که دشمن توان بود و رزمی دوست	ز بیگانه پرسیده کردن نکوست
که هرگز نیاید ز پرورده غدر	قدیمان خود را بیضا قدر
حق ساینش فراموش مکن	چو خدمت گذاریت کرد کس
ترا بر کرم همچنان دست هست	گر او را هر دم قدرت هست

حکایت

چو خسرو بر امش قلم در کشید	شنیدم که شاپور دم در کشید
نشت این حکایت کنیز دیک شاه	چو شد حالش از بی زوالی آتاه
اگر من نماندم تو مانی بفضل	که اے شاه آفاق گسترید
هنگام پیسری مرا نم ز پیش	چو بذل تو کردم جوانی خویش
سیاه از دیروں کن از کشورش	غسیب که پخته باشد سرش
که خود خوے بد دشمنش در قفاست	تو که زخم بروی زانی رواست
بصفتش مغرت و سلطانم دم	و گر یارسی با شدش ز ادبوم
نشانید بلا بر دگر کس گماشت	بم آنجا امانش مده تا بچاشت

که گویند بر گشته باد آن زمیں
 عمل گردی میزبانیست
 چون غفلت فرو برد گردن بدوش
 چو مشیرت دوست از امانت بدست
 در او نیز در ساخت با خاطرش
 خدا ترس باید امانت گزار
 بیفتاں و بشمار و عاقل نشین
 دو مخفی درین راهم قلم
 چه دانی که بهر دست گردند و یار
 چو دزدان ز بیم پاک دارند و بیم
 یکے را که معزول کردی زجا
 بر آوردن کام اُمید و آید
 نویسنده را کن ستون عمل
 بهر ماں براں بر شہ داد گر
 گشت میزند تا شود در دناک
 چو ز می کنی خصم گردد دلیر
 در مشتی و ز می بهم در به است

که مردم آیین بیرون چنین
 که نفیس ندارد سلطان ہراس
 از و بر نیاید و اگر بسند خروش
 بیاید و ناطق بر گماشت
 ز مشرت عمل بر کن و ناظرش
 ایس که تو ترسد امنیش مدار
 کہ از صدیکے رانہ بینی ایس
 نیاید بر تادیک جاہم
 یکے دزد باشد یکے پر دہدا
 رود در میاں کار وانی مسلم
 چو چنگ بر آید خجستش گناہ
 بہ از قید بندی شکستن نہا
 نیفتد بر دوتا بابل
 پدر و از خشم آور و بر پسر
 گے می کند آتش از دیدہ پاک
 و گر خشم گیری شوند از نویسر
 چو رگ زن کہ جراح و مرہم نہ است

جوان مرد خوش خلق و بخشنده باش
 چو یاد آیدت عهدشان پیش
 نیامد کس اندر جہاں کو بماند
 نمر و آنکہ ماند پس از تو بجای
 ہر آن کو نمائند از پیش یادگار
 و گرفت و ایثار خیرش نمائند
 چو خواہی کہ نامت بود در جہاں
 ہمیں کام و ناز و طرب داشتند
 یکے نام نیکو ببرد از جہاں
 بسبح رضا مستخواند اسے کس
 گنہگار را عند بنیاد بنہ
 گر آید گنہگارے اندر پناہ
 چو باہرے بگفتند و نشنید بند
 و اگر بند و بندش نیاید بکار
 چو چشم آیدت برگناہ کے
 کہ سہلت لعل بدشتان شکست
 چو حق بر تو باشد تو بر خلق پاش
 ہمیں نقش بر خواں پس از عهد خویش
 مگر آن کز و نام نیکی بماند
 بل و خانے و خوان و مہاں سر
 درخت و چو و شبنم و دربار
 نشاید پس مرگش گشت خوانند
 مکن نام نیک بزرگان نماں
 باخر برفتند و بگذاشتند
 یکے رسم بماند از و جادواں
 و اگر گشت آید بخورش پس
 چو ز بہار خواہند ز بہار دہ
 نہ شرط است کشتن با دل گناہ
 و گر گوشتماںش بزند اں و بند
 درخت خبیث ست خیش برآر
 تا نخل کنش در عقوبت بے
 شکستہ نشاید و گر بارہ بست

گفتار

نه بے حکم شرع آب خوردن خطاست
 اگر شرع فتوے دهد بر هلاک
 و گردانی اندر بقار شش کس
 گنہ بود مرد و دست نگارہ را
 تمت زور منہست و لشکر گراں
 کہ دے بر حصارے گریز دہند
 نظر کن در احوال زندانیان
 چو بازارگان در دیار تہمرد
 کز ان پس کہ بروے بگریزند زار
 کہ مسکین در اقلیم غم غربت ہمرد
 بنیدیش از ان طفلک بے پرد
 بسا نام نیکوے پنجاہ سال
 پسندیدہ کاران جاوید نام
 بر آفاق گرسہر بہر باد شاست
 بزد از تہیہ دستی آزاد مرد
 و گروں بفتویٰ بریزی رود است
 الا تا نداری ز کشتنش باک
 برایشان بختناے و راحت ہواں
 چہ تاواں زن و طفل ہچارہ را
 و لیکن در اقلیم دشمن مراں
 رسد کشتور بگینہ را گزند
 کہ ممکن بود بگینہ در میاں
 بمالش خاست بود دست ہر د
 ہسم باز گویند خویش و تا
 متاعے کرد و ماند ظالم ہمرد
 و ز آہ دل در دمنش خند
 کہ یک نام رشتش کند پامال
 تظاول نکردند بر مال عام
 چو مال از تو تگستہ اند گداست
 ز پلوے سکیں شکم پر نہ کرد

حکایت

شنیدم که کف اند ہے داوگر
 یکے گفتس اسے خیم و نیک روز
 بگفت ایں قدر ستر و آسایش است
 نہ از بس آں می تاںم خراج
 چو همچوں زناں حلقہ در تن کس
 مرا ہم ز صد گونه آزد و هو است
 خندان پراز ہر لاشکر بود
 سپاہ ہے کہ خوشدل نباشد ز شاہ
 چو دشمن جزو روستائی برز
 مخالف خزش بر د سلطان خراج
 مروت نباشد بر افتادہ زور
 رعیت و دخت ست اگر پردی
 بہ بیہ جمی از بیج و بادش کن
 کساں برخیزند از جوانی و سخت
 اگر زیر دستے در آید ز پاے
 چو شاہ یہ گرفتن بہر می دیار
 قباد اشته ہر دو رو آستر
 قباے ز دیباے چینی بدوز
 وزیں بگدزی زیب آرایش است
 کہ زینت کنم بر خود و تخت و تاج
 بمرہی کجا د فح و دشمن کنم
 ولیکن خنرینہ نہ تنہا مراست
 نہ از ہر آیین و زیور بود
 نثار د حد و ولایت نگاہ
 ملک باج دودہ یک چرامی خورد
 چہ اقبال مینی در اس تخت و تاج
 بر د مرغ دوس دانہ از پیش مور
 بکام دل دوستاں بر خوری
 کہ ناداں کند حیث بر خویشتن
 کہ بر زیر دستاں گیرند سخت
 حذر کن ز نا بدتس بر خد
 چہ پیکار خوں از نساے میار

بمردی کہ ملکِ سراسر میں نیرزد کہ خونے چکدہ زمین

حکایت

شہیدم کہ جمشید فرخ سرست	بہر چشمِ بر لبِ سنگِ نوبخت
بدین چشمِ چوں بایسے دم زودند	برفتند چوں چشمِ برہم زودند
گر قسیمِ عالمِ بمردی و زور	ولیکن نبشیدیم با خود بگور
چو بردشمنے با شدتِ دترس	مرجانش کوراہیں غصہ لبس
عرد و زندہ سگشتہ بہر انت	بہ از خونِ او گشتہ در گردنت

حکایت

شہیدم کہ دارا سے فتح تبار	زلش کہ جب لماند روزِ شکار
دواں آمدش گلہ بانے پیش	شہنشاہ بر آورِ تخلیق ز کیش
بصحرادر از دشمنانِ دایاک	کہ در خانہ باشد گل از خار پاک
بر آور و چو پان بدول خود شش	کہ دشمنِ نیسم در ہلاکم مکوش
من آنم کہ اسپانِ شہ پرورم	بجذبت دریں مرغِ سزاورم
ہلاک را دلِ رفتہ آمد بجای	بجندید و گفت اسے نکو بہ رہے
تراوری کردنِ تیغِ مہر و شش	و گو نہ زہ آور وہ بودم بگو شش

نگهبانِ مرعی بخندید گفت
نه تدبیر محمود را سئو نکوست
چنانست در دهر می شتران نیست
مرا یارها در حصار دیده
کنونت ببرد آیدم پیش باز
تو انغم من سئو نامور سر یار
مرا گله بانی بعقلست و مرا سئو
دراں دار ملک از خلل غم بود

نصیحت زیاراں نشاید نصفت
که دشمن نداند شهنش ز دوست
که هر کس که را بدانی که کیست
ز خیل چپ را گاه پرسیده
نمیدانیم از بد اندیش باز
که اسب بروں آرم از صد هزار
تو هم گله خویش داری بیای
که تدبیر شاه از شباه کم بود

گفتار

تو کے لبش نوی نالہ داد خواہ
چنان خپ کا بد فغانست بگویش
کہ نالہ ز فلانم کہ در دورست
نہ سگ را من کاروانی درید
دلیر آمدی مسہ یاد سخن
بگو آنجبہ دال یہ حق گفتہ
زبان بند و دفر ز حکمت بخوش
بکیواں برست گله خواب گاہ
اگر داد خواہ ہے بر آرزویش
کہ ہر جور کو می کند جرات
کہ دہقان ناداں کہ سگ پرور
چو تیغہ بدست فتنے بکن
نہ رشوت ستان و نہ عشوہ دہ
طبع بگل و ہر چہ خواہی گوے

حکایت

خبر یافت گردن کشته در عراق
 تو هم بر درستی ایستاده
 دل در دهن دهن بر آه ز بند
 پریشانی خاطر در ادخواه
 تو خطه خاک در حرم نمیدوز
 ستانده داد آں کس خداست
 که میگفت میکنی از زیر طاق
 پس ایستاد بر در نشیناں
 که هرگز نباشد دولت در دست
 بر اندازد از مملکت پادشاه
 غریب از برون گو بگر ما بسوز
 که نتواند از پادشاه دادخواست

حکایت

یکی از بزرگان اهل تبریز
 که بودش بگینه بر انگشتری
 بشب گفتی آن جرم گیتی فروز
 قصار دارد آمد یک خشک سال
 چو در مردم آرام و دوست ندید
 چو بنید کسی زهر در کام حلق
 بفرمود و بفرختندش به سیم
 حکایت کند ز ابن عبد العزیز
 فرومانده در قیامتش چو هر
 در که بود در روشنائی چو روز
 که شد بد ریسمان مردم پهل
 خود آسوده بودن مرگت ندید
 کیش بگذرد آب نوشین حلق
 که جسم آمدش به غریب و یتیم

بدر ویش و سکیں و محتاج دوا
 که دیگر بدست نیاید چنان
 بعارض منور میدویدش چو شمع
 دلش هم از ناتوانی فگار
 نشاید دل خلق اندوه گیس
 گزیند بر آسایش خوشن
 بشادی خویش از غم دیگران
 نه بیند ارم آسوده خسته
 بخشنند مردم بآرام و ناز
 آتا بک ابو بکر بن سعد است

بیک هفته نقدش بتاراج داد
 بزم نه برده نداشت کنان
 شنیدم که میگفت و باران دغ
 که زشت است پرایه بر شهر یار
 مرا شاید نکشتری بنگیس
 خاک آنکه آسایش مرد و زن
 بکند و ز غبت هر سر پروران
 اگر خوش بخشد ملک بر سر
 و گر زنده دارد غیب دیر باز
 بمردانند این سیرت راه است

حکایت

که چون بیکه بر تخت زنگی نشست
 سبقت برد اگر خود همین بود پس
 که غم بر سر رفت بیجا صله
 نبرد از جهان دولت الافقه
 که در یایم این خمیر و زکیه است

در اخبارش امان پیشینه است
 بدورانش از کس نیار و کس
 چنین گفت یک ره بصاحب دے
 چو می بگذرد ملک و جاه و سر
 نخواهم بکنج عبادت نشست

چو بشنید وانا سے روشن نفس
 بہ تندی برآفت کلائے تکلیس
 طریقت بجز خدمتِ خلق نیست
 بہ تسبیح و سجادہ و دلق نیست
 تو بختِ سلطانی خویش باش
 باخلاق پاکیزہ درویش باش
 بصدق و ارادت میاں بستہ دا
 زطامات و دعویٰ زباں بستہ دا
 قدم باید اندر طریقت نہ دم
 کہ اصلے ندارد دم بے قدم
 بزرگان کہ نقیض عبادت کنند
 چنین خسرانہ زیر قبادا شتند

حکایت

شنیدم کہ بگریست سلطانِ روم
 بر نیک مردے ز اہلِ علوم
 کہ پایا یم از دستِ دشمن تماند
 جزیل قلعہ پوش سر با من نامد
 بس از من بود سرورِ انجمن
 پس از من بود سر دستِ ہفت
 کہ از غم بفرسود جاں و رتم
 برین عقل و ہمت بسیار گریست
 چہ نہ پیر سازم چہ چارہ کنم
 کہ از غم بہتر شد و بدبخت
 ترا شفت دانا کہ این گریہ پیت
 چو رفتی جہاں جاے دیگر گریست
 ولایت چہ باشد غم خویش خور
 کہ از غم بہتر شد و بدبخت
 ترا این قدر تابا نی بس است
 اگر ہو شمشدست اگر بے حسد

مشقت نیز در جہاں داشت
 تو تیرے پر خوں کن کہ آں پر خور
 ہرین پنج روزہ اقامت مناز
 کراوانی از خسروان عجم
 کہ در تخت و ملکش بنیاد رواں
 کراجا رواں مانند امید نیست
 کراسیم و زرماتند و گنج و مال
 و زان کس کہ خیر بماند رواں
 بزرگے کرو نام نیو کو بماند
 الٹا درخت کرم پر و رمی
 کرم کن کہ فرود آید رواں
 یکے را کہ سعی تمام پیشتر
 یکے باز پس خائ و شرمسار
 بہل تا بندناں بر دپشت دست
 بدانی کہ غم کہ برداشتن

گرفتن بشمشیر و بگذاشتن
 کہ بعد از باشت غم خود خورد
 باندیشہ تہہ بے رفتن بسا
 کہ کردند بر زیر دستاں رستم
 مانند بجز ملک ایزد تعال
 کہ گیتی ہمیں جاے جاویدیت
 پس از و بے بچندے شود باکمال
 و مادہ رسد جنتش بر رواں
 تو ان گفت با اہل دل کو بماند
 کہ بیشک بر کامرانی خوری
 منازل بہت در احسان دہند
 ہر گاہ حق مننزلت پیشتر
 بیپوشد ہی مردنا کردہ کار
 تنورے چنین گرم و ناں در نہ بت
 کہ سستی بود تخم ناکاشتن

حکایت

خدا دوست نامے در اتصاف شام
 گرفت از جہاں گنج غار بہ تمام

بصیرش در آن کینج تار کپا حلی
 بزرگان نهادند سر بردارش
 تینا کند عارف پاک باز
 چو هر ساعتش نفس گوید بده
 در آن مژگین پیر هشیار بود
 که هر ناتوان را که در یافتن
 جہاں موزوبے رحمت خیر گشت
 گرد ہے بخت مند و زان ظلم و عا
 گرد ہے بماندند مکیں دریش
 پیر علم جامے کہ گرد و دراز
 بدیدار شیخ آمدے گاہ گاہ
 ملک نوبتے گفتش لے نیکیخت
 مرا با توداں سر دوستیت
 گرفتہ کہ سالار کشور نیم
 گویم فضیلت نہم پر کے
 شنیدایں سخن عابد ہوشیار
 وجودت پریشانی خلق از دست
 بگنج قناعت فروزنتہ پاس
 کہ در می نیاید بدر ہاسدش
 بدر یوزہ از خویش تن ترک آرز
 بخواری بگرداندش دہ بدہ
 یکے مرزبان ستمگار بود
 بسر پنجگی خجہ بر تافتے
 ز تلخیش دوست جہانے ترش
 بسر دند نام بدش در دیار
 پس چہ نفرین گرفتند پیش
 نہ بینی لب مردم از خندہ باز
 خدا دوست دروے نکرے نگاہ
 نبھرت ز مادر کش دروے سخت
 ترا دشمنی با من از بہر چیست
 بعزت ز درویش کتر نیم
 چناں باش با من کہ باہر کے
 بر آفت و گشت لے ملک پوش
 نہ از مر پیشانی خلق دوست

تو باد و ستار این من دشمنی
نه پندارست دوستدار منی
گرفت همی دوستی بامنت
مگر آن که دار دشت و دشت
خدا دوست را که بد زند پوست
نخواهد شدن دشمن دوست
عجب دارم از خواب ننگدل
که شهر بخپند از دنگدل
آلا که مهر داری و عقل و هوش
بفضل و ترحم میاں بند و گوش

گفتار

مهاز و مندی مکن بر کہاں
که بر یک نمطی مانند جہاں
مسخیہ ناتواں بر پیچ
که گردست یابد بر آید پیچ
مگر گفت پاد مردم زجاے
که عجب ز شوی گرد رانی زپاے
دل دوستان جمع بہتر کہ گنج
خزینہ رہی بہ کہ مردم برنج
مین باز در پاے کار کے
کہ افتد کہ در پایش اُفتی بے
تخل کن اے ناتواں از قوی
کہ روزے تو انا ترا زوے شوی
بہمت بر آراز ستیزندہ شور
کہ بازوے ہمت بہ از دست نود
لب خشک منظر لوم را گو مخند
کہ دندان ظالم بخوابند گند
بہانگ و پیل خواجہ بیدار گشت
چہ داند شب پاسبان چوں گذشت
خورد کاروانی عنہم باخویش
نسوزد دلش جز نہشت ریش

گرفتسم کہ افتادگان نیستی
چو افتادہ بہنی چسہا باستی
برنیت بگویم یکے سرگذشت
کہ کسستی بودنیں سخن درگذشت

حکایت

چنان قحط سالے شد اندر دشت
کہ یاراں سراموش گردید عشق
چنان آسپہاں بر زمین شد بخیل
کہ لب تر نکردند زرع و خنیل
بخوشید حشر تہماے قدیم
نماند آب جز آب چشم یتیم
بنمودے بجز آہ بیوہ زنی
اگر پرستے در دے از روزنی
چو درویش بے برگ دیدم درخت
توی بازو اں کستے در ماندہ سخت
نہ بر کوہ سبزی نہ در باغ شمع
ملکج بوستان خورد و مردم ملخ
دراں حال پیش آدم دوستے
از ماندہ براستخوان پستے
شگفت آدم کو قوی حال بڑ
حند او نہ جاہ و زر و مال بود
پر و گفتم اسے یا کی نہ خوے
بخرید بر من کہ عقلت کجاست
نہ بہنی کہ سختی بغایت رسید
نہ بار اں تہی آید از آسمان
بد و گفتم آخند ز اباک نیست
کہ زہر جایی کہ تریاک نیست

کز آن نیکو دیکر سست رهاک
 نگه کرد و بخیب در من فقیه
 کمزوار چه بر ساحل سست رفیق
 من از بینوای نیم روی زرد
 سخاوت کم که بسند خردمندش
 بکمال انداز جز دریش ایم
 منعص بوجیش آن جند است
 چون نیم که درویش مسکین نخورد
 سیکه را بندهاں بری دوتاں
 ترا هست بطراز طوفاں چه پاک
 نگه کردن عالم اندر سفینه
 نیا ساید و دوستانش سر بر حق
 غم بینوایاں دلم خسته کرد
 نه بر عضو مردم نه بر عضو خویش
 چو ریش به بینم پلزد تنم
 که با شد به پیلو کی بکشت
 بکام اندرم لقمه زهر است و درد
 کجا ماندش عیش در بوستان

حکایت

شبی دو خلق آتش بر فروخت
 یکے شکر گفت انداں خاک دو
 جہاں دیدہ گفتش بے بولوس
 پسندی کہ شکر بسوزد بنا
 بجز سنگاں کے گند مچہ سنگ
 تو آنکس خود آں لقمه چوب می خورد
 شنیدم کہ بغداد نیے بسوخت
 کہ دکان مارا گزندے نبود
 ترا خود غم خویش تن بود و بس
 و گر چه سیریت بود بر کنار
 چو بسند کساں بر شکم بستہ سنگ
 چو بسند کہ درویش خوش می خورد

مگو تندرست رنجور دار
که نمی چسپد از غصه رنجور دار
تنگ دل چو یاران بمنزل رسند
خسپد که دامان گال از پس اند
دل پادشاهان شود باز گش
چو بسند در گنج خوار گش
اگر در سر سعادت کس است
ز گفتار معذرتش حسرت
همیت پسندست اگر بشنوی
اگر خوار کاری سمن ندر وی

گفتار

خبر داری از خسروان عجب
که گردند بر زیر دستان ستم
نه آن شوکت و پادشاهی بماند
نه آن ظلم بر بدستانی بماند
خطابیس که بر دست ظالم برفت
جهاں مانند او با منطالم برفت
خنک روز محشر تن داد اگر
که در سایه عرش دارد مقر
بقوه که نیکی پسندد خداے
د پد خسروے عاد دل نیک راے
چو خواهد که ویراں شود عالے
کند ملک در نیچه ظالے
گلند از دینکمر و ان خذر
که خشم خدایت بید او گر
بزرگی از دواں و منت نشناس
که زائل شود نعمت ناپاس
نه خود خوانده در کتاب مجید
که در شکرت سود بر مریه
اگر شکر کردی بریں ملک مال
بماے و ملکه رسی بے زوال

و گر چو در پادشاهی کنی
 پس از پادشاهی گدائی کنی
 حرام است بر بادشہ خواب خوش
 چو باشی ضعیف از قوی باکش
 می سازد عامی بیک خرد و له
 که سلطان خباں است مدامی گله
 چو برخاش بیند و بیدار اذو
 شبان نیست گرگ است فریاد اذو
 بد آنجام رفت و بد اندیش کرد
 که بازیر دستاں جفا پیش کرد
 نخواهی که نفرین کنند از پست
 نکو باش تا بدنگوید گشت

حکایت

شنیدم که در مری از باختر
 برادر دود بودند از یک پدر
 سپیدار و گردن کش و پللیس
 نمک و روئے و دانا و شمشیر زن
 پدر هر دو را ستمگین مرد یافت
 طلبکار جولان و ناورد یافت
 رفت آن زمین را دو قسمت نهاد
 به یک پسر زان نصیب بود
 مباد که بر یک و گرد سر کشد
 به یکا شمشیر کیس بر کشند
 چو بید از آن روزگار شمرد
 بجان آفرین جان خیرین سپرد
 اجل بگلداندش طناب امل
 وفاتش فرو بست دست عمل
 مقرر شد آن ملک بر دوشاه
 که بحد و مر بود گنج و سپاه
 بحکم نظم و در به افتاد خویش
 گرفتند هر یک یک راه پیش

یکے عدل تانام سیکو بود
 یکے عاطفت سیرت خویش کرد
 بنا کرد و ناس داد و لشکر نوخت
 خزان این تہی کرد پُر کرد خویش
 بگردون شکست با ناک شادی چو بود
 خدیو خرم و مند فرخ نهاد
 حکایت مشنوک و ک ناچوے
 ملازم بہ لدا ہی خاص و عام
 در اں ملک قاروں بر رفتے دلیر
 نیامد بر ایام او بر دے
 سر آمد بتائید ملک اسرا
 و گزخواست کافروں کند تخت تاج
 طمع کرد در مال بازار گاں
 نگویم کہ بدخواہ درویش بود
 ہامیس بدیشی تدار دو خورد
 کہ تا جہ جمع کرد آں زرا گریزی
 شنیدند بازار گاہاں خبر

یکے ظلم تامل کرد آورد
 درم داد و تمسار درویش کرد
 شب از بہر درویش بخانہ سخت
 چنان کہ رحمت ملوک سینگامش
 چو شیر از در عہد بوبکر آمد
 کہ شاخ ایسہ دش بر و مند باد
 پسندیدہ پے بودند خند و خج
 نتاگوے حق باداں و شام
 کہ شد داد کرد درویش سیر
 بگویم کہ خاے کے برگ گکے
 نہاوند سر خطش سرور اں
 بیفتند و درم و دہقاں خراج
 بلا رخت بر جان بچہ رگاں
 حقیقت کہ او دشمن خویش بود
 خسرو مند و اندک نہاں اسبا کرد
 پر گندہ شد لشکر از عاجزی
 کہ ظلم است در نوم آں سے مہر

به پند از اسب جانشین بد فروخت
 چو آتش از دوستی سر تابخت
 ستیزه فکس پنج دبارش بکند
 و قاور که چوید چو پیا گسخت
 چه نیکی طمع دارد آن بے صفا
 چو سختش نگوی بود در کافکن
 چو گفت بند نیکیاں بر آن نیک مرد
 گمناش خطا بود و تدبیر است
 ز راحت نیاید رعیت اسب و شربت
 بنا کام دشمن بر و دست یافت
 سیم اسب دشمن دیار س بکند
 خراج از که خواهد چو دهقان گزیت
 که باشد دعا بے بدش و وقفا
 فکر و آنچه یکانش گفت مذکن
 تو بر خور که بید او گر بر بخورد
 که در عدل بود آنچه در ظلم جت

حکایت

نیکی بر شتر دین می برید
 بگفت اگر این مرد بد می کند
 نصیحت بخانت اگر بشنوی
 که کند ابد او بد و خسرو
 چو خواهی که فردا بوی مشک
 که چون بگذرد بر تو این سلطنت
 مکن پنجه از ناتوان بدار
 خند او بدستان نگه کرد دید
 نه با من که با نفس خود می کند
 ضعیفان میگویند بگفت قوی
 که اے که پیشیت نیز زد جو
 مکن دشمن خویش تن کن
 بگیسر و دیکس آن گدا دانت
 که گر لنگشنت شوی شمره

که زشت در چشم آزادگان بپیمان از دست افتادگان
 بزرگانِ روش نذلِ نکینجت بفسر زانگی تاج بردند و تخت
 پدربال را رستم کج مرد دگر راست خواهی ز سعدی شنو

صفت جمعیتِ اوقاتِ درویشِ رخی

مگو جای از سلطنت پیش نیت که امین تر از ملک درویش نیت
 سبکبار مردم سبکتر روند حق این است صاحبِ دل بشنوند
 تیرست تشویش نماند خورد ملک هم بخت در جهان خورد
 گداز چو حاصل شود نانِ شام بخاں خوش آنچسپد که سلطان شام
 غم و شادمانی بسر میرود بزرگ این دواز سر بر میرود
 چو آں را که بر سر نهادند تاج چه آں را که برگردن آمدنِ سلج
 اگر سر فراز بکویاں برست دگر ننگد ستی بزرگانِ درست
 در آن دم کاجل بر سر دوخت نمی شاید از یکدگرشان تخت

حکایت

شنیدم که یکبار در دجله سخن گفت با عابدی که
 که من فرزندِ پادشاهی داشتم بر کلاه منی داشتم

سپہر مدد کرد و نصرت وفاق گرفتار بہار دے دولت عراق
طبع کردہ بودم کہ کراں خورم کہ ناگہ بخوردند کراں سرم
بکن پنبہ غفلت از گوش ہوش کہ از مردگان پندت آید گوش

در مہنی نکوکاری و بدکاری و عاقبتِ آن

نکو کار مردم نباشد بدش نوزد کے بد کہ نیک آیدش
شر انگیز ہم در سر مشر رود چو کز دم کہ با خانہ کستہ بود
اگر نفع کس در نہاد تو نیست چنین جو ہر دنگ خوار بکیست
غلط گفتیم اسے یا رشایستہ جو کہ نفع در آہن و سنگ درو
چنین آدمی مردہ بہ ننگ را کہ بروے فضیلت بود سنگ را
نہ ہر آدمی زادہ از دُو بہ است کہ دوز آدمی زادہ بد بہ است
بہ است از دُو انسان صاحبِ دُو نہ انسان کہ در مردم افتد چو دُو
چو انسان ندارد بجز خورد و خواب کہ امش فضیلت بود برداب
سببِ آن گویں نخت بے راہ رو پیادہ بر دوزد بر بستن گردو
کسے دانہ نیک مردی نہ کاشت کز حسنِ کام دل برداشت
نہ ہرگز شنیدیم در عمر خویش کہ بد مرد را نیکی آمد بہ پیش

حکایت

گریز سے بچا ہے در افتادہ بود
 بد اندیشش مردم مجبور بندید
 ہمہ شب ز فریاد و زاری سخت
 تو ہرگز رسیدی بفریاد کس
 ہمہ تخم نیکو دمی کاشتی
 کہ بر جان ریشہ نہد مر ہے
 تو مارا ہسمی چاہ کندی براہ
 دو کس چہ کنند از پیے خاص و عام
 یکے تاکہ نشند راتا ز خلق
 اگر بد کنی چشم نیکی مدار
 نہ پندارم اے درختاں کشتہ جو
 درخت ز قوم از جباں پروری
 مژگن ناور و چوب خزر زہر بار
 کہ از ہول اوشیر ز مادہ بود
 بینقا و عابسترا ز خود ندید
 یکے بر مرش کوفت سنگے گفت
 کہ میخو اہی امروز سپا درں
 بیس لاجرم بر کہ برداشتی
 کہ دہما ز ریشہ بنالہ ہے
 بس لاجرم در فتادی بچاہ
 یکے نیک محض و گزشت نام
 دگر تا بگردن در افتند خلق
 کہ ہرگز نیار دگر انگور بار
 کہ گندم تانی بوقت ورد
 میسندار ہرگز کرد بہ خوری
 چہ چشم افگنی بر جہاں چشم دار

حکایت

حکایت کنند از یکے نیک مرد
 کہ اکرام حجت جاج یوسف نکرد

بسر ہنگ دیواں نگہ کر دیند
 چو حجت نماند جفا جو سے را
 بخندید و بگریست مرد خدا سے
 چو دیدش کہ خندید و دیگر گریست
 بگفت اہمی گریم از روزگار
 ہمی خندم از لطف یزدان پاک
 کیے گفتش اسے ناموشہریار
 کہ خلق بد و نیک داند و نیت
 بزرگی و عفو و کرم پیشہ کن
 مگر دشمن چنان دان خودی
 پسندار و دلمہا بدایغ تویش
 شخفت مظلوم از آہش تیرس
 نہ ترسی کہ پاک اندر و نہ شے
 بسود اچھاں بروے افتاد دست
 نہ ابلیس بگردنیک کی ندید
 مرد پرودہ کس بہنگام جنگ
 مرن بانگ بر شیر مرداں درشت
 کہ نطعش بیند از درگیش بزر
 بہر خاش و درہم کشد و سے را
 عجب ماندنگیں دل تیرہ را سے
 بہر سید کایں خندہ و گر چہیت
 کہ طفلان جہاں چاہد اہم چہاں
 کہ مظلوم رفتہ نہ ظالم بجاں
 مکن دست ازیں پیر و ہماں مدار
 روانیت خلقے بیک بارگشت
 زحمر دان اطفالش اندیشہ کن
 کہ بچہ اندانما پسندی ہی
 کہ روز پس آیدت غیر پیش
 رود و دل صبحگا شش تیرس
 بر آرد و سوڑ جگر یار بے
 کہ حجاج را دست حجت بہت
 بر پاک ناید ز تخم پلید
 کہ باشد تو نیز در پردہ بانگ
 چو باکو و کاں بر نیالی بہشت

شنیدم که نشیند و خوش بخت
ز سرانِ داور که داند گزینت
بزرگے در آن فکر آتش بخت
بخواب اندرون دید درویش گشت
دست بیش برین سیاست نراند
عقوبت پروتا قیامت پکاند

حکایت

کے چند میداد نر زند را
نکو دار بند خردمند را
مکن جور بر بزرگ گان اے پسر
که یک روزت افتد بزرگی بسر
نمی ترسی اے کودک کم خرد
که روزے پلنگیت برهم درو
بخسردی درم زور سر بچہ بڑ
دل زیر دستاں زمن رنجہ بود
بخو رد م کیے مشت زور آوراں
نکردم دگر زور بر لاعنہ راں

گفتار

اللاتا بفطالت نہ خبی کہ نوم
حرامت بر چشم سالار قوم
غم زیر دستاں بخور زینہا
ترس از بزدستی روزگار
نصیحت کہ خالی بود از عرض
چو داروے سخت دفع مرض

حکایت درین معنی

یکے را حکایت کنند از ملوک
سکہ بیماری رشتہ کر دوش چو دوک

چنانش در انداخت ضعفِ حسد
کہ شاہ ارچہ بر عرصہ نام آدرست
نزدیکی زمین ملک بوسہ داد
دریں شہر مردے مبارک دم است
نیر و ندیشش معات کس
بخواں تا بخواند دعاے بریں
بفسر بود تا صحت ابرن خدم
بگفتا دعاے کن اے ہوشمند
شنید این سخن پیر خم بودہ پشت
کہ حق مہربان است بردادگر
دعاے منت کے شود سودمند
تو ناکردہ بر خلق نجشائشے
بیادیت عند خطا خواستن
کجا دست گیر دعاے دیت
شنید این سخن شہر یار عم
برنجید و پس بادلِ خویش گفت
بفسر بود تا مہر کہ درین بود

کہ می برد پر گستر نیاں حسد
چو ضعف آمد از میز قے کمتر است
کہ عسر خداوند جبار و دید باد
کہ از پارسیاں چوئے کم است
کہ مقصود حاصل نشد و نفس
کہ رحمت رسد تر آسماں بر ریش
بخواند ند پیہر مبارک تمام
کہ در رشتہ چوں سوزنم پای بند
بہ بندی بر آورد با ننگِ شربت
بخشائے و بخشایش حق نگر
اسیرانِ مظلوم در چاہ و بند
کجا بینی از دولت آسائشے
پس از شیخ صالح دعا خواستن
دعاے تمہد یکاں در پیت
ز خشم و خجالت برآمد بسم
چہ بر خم حق است اینکہ درویش گفت
بفسر مانش آزاد کردہ زود

جهان پیدہ بعد از دور کنت نماز
 کہ اے بر سر ازندہ آسمان
 ولی همچنان بر د عباداشت دست
 تو گفتی ز شادی بنجو اہد پریدہ
 بفرمود گنج بنہ و گوہر ش
 حق از ہر باطل نشانیفت
 مرد با بر رشتہ بار دیگر
 چو بارے فتادی نگہدار پای
 ز سعدی شنو کیں سخن راست است
 بد اور بر آور دوست بنسار
 بجنگش گرفتگی بصلاحتش یماں
 کہ بنجو رافتادہ پر پایست
 چو طوائس چوں رشتہ در پاندیدہ
 فتانند در پای وزیر سرش
 ازاں جملہ دامن بفتیانہ گفت
 مبادا کہ دیگر گنت دستہ سر
 کہ یک بار دیگر بگنزد رجائے
 نہ ہر بارے افتادہ برخاست است

گفتار

جہاں اے پسر ملک جاویدیت
 نہ بر باد رفتے سحر گاہ و شام
 تا خد نہ پدی کہ بر باد رفت
 کسے زیں میاں گوے دولت بڑ
 بکار آمد آہنا کہ برداشتند
 ز دنیا و فاداری امید نیست
 سر پر سیماں علیہ السلام
 خنک آنکہ بادانش و داد و رفت
 کہ در بند آسایش خلق بڑ
 نہ گرد آوریدند و بگذاشتند

حکایت

شنیدم کہ در مصر میراجل
 سپہ تاخت بر روزگارش اجل

چو خور ز دست پس نماید زور
که در طب اندر نه دار دست مروت
بخدمت ملک فرمانده لایزال
شینه دومی گفت در زیر لب
چو حاصل همی بود چیسکه بنود
بفتم چو بچارگان از سرش
جهاں از پختن گشتن گرد کرد
که هر چه از تو ماند و رغبت و هم
یکے دست کوتاه دیگر دراز
که دہشت زبانش ز گفتن بپست
و گردست کو تہ کن از طرد و از
و گر کے بر آری تو دست از گفتن
که سر برداری ز بالین گور

جہانش بخت از رخ و نفس سرور
کز یدتہ فزائگان دست فوت
ہمہ تخت شیکہ پذیرد ز دال
چون زو یک شہ روز عمرش بشب
کہ در مصر چوں من عمر زبے نبود
جہاں گرد کردم نخوردم برش
پسندیدہ رائے کہ بشید و خورد
دریں کوش تا با تو ماند مقیم
کنند خواجہ بر بستہ جانگد از
در اں دم ترامی نماید بدست
کہ دستے بجود و کرم کن دراز
کنونت کہ دست خاے کن
بتابد بسے ماہ و پرویں و ہور

حکایت

کہ گردن بالوند بر می فراشت
چو زلف عدساں ریش بیج
کہ بر لاجوردی طببت بیضے

قزل اسلاں قلعه سخت دشت
نہ اندیشہ از کس نہ حاجت بھیج
چنان نادانستاد در رود ضہ

شنیدم کہ مردے مبارک حضور
 حقائق شناسے جہاں دیدہ
 بخند یکیں قلمہ خرم است
 نہ پیش از تو گردن کشاں داشتند
 نہ بعد از تو شاہان دیگر برآمد
 زدوران و ملک پدر یا دکن
 چناں روزگارش بکنج نشاند
 چونو سیدان از ہمہ پیروز
 بر مرد ہشیار دنیا خس است
 بنزد یک شاہ آمد از راہ دور
 ہنرمند سے آفاق گردیدہ
 ولیکن نہ پندارش محکم است
 دے چند بودند و بگذاشتند
 درخت امید ترا بر خوردند
 دل از بند اندیشہ آزاد کن
 کہ بر یک پیشترش تصرف نمایند
 امیدش بفضل خدا ماند و بس
 کہ ہر دے جائے دیگر کس است

حکایت

چنین گفت شوریدہ در عہد
 اگر ملک برجم بماندے و بخت
 اگر گنج قاروں بہت آوری
 بکسری کہ اے وارث ملک بسم
 ترا جوں پسر شکہ تاج و تخت
 مانند مگر انچہ سختی بری

حکایت

چو اہر سلاں جاں بجاں بخش داد
 بہ تربت سپردنش از تاج و گاہ
 چنین گفت دیوانہ ہوشیار
 پسر تاج شاہی بسر بر نہاد
 نہ جائے نشستن نہ آماج گاہ
 چو دیدش پسر روئے دیگر ہوا

ز سہ ملک دور این سرور نشیب
چشم است گردیدین روزگار
چو دیرینہ روزے سر آور و حمد
منہ بر جہاں بول کہ بیکانہ است
نکوئی کن اسال چوں وہ تراست
کہ سال دگر دیگرے وہ خداست

حکایت

بزرگے جفا پیشہ در حیدر غور
خسراں ریز بلوگراں در غلغ
چو ششم کند سنہ را روزگار
چو ہام بلندش بود خود پرست
شنیدم کہ بارے بعزم شکار
ہیالے بہ بنال صید بر اند
بہ تنہا نہ است رہے در ہے
خسرو دید پویندہ کارگر
یکے مرور دستخوا نے بہت
شمنہ بر آشفٹ گفت اجواں
چو زور آور ہی خود نمائی مکن

گرفتے خرم وستانی بزور
بروزے دو سکیں شذنتے تلف
ہند بول تنگ در ویش بار
کند بول و خاشاک بر بام بست
بروں رفت بید او گر شہر بار
بش در گرفت از حشم دور ماند
بہنداخت ناکام شب دروہے
لوانا دنور زور زور بار پر
چناں میزدش کاستخواں می شکست
ز حد رفت جوت بریں بے زباں
بر آفتادہ زور آزمائی مکن

پسندش نیامد فرمایہ قول
 کہ بیہودہ نگرفتہم این کار پیش
 بسا کس کہ پیش تو معذور نیست
 ملک را درشت آواز و سخن خطاب
 کہ پندارم از عقل بگایہ
 بخندید کاسے ترک نادان خوش
 نہ دیوانہ خواند کس اورانہ است
 جہاں جوئے گفت لے تم نگار مرد
 در آن بحر مردے جفا پیشہ بود
 جزا نرزد کردار او پر خروش
 پس آں را ز بہر مصالح شکست
 شکستہ متاعے کہ در جزیرت است
 بخندید و تہقان روشن ضمیر
 بنیاد جہل بے شکستم پایے خر
 خرایں جا نگاہ نگاہ و تیمارش
 تو آں را نگولی کہ کشتی گرفت
 تفویر چہاں ملک و دولت کہ ماند
 یکے بانگ بر پاستہ ز دیول
 برو چون ندانی پس کار خوش
 چو داہینی از مصلحت دوریت
 بگفتا بیاتاجبہ بینی صواب
 نہ مستی ہما نا کہ دیوانہ
 مگر حال حضرت نیسا مد گوش
 چرا کشتی ناتوانان شکست
 چہ دانی کہ خطر آں براسے چہ کرد
 کہ دہما از و بحر اندیشہ بود
 جہانے نہ دستش چو دریا بجوش
 کہ سالار ظالم نگیرد بدست
 انہاں بیکہ در دست دشمن دست
 کہ پس حق بدست من است امیر
 کہ از جور سلطان بیدارم
 ازاں بیکہ پیش ملک بارکش
 کہ چوں تا ابد نام ز شستی گرفت
 کہ شغفت بر دتا قیامت بکند

ستمگر جفا بر تن خویش کرد
 که نهد او راں محفل نام و ننگ
 ضربه بار اوزار بر گردنش
 گرفتیم که خنجر بارش اکنون کشد
 گر انصاف پرسی بد اختر کس است
 همین خنجر در زشتی تنم بود
 اگر بخنجر بند به آن دره دل
 شد این جمله بشنید و چیز نگفت
 همه شب ز بیداری اختر شمرد
 چو آواز مرغ سخن گوشت کرد
 سواران همه شب بزرگ ناخند
 بران عرصه بر آب دیدند شاه
 بخدمت نهادند سر بر زمین
 بزرگان نستند و خوان خوانند
 چو شور طرب در نهاد آمدش
 بنرمو بستند و بستند سخت
 سیه دل برآهیخت شمشیر نیز
 نه بر زیر دستان درویش کرد
 بگیرد که بیاں دریشش بچنگ
 نیارد سحر از عمار بر گردنش
 دران روز باز حسد آن چو کشد
 که در درخشش پنج دیگر کس است
 که شادیش و رنج مردم بود
 که خنجر از مردم آزرده دل
 بیست اسپ و سر بر نهد زین نعلت
 ز سودا و اندیشه خوابش نبود
 پریشانی شب نهد اموش کرد
 سحر که بپای اسپ بباختند
 پیاده دویدند یکسر سپاه
 چو دریاشد از موج لشکر زمین
 بخوردند مجلس بیاراستند
 زو هقان دو شینه یاد آمدش
 بخواری مگندند در پای تخت
 ندانست بیچاره روی گریز

شمس در آن دم از زندگی آخرش
 نه بینی که چون کار دیر سر بود؟
 چو دانست که خصم نتوان گریخت
 سر را میسری آورد و گفت
 ز نامهربانی که در دور بست
 نه من کردم از دست جورت نفیر
 عجب کز منت بدول آمد درشت
 دیگر سخت آمد نکو پیش ز من
 ترا چاره از ظلم برگشتن است
 چو بیدار گردی تو قیامدار
 ندانم که چون خسبیت دیدگان
 بدان کیستوده شود پادشاه
 چه سود آنسری بر سران
 گرفت این سخن شاه عالم بگویش
 در آن ده که طالع نمودش بهی
 بیاموزی از عالمان عقل و خوس
 ز دشمن شنو سیرت خود که دوست

بگفت آنچه کردید در خانه شش
 مسلم را ز بانیش روان بود
 بنا بای او تیر تر کش بر پشت
 شب گور در ده محال است غشت
 هم عالم آدازه جور تست
 که خلق ز خلق یکے گشت گیر
 بکش که توانی همه خلق کش
 بانصاف بیج نکو پیش بکن
 نه بیچاره بیکه گشتن است
 که نامست به نیکی رود در دیار
 نغفته ز دست ستم دیدگان
 که خلقش ستایند در بارگاه
 پس چرخه نفرین کنان مردوز
 ز سرستی غفلت آمد بوش
 دهم را بخشیدند را دهمی
 نه چند که از باهاش عیب جوت
 هرا آنچه از تو آید پیش نکوست

تائیش سربایاں نہ یارِ تواند
تلاشت کنان دوستدارِ تواند
ترشتر و بہتر کند سزائش
کہ یاران خوش طبع شیریں بخش
ازیں نصیحت نگویہ کست
وگر عاقلی یک اشارت بست

حکایت

شنیدم کہ از بیک مرد فقیر
دل آزرده شد پادشاہ کبیر
مگر بربزبانِش حقے رفته بود
نہ گردن کشی بروے آشفته بود
بزنجان فرستادش از بارگاہ
کہ زور آزمایست بازوے شاہ
ز یارایں یکے گفتش اندر نہفت
مصالح بنود این سخن گفت گفت
رسانیدن امر حق طاعت ست
نزدند ان ترسم کہ یک ساعت ست
ہماں دم کہ در خفیہ این رادفت
حکایت بگویش ملک باز رفت
بخند دید کہ طریق ہیوودہ برد
ندانند کہ خواہد در ان جس مرد
غلامے پدرویش برد این پیام
بگفت بخسرو بگو اسے غلام
کہ دنیا ہمیں ساعتے بیش نیست
غم خدمتی بیش درویش نیست
نہ گردستگیری کنی خسر مم
ترا گر سپاہ است و فرمان دکنج
مرا گر عیال ست و حرمان و رنج
بہر روز ازہ مرگ چوں در شویم
بیک ہفتہ باہم برابر شویم
منہ دل بریں دولت پنج روز
تن خویشتن را باتش مسوز

نہ پیش از تو پیش از تو انداختند
 چنان زوی که ذکر توحسین کنند
 نیاید بر رسم بد آیین نهاد
 و اگر سر بر آید حسد او اندوزد
 بفرمود دل تنگ روزه از جفا
 چنین گفت مرد حقان بخشاس
 من از بے زبانی ندارم غم
 اگر بینوای بر دم درستم
 عسری بود نوبت ماتمت
 گرت نیک روزی بود خاست

حکایت

کیے منت زن بخت روزی نہت
 ز جو رہش گل کشیدے بہت
 مدام از پریشانی روزگار
 گمش جنگ با عالم خیر کش
 کہ از دیدن عیش شیرین جنس
 کہ از کار آشفته بگریستے
 کساں شہر نوشتند مرغ و برہ
 نہ اسباب شامش ٹہیانہ جاشت
 کہ روزی محال ست خوردن بہت
 دلش منت آلود تن سو گوار
 کہ از بخت شوریدہ رویش ترش
 فرومیستے آب تلخش بجلوق
 کہ کس دید ازین مصیبت نہ سیت
 مرادے تالے نہ نہتہ

گرانصاف پر سی نہ نیکو است این
 در بیخ افلاک شبیہ سناخته
 مگر روزگارے ہوس اندھے
 شبنم کہ روزے نہیں بکافت
 بخاک اندر شعلت گسیختہ
 دیاں بے توباں بند میگفت را
 نہ ایست حالی دین زیر گل
 غم از گردش روزگار اں ہوا
 ہاں محطہ کیں خاطرش روئے بود
 کہ اسے نفس بے دہیر خوش
 اگر بندہ بار بر سر برد
 در اں دم کہ حالش در گوں شود
 غم و شادمانی مانند و یک
 کرم پائے دار دنہ و ہم تخت
 مکن ہمگی بر ملک و جاہ و خشم
 ز رافشاں چو نیا نچو اہی گشت

بہشت من و گردہ را پستیں
 کہ گنج بدست من انداختے
 زخو و گردِ محنت برفتندے
 عظام زخمدان ہسیدہ یافت
 گہر ہائے دنیاں منہ درختہ
 کہ اسے خواجہ بابے مرادی بساز
 شکر خورہ اتکار یا خون دل
 کہ بچہ بگردے روزگار
 غم از خاطرش رخت یکسوناو
 بکشت یار بیمار و خود را مکشت
 و گردہ با وجہ فلک برد
 برگ از سرش ہر دو بیرون شود
 جزاے عمل مانند و نام نیک
 بد کہ تو ایں مانداے نیک بخت
 کہ پیش از تو بودہ است بعد از تو ہم
 کہ سعدی در افشاں اگر زنداشت

حکایت

حکایت کنند از جفا گری
 در ایام او روزی مردم چو شام
 همه روز نیکان از دور بلا
 گردے بر شیخ آن روزگار
 کہ اے پیر داناے فرخنده آس
 بگضا در یغ آدم نام دوست
 کسے را کہ بینی ز حق بر کراں
 حقت گفتم اے خسرو نیک را
 بر مرد نادان زیرم علوم
 چو در دنگے گیر دعد و دانه
 ترا عادت اے پادشاه حق رویست
 نگین خصلتے دار دایے نیکبخت
 عجیب نیست اگر ظالم از من بجاں
 تو ہم پاسبان با نصاب و داد
 ترانیت منت زدوے قباں
 کہ در کار خیرت بخد مت بداشت

کہ دنا دہی داشت بر کشورے
 شب از بیم او خواب مردم حرام
 بشب دست پاکان از دور دعا
 زد دست سگمگر گریستند زار
 بگو ایس جواں را ترس از خدا
 کہ ہر کس نہ در خون دیغیام اوست
 منہ بادے اے خواجہ حق و مہیاں
 تو ان گفت حق پیش مرد خداے
 کہ ضائع کنم تخم در شورہ بوم
 بر بخد بچہاں و بر بخاند م
 دل مرد حق گوے از بخا تو لیت
 کہ در موم گیر دند در سنگ سخت
 بر بخد کہ در دست و من پاسبان
 کہ حفظ خدا پاسبان تو با
 خداوند افضل و منت پاس
 نہ چوں دیگر انت معطل گذشت

ہمہ کس بیدار کوشش دے دے گئے کوششیں نہ ہر کس بے
تو حاصل نہ کر دی بکوشش بہشت خدا در تو جوئے بہشتی بہشت
دلست روشن دوقت مجموع باد قدم ثابت و پایہ مرفوع باد
حیات خوش و رفعت بر صواب عبادت قبول و دعا مستجاب

گفتار

ہمی نابراید بت بدبیر کار خدا را اے دشمن بہ از کارزار
چون تو اے عدو را بقوت شکست نعمت بیاید و رفت نہ بہت
گر اندیشہ داری زد دشمن گزند بہ تو یز احساں ز پاش بہ بند
عدو را بجائے خشک زہر بریز کہ احساں کنند کنند دندان تیز
بتدبیر شاید جہاں خورد و بوس چو دوسنے نشاید گزیدیں بوس
بتدبیر رستم در آید بہ بند کہ احساں یارش بخت از کند
عدو را بفرصت تو اں کند پست پس اورا مراعت چناں کن کہ دست
حذر کن ز بیکار کہ دست نہ گئے کہ از قسطہ سیلاب دیدم بے
مزن نا توانی برابر و گر ہ کہ دشمن اگر چہ ز بوں دست بہ
بود و شمش تازہ و دست ریش کسے کس بود دشمن از دوست بیش
مزن با سپاہی ز خود بیشتر کہ نہ تو اں زوا نگشت بزیشتر
و گر نہ توانا تری در خسرو نہ مردیست برنا تو اں زور کرد

اگر پیل زوری و گر شیر چنگ
 چو دست از همه عیلتان یکست
 اگر مسلح خواهد شد و سر پیچ
 که گروے بربند و در کارزار
 در او پای جنگ آورد در رکاب
 تو هم جنگ را باش چون قتلخاست
 جو با سفته گوی بی طوف و خوشی
 جو دشمن در آمد بجبر از درت
 چو زنه سار خواهد کم پیشه کن
 ز تدمیر پیر کن بر مگرد
 در آرنه بنیاد روئین ز پای
 بندیش در قلب هیچ مفر
 چو بینی که لشکر زهم دست داد
 اگر بر کناری بر فتن مکوش
 و گر خود هزار می و دشمن دوست
 شب تیره پنجه سوار از کیس

نیز و یک من صبح بهتر که جنگ
 حلال است بردن بشمشیر دست
 و گر جنگ جوید غنا بر پیچ
 ترا قدر و هیبت شود یک هزار
 نخواهد بخش از نو و اور حساب
 که بر کینه در مهربانی خطاست
 فزون گرددش کبر و گردان کشی
 بدر کن ز دل کین و چشم از سرست
 بجشای از مکرش اندیشه کن
 که کار آرموده بود سال خورد
 جوانان بشمشیر پیران به رای
 چه دانی کز آنان که باشند ظفر
 به تنماده جان شیرین بباد
 و گر در میان لبس دشمن پوش
 چو شب شد در اقلیم دشمن مالیت
 چو پانصد بشوکت بدر دزمین

چو خواهی برین لشب را هما
 میان دو لشکر چو یک روزه راند
 تو آسوده بر لشکر مانده زن
 چو دشمن شکستی میفکن علم
 بے در قفای هزیمت مرا
 هوا بینی از گرد و هیج چو میخ
 بدنبال غارت نراند سپاه
 سپه را نگهبانی شهریار
 به از جنگ در حلقه کارزار

گفتار

دلاور که بارے تهور نمود
 که بار دیگر دل نهد بر هلاک
 سپاهی در آسودگی خوش بدار
 کنون دست مردان جنگی بوس
 سپاهی که کارش نباشد بزرگ
 نوا حی ملک از کف بدسگال
 بیاید بمقدارش اندر فرود
 ندارد دزد پیکار یا جوج باک
 که در حالت سختی آید بکار
 نه آنکه که دشمن فرو کوفت کوس
 چرا دل نهد روز بیجا بزرگ
 لشکر نگه دارد و لشکر بمال

ملک را بود در عدو دست چیر
که لشکر دل آسوده باشند سیر
بہاے سیر خویشتن می خورد
نه انصاف باشد کہ سختی برد
چو دارند گنج از سپاہی در یغ
در یغ آیدش دست بردن بہ تیغ
چہ مرد می کند در صعب کارزار
چو دستش تہی باشد و کارزار

گفتار

بہ پیکار دشمن دلیران فرست
ہنربران بناور دشیران فرست
بہ راے جہاں دیدگاں کارکن
کہ صید آموذ دست گرگ کھن
مسترس از جوانان شمشیر زن
حذر کن ز پیران بسیار فن
جوانان پیل افکن شیر گیر
ندانند دستان رو باہ پیر
خرد مند باشد جہان دیدہ مرد
کہ بسیار گرم آموذ دست و سرد
چو جوانان شالیستہ و بخت ور
گرت مملکت باید آراستہ
سپہ را مکن پیشرو جز مکن
مدہ کار بہ معظم بنو خاستہ
نما بد سگ صید رو از پانگ
کہ در جنگ با بودہ باشد بے
چو پروردہ باشد لیسہ در شکار
ز رو بہر مد شیر نا دیدہ جنگ
نترسد چو پیش آیدش کارزار

بکشتی و نچیسر و کان جو گوے
 دلاور شود مرد پر خاش جوے
 بگر ماہ پر در دہ عیش و ناز
 بر خبد چو بیند در جنگ باز
 دومر دوش نشاند بر پشت زین
 بود کش زند کو دسے بر زمین
 یکی را کہ دیدی تو در جنگ پشت
 بکش در عدو در مصافش نکشت
 تخت بہ از مرد شمشیر زن
 کہ روزی و ناسک یتا بد چو زن

حکایت

چو خوش گفت گر گیسو فیز زند خویش
 چو قربان پیژد بہ بہت و کیش
 گرچوں زناں جست خواهی گرین
 مرو آب مردان جیسگی مرین
 سوارے کہ بنود در جنگ پشت
 نہ خود را کہ نام آید اہل ایکشت
 تہور نیاید مگر زان دو یار
 کہ افشند در حلقہ کمانہار
 دو ہجنس و ہم سفر ہ و ہم زبان
 بکوشند در تباہ ہجای جان
 کہ ننگ آیدش رفتن از پیش تیر
 برادر بچنگاہ دشمن ہا سیر
 چو بینی کہ یاراں نہ باشند یار
 ہر نیمت بجاس غنیمت شمار

گفتار

دو تن پروردے شہادہ کتر تواند
 یکے اہل یار و دو م اہل یار

ز نام آوران گوشت دولت بزنند	که دانا و شمشیر زن پرویزند
هر آن کو قلم را نور زید و تیغ	بروگر بمیرد نگواست در تیغ
قلم زن نگه دار و شمشیر زن	نه مطرب که مژدی نماید زن زن
نه مردیست دشمن در اسباب جنگ	تو مد هوش ساقی و آواز پنگ
بس اهل دولت بازی نشست	که دولت بقتش بازی زد دست

گفتار

نگویم ز جنگ بدانند لیش ترس	در آوازه صلح از و بیش ترس
بساکس بر دز آیت صلح خواند	چو شب شد سپهر بر سپهر خفته راند
ز ره پوشش خسپند مرد او تر ناں	که بستر بود خوابگاه ز ناں
بیاید نهان جنگ را ساختن	که دشمن نهان آورد تا ختن
حذر کار مردان کار آگاه است	یزک سبزوین لشکر که است

گفتار

میان دوید خواه کوتاه دست	نه فرزانگی باشد امین نشست
که گر هر دو با هم سگالند راز	شود دست کوتاه ایشال دراز

یکے را بہ نیزنگ مشغول دار
 اگر دشمن پیش گیر دستینز
 برو دوستی گیر باد شمنش
 چو در لشکر دشمن افتد خلاف
 چو گرگاں پسندند برہم گزند
 چو دشمن بدشمن شود مشتعل
 دگر را برآور زہستی دمار
 بشمشیر تدبہ خویش بریز
 کہ زنداں شود پیرہن بر تنش
 تو بگذار شمشیر خود در غلاف
 بر آساید اندر میاں گوسپند
 تو بادوست بنشین با آرام دل

گفتار اندر ملاطفت دشمن از روی عاقبت اندیشی

چو شمشیر پیکار برداشتی
 کہ لشکر کشوفان مغر شگافت
 دل مرد میدان نہائی بجوے
 چو سالار از دشمن افتد بچنگ
 کہ افتد کزین نیمہ ہم سرور قے
 و گر کشتی این بندی ریش را
 نہ ترسد کہ دورانش بندی کند
 کسے بندیاں را بود دستگیر
 نگہدار پیناں رہہ آشتی
 نہاں صلح جویند و پید امصاف
 کہ باشد کہ در پائیت افتد چو گوے
 بکشتن برش کرد باید و رنگ
 بماند گرفتار در چنبرے
 نہ بینی دگر بندی خویش را
 کہ بر بندیاں زور بندی کند
 کہ خود بودہ باشد بہ بندی اسیر

اگر سر نذر بخت سرورے چونیکش بداری نذر دیگرے
وگر خفیہ وہ دل بدست آوری ازاں بہ کہ صدرہ شبِ نوحں بری

گفتار اندر حذر کردن از دشمنی کہ در طاعت آید

گرت خویش دشمن شود و دستدار
کہ گردد و رولش بکین توریش
بداندیش را لفظ شیریں ہیں
کسے جاں از آسیب دشمن بہر
نگہدار دامن شوخ در کیسہ
سپاہے کہ عاصی شود از امیر
ندانست سالار خود را سپاس
بسوگند و عجز استوارش مدار
نو آموز را ریسماں کن دراز
چو اقلیم دشمن بچنگ و حصا

ز تبلیس ایمن مشورینہ
چو یاد آیدش ہر و پیوند خویش
کہ ممکن بود ز ہر در انگہیں
کہ مرد و ستاں را بدشمن شمر
کہ بنید ہمہ خلق را کیسہ بر
و را تا توانی بجد مست بگیر
ترا ہم ندانند ز عذرش ہر اس
نگہبان پنہاں بر و برگشا
نہ بگسل کہ دیگر نہ بینیش باز
بگیری بزندانیا ایش سپار

کہ بند می چو دندان بخون در برود
 چو بر کند می از دست دشمن بر آرد
 که گر باز کو بد در کار نزار
 و گر شهر یان را رسانی گزند
 مگو دشمن تیغ زن بر در ست
 بتدبیر جنگ بد اندیش کوش
 منہ در میاں راز با هر کنے
 سکندر که با شرفیاں حرب داشت
 چو بهمن بزدلستان خواست شد
 اگر جز تو داند که عزیم تو چیست
 کرم کن نہ پر خاشکیں آوری
 چو کارے بر آید بلطف دشمنی
 نخواهی کہ باشد دلت درو مند
 ببارد تو انا نباشد سپاہ
 دعاے ضعیفان امیہ وار
 ہر آنکہ استعانت بدر ویش بُرد
 و حلقوم بید اگر خون خورد
 رعیت بسماں ترازو بیدار
 بر آرد عام از دماغش دمار
 در شهر بر روی دشمن بند
 کہ ہم باز دشمن بشهر اندر ست
 مصالح بنیدیش و نیت پوش
 کہ جاسوس ہمکاسہ دیدم بے
 درخیمہ گویند در غرب داشت
 چپ آواز افکند و از راست شد
 براں راے و دانش باید گریست
 کہ عالم بزرنگیں آوری
 چه حاجت بہندی و گردن کشی
 دل درو منداں بر آوزر بند
 بروہمت از ناتواناں نخواہ
 ز بازوے مروی بہ آید بکار
 اگر با فریدوں زد از پیش بُرد

NOTES.

BY

Suran Shanker 'Shayaq.'

۷۸ حضرت شیخ سعدی

سعدی کا نام نامی مصلح الدین ہے۔ آپ شہیدین ہر مقام شیراز پیدا ہوئے۔ اور اسی وجہ سے آپ کو بلبل شیراز بھی کہتے ہیں۔ آپ نے اپنا تخلص سعدی صرف اس بنا پر رکھا تھا کہ کم سنی سے ہی سعد بن زنگی نے جبکہ آپ کے سر سے سایہ پدری اودھ گیا اپنے دامن طہنت میں لیکر اونکو تعلیم کے لئے مدرسہ نظامیہ میں لےجا دیا اور یہاں جہاں تہوڑے ہی عرصہ تعلیم پا کر صرف ۲۶ سال کی ہی عمر میں آپ کی شہرت ہوئے گل کی طرح قرب و جوار میں پھیلنے لگی۔ جب عالم شباب آیا اور اپنے مرشد شیخ شہاب الدین سہروردی سے مذہبی اور علم فلسفہ کی پوری تعلیم پا چکے اور فارس کی سلطنت میں جنگ سے تغیر و تبدل ہو گیا تو آپ نے سیاحی کی نہانی۔ بلخ و غزنی کی سیر کر کے ہندوستان میں قدم بچھ فرمایا۔ پنجاب و گجرات میں گھوم کر سوناٹھ کے درشن کرتے ہوئے دہلی میں تشریف لائے۔ یہاں عرصہ تک قیام کیا اور ہندوستانی زبان سیکھی۔ بہرین کے لئے بحری سفر کیا۔ اپنے لڑکے کی بے وقت موت سے رنجیدہ و متوحش ہو کر آپ نے مکہ مدینہ جاکر حج کیا اور وہاں سے دمشق پہنچے۔ اور ایک مدت تک ہندو فصلج کی گہر افشانی

کی اور اس گرد و نواح میں اعلیٰ اور جبکی تفاری سے نیچے کے نام سے مشہور ہوئے یہاں کے فرمائے ہوئے و غنطون میں سے پانچ و غطا تک محفوظ رکھے گئے ہیں۔ ایک روز جبکہ آپ بیت المقدس کے جنگل میں گھوم رہے تھے فرانسیسی سپاہیوں نے آپکو پکڑا اور مرا ابلس لیگے جہانگیر قلعہ کے گرد کمائی کو دمی جا رہی تھی بہت محنت و مشقت کرنے کے بعد آپ کے ایک مہربان رئیس الوپی نے آپ کے معاوضہ کا بہت سا روپیہ دیکر آپ کو رہا کر لیا اور اپنی دختر سے شادی کر دی۔ مگر یہ سیاحت پسند بد مزاج بیوی کے روز کے جگر ٹون سے تنگ آکر پہرے سفر کے لئے روانہ ہوئے۔ ابکی مرتبہ شمال افریقہ North Africa اور

Asia Minor کے تمام اضلاع میں خوب گھومے۔

جب آپکی عمر ستر سال سے تجاوز کر گئی تب ۱۵۳۶ء میں اپنے وطن شیراز کو واپس آئے اس زمانہ میں آپ کے مرہی و شگیر سلطان سعد بن محمد کا لڑکا بنام آتابک ابو بکر نہایت امن و امان سے سلطنت کر رہا تھا۔ وطن لوٹ آئے پر ارادہ کر لیا کہ اب سوا سے پے در پے حج کرنے کے اور وطن میں رہنے کے اپنے مذہبی و غطا و ضیاع اور شہر و شاعری سے جی بھلانے کے باہر قدم نہ رکھینگے لہذا ۱۵۴۱ء ہجری کیا۔ آپ نے علاوہ اور درس و تدریس کے گلستان اور بوستان اور کریمیا ایک نثرین اور رد

منظوم میں لاجواب کتابیں ایسی تحریر کیں کہ اپنے تمام سفر کی واقفیت اور
جاسجا کی تجربے اور سکے عمل کو نوائے گو گہر بیٹے عالم نیا سکتی ہیں فصاحت
و بلاغت سے چھوٹی چھوٹی حکایتوں میں وہ وہ دقیق سٹے حل کئے ہیں کہ
ایتک کسی مشرقی و مغربی شاعر نے اتنا بڑا دریا کوزہ میں بند نہیں کیا۔
آپ نے ۱۹۱۰ء میں بمقام شیراز اپنے وطن ہی میں رحلت فرمائی۔
جینک زبان فارسی قایم ہے آپ کی مقبول کتابیں فارسی کی استعداد
بڑھانے کے لئے موجود ہیں اور رہنمائی۔

گلستان

علاصہ۔ بڑا عالم۔ براے بالافہ۔	بویان۔ جمع بواب بمعنی دربان۔
خرقہ۔ گوڈری۔ Rag	سماط۔ دسترخوان۔
دست از طعام بدارند۔ کھانا۔ کھا چکنا	عربہ۔ دوستانہ میں کشمکش۔
حمال۔ بوجھ اٹھانے والا۔	شلم سچتہ بہ کہ نقرہ خام۔ خام معنی کھری۔
اندازہ۔ از مصدر انداختن۔ لفظی معنی	وہ حقیر چیز جو وقت پر کام دے اوس میں تیار۔
ڈالا ہوا۔ اصطلاح میں بمعنی مقدار۔	سے جو کام میں نہ آوے بہتر ہے۔
رکیک۔ سمت۔ حقیقہ۔	صیقہ۔ سان۔ Polish.
سٹول۔ صینیہ یا لٹھ۔ فاعل از سوال۔	بتقاریق۔ تہوڑا توڑا کر کے۔

زیادہ سوال کرنے والا۔

زجر۔ سختی۔

دست و پا پیدہ۔ مار۔ ساپ۔

اجتہاد۔ کوشش۔

ہزار پائے۔ کنکھو را۔

حلم۔ بردباری۔

مقتوم۔ حصہ۔ Lot

خرسک۔ چل چپٹا۔ (ریکیل فاس)

ر مٹے ماندہ۔ جان کا دوڑا باقی رہا۔ آفری۔

سائنس۔

پانچواں۔ جمع علم کی مبنی جہا۔

سلحشور۔ ترکیبی مبنی دندغہ۔ ہتھیار کی آواز۔

منقص۔ کدر۔ گدلا۔

عنکبوت۔ مکڑی۔ Spider

Then how

فکیف۔ پھر کیونکر

کہ بود کہ حکیم روشن راے

نکبت۔ بے بقیہ۔

بر نیاید ز دست تدبیرے

نمک پاشیدن۔ نمک پھرنے کا اصطلاحی

کبھی کبھی زمانہ میں ایسے ہی موقع آتے ہیں

معنی جلانا۔ پستانا۔ چھڑنا۔

کہ حکیم روشن راے سے بھی اجنبوں نے انوار سبلی

شنعتی۔ برائی۔ اودہ شنع۔

بنائی ہے (تدبیر بن نہیں پڑتی۔ اور حکیم کے

سبب۔ شنی خورے اور موجب

aster

لئے اچھی راے دینے والا As an

مفتقار۔ فتنہ برپا کرنے والا۔

adjective بھی استعمال ہو سکتا ہے

ملال۔ ہتھیار اسکی جمع ہے ہتھیار۔

حجر۔ پتھر۔

ازمہ۔ جمع زمام یعنی لگام۔

مضیٰ۔ گذرا ہوا۔ صیغہ ماضی مطلق۔

Manuer

لشوق۔ طور و طایقہ۔

انوار سیلی

یہ کتاب حسین بن علی الواعظ المعروف بالکاشفی الہروی نے انوار سیلی کے نام سے مرتب کی ہے۔ حقیقت اسکی یہ ہے کہ یہ کتاب اصلی راے جہان آراے دانشلیم ہماراچہ ہند کے زمانہ میں حکیم روشن راے برہمن بیدیاے نے بزبان سنسکرت کلید دوسنہ کے نام سے تصنیف کی تھی۔ کلید دوسنہ زبان سنسکرت میں ہندوستان کے دو پرندوں کے نام ہیں۔ مدت مدید تک یہ کتاب راجگان ہند کے خزانہ میں لغت غیر شرفیہ کے طور پر پوشیدہ رہی مگر کسریٰ نوشیروان نے خفیہ خبر پا کر ہزار شوق حکیم پرزیوہ کو اسی کی خاطر ہندوستان میں بھیجا اور حکیم موصوف نے ہزار حیل و تدابیر اوسکو حاصل کر ہی لیا۔ اور زبان ہیلوی میں (یہ فارسی کی ایک قسم ہے علاوہ اسکے زابلی۔ سفیدی۔ سکرتی۔ ہروی۔ وری۔ یہ سب فارسی کی تین ہین جو زبان سنسکرت سے نکلی ہیں اور سب فارسی ہی ثانی ہین) ترجمہ کر کے دربار نوشیروانی میں پیش کیا اور اپنی حق المحت ذر اعظم نیکر حاصل کی۔ پھر ہی یہ نور افشان جواہر ایک مدت تک راجگان ہند کی طرح خزانہ شانان مجھ میں ہر کس و ناکس کی نگاہوں سے پوشیدہ رکھا گیا حتیٰ کہ خلفا عباسیہ کے خلیفہ ثانی ابو جعفر منصور جو حضرت عباس کی چوتھی

پشت بین تھے اسکی تعریف شکر گرویدہ ہوئے اور بلطالین الحیل چل کر کے زبان پہلوی سے عربی میں امام ابو حسن بن مقفع سے ترجمہ کرایا۔ پھر تو یکے بعد دیگرے کئی بار اور کئی زبانوں میں ترجمہ ہوئے ابو حسن نصر بن احمد سامانی نے زمانہ سلطان محمود غزنوی عسکری سے فارسی میں ترجمہ کیا اور پھر دوبارہ ابو نضر بھرام شاہ بن سلطان مسعود کے زمانہ میں ترجمہ ہوا یہاں تک نوبت پہنچی کہ بادشاہ مرزا سلطان حسین خراسانی جو کہ ایتھوپیا کا پوتہ تھا اسکے زمانہ میں ملا حسین بن علی موصوف بالانے ایسی سلیس سادہ فارسی میں ترجمہ کر کے انوار سیلی نام رکھا کہ آج تک قائم اور شور و معروف ہے۔ ملا صاحب تبرجم موصوف نے ۹۱۰ھ میں وفات پائی۔

احقرانہ۔ پرہیز بچنا۔	احقر۔ کینہ۔ دل عداوت	Envy	مقتد۔
حسد۔ ڈاھ چوہر شک۔	مقتد۔ خورشاد۔	مقتد۔	مقتد۔
صحت۔ خاموشی۔ سادہ صم۔	مقتد۔ رسی۔ نیگا۔	مقتد۔	مقتد۔
فوز۔ مقصد۔ درمی۔ فتحندی۔	مقتد۔	مقتد۔	مقتد۔
قبر۔ چکاوک۔ پند۔	مقتد۔	مقتد۔	مقتد۔
بمنزل۔ ماہ و تیر سائیدہ۔ آسمان تک۔	مقتد۔	مقتد۔	مقتد۔
پہنچا دیا۔ تیر ایک ستارہ کا نام ہے۔	مقتد۔	مقتد۔	مقتد۔
من حرب البحر۔ طست بہ المند۔	مقتد۔	مقتد۔	مقتد۔

یہ حافظہ کا کام ہوا مصرع ہے یعنی جسے آزمائی ہوں | احتیاط - ذریات - خیال و اطفال -
 بات کو آزمایا دوس نے ندرت اوٹھائی - بیدارے - میدان بیابان -
 قرینہ - مادہ فرض - ضروری - مراعات - خاطر داری -
 مضیق - تنگی - مادہ ضیق - تاسید - سادہ زہرہ کی آواز -
 شغشہ - روشنی - یہ لفظ شعاع سے ہے | مستطوبی - پیچیدہ - Intricate
 مخالصت - دوستی - مکنون - پوشیدہ -
 اسخندار - مادہ خدر - ممالک - جمع ملک - ہلاکت کی جگہ -

عشائر - اقربا و Kin and Kith م ظرفیت کی -

معاودت - ٹوٹا - مادہ عود | موافق - عمد و بیان -
 برفوق تھوڑ ساختہ میثود - سمت کے | ازان انتفاع سے نباشد - اوس سے
 موافق ہو جاتا ہے - کوئی نفع حاصل نہو -
 بصواب اقرب - بھلائی کے قریب بہتر ہے | شین - قیمتی - مادہ شن -

تیار مخ فرشتہ

ملا محمد قاسم ہندو شاہ استرآبادی المشور بہ فرشتہ بچپن کے زمانہ میں
 اپنے والد ماجد غلام علی کے ساتھ شہر ۹۷ میں ہندوستان میں تشریف لائے
 اور ملک وکن کے ایک مشہور و معروف شہر احمد نگر میں مقیم ہوئے انکی علمی

قابلیت اور سیاحی نے اور خا حکر معصرون نے ایک ایسی کتاب لکھ کر
 عجیب و کر کیا کہ جو واقعات بادشاہان اسلام و حالات شایع نظام و نظام ظاہری
 و باطنی ممالک ہندوستان پر حاوی ہو۔ مگر گردش زمانہ کہ کم سنی ہی میں الکا
 سایہ سر سے اٹھ گیا اور بے سرو سامانی سے تنگ آکر ۹۹۸ھ میں احمد نگر
 سے دارالسلطنت بیجا پور میں چلے آئے۔ آخر زمانہ نے مدوکی اور ہزار
 کوشش و عرق ریزی بہت سی کتابیں تاریخ ہند کی جمع کیں اور بالآخر
 وزیر اعظم دلاور خان کے ذریعہ سے ان سب کا خلاصہ تصنیف فرمایا اور حاکم
 وقت ابو مظفر ناصر الدین ابراہیم عادل شاہ فرما زو اے دکن کے حضور میں
 گلشن ابراہیمی نام رک کر ۱۵۸۵ھ میں پیش کیا۔ جواب تاریخ فرشتہ کے نام
 سے مشہور ہے۔ اس تاریخ کی عبارت سادہ اور نہایت سلیس ہے اور
 تاریخی واقعات اور حالات معتبر ذریعہ سے صحیح صحیح لکے ہیں۔

Rebels	متدوان۔ باغی لوگ۔	سولی۔ نام قصبہ
A place of refuge	ملاوولجا۔ جای پناہ۔	بکر۔ نام شہر
	مرزو بلوم۔ جگہ	حسن ابدال۔ نام مقام
Obedient	منقاد۔ تابعدار۔	ازمٹہ۔ جمع زمانہ
To tempt	استیلا۔ درغلانا۔ قابو پانا۔	روہ۔ نام مقام

Royal Banner - لوای شاہی	افغانہ - جمع افغان -
Against - مخالف - غات -	قوانی - جمع تانیہ -
Essential - ہرانیہ - ضروری -	سوت - نقد -
ظفر انتساب - منسوب بفتح و فتح سے	مرئی - رخصت ہونا -
نسبت دیا گیا -	مساعرت - مدد - نیک بختی - باری -
Loaf - غریب کاراے - extraordinary	مایچہ - خیر سے بنائی ہوئی روٹی -
To root out - نکالنا -	من جث الاستقلال - جس حیث سے
کنکاش - میل کرنا -	کہ تاہم ہی -
سبادرت - جرأت -	Barren Sterile - عقیقہ - بانجھ -
برائے العین - چشم نمون -	بمسامع - سماعت گوش -
بروجہ اتم - کامل طور پر -	متوسل و مشیت - تہہ پر گشتہ -
اگر زالے پاسدے پر از طلا	جلد تدبیر سے سلسلہ جنائی کر کے -
در صحرا شبہا خواب کردے	انصاف - موصوف -
حاجت پاسبان اصلا بنو دے	مزور - کمر -
اگر بڑھیا سونائے ہوئے چنگل بن	تزویر - بہانہ - فریب -
سوحاتی تو چو کیدار کی ہی ضرورت نہ ہوتی	مودلیت - امانت سپرد کی ہوئی -
تھی -	

از شرم و اخل مساو شد تندر شرار و نگار بنی	اہمال - نثرنا۔
To shake off his shame .	مجھوس - ادھ جس - قید۔
he became his ally	اصناف و صفوف - جمع صف۔
Leech - زلو - جونک۔	مسارعت - جلدی - سرعت۔
Artillery bullocks گاوان اراہ - توپخانہ کی بیل	ارشد - سب سے بڑا۔
نا مشروع - ناجائز۔	کرہ - کراہیت۔
قبح - بری - بد۔	مطلق العنان - آزاد۔
چکدہ - ٹکے - مصدر پکیدن کا مضارع ہے۔	

شاہنامہ

فردوسی کا نام حسن بن الحسن بن شہر شہادہ تھا۔ اطراف طوس میں سے
 رزان نامی گائون کے باشندے تھے۔ وہ ان کی جاگیر میں صرف ایک چوٹا سا
 مختصر باغ تھا کہ جب کا نام فردوس (جنت) رکھ چھوڑا تھا اور اسی لحاظ سے اپنے
 اپنا تخلص بھی فردوسی رکھا۔ ابتدا سے حال یہ ہے کہ طوس کا حاکم ظالم تھا
 اور بے انصافی کیا کرتا تھا اس لئے یہ وطن چھوڑ کر غزنین چلے گئے وہاں کے
 بادشاہ وقت سلطان محمود تک رسائی کرنے کے لئے اوتا و عنصری کے
 پاس جایا کرتے تھے چونکہ طبیعت وار آدمی تھے اور قلعے و قضاہ کئے کا شوق
 تھا اس لئے ان کی شاعرانہ مجلس میں بھی جایا پونچھے مگر پہنے حالوں - اوتا و عنصری نے

گنہگار سمجھ کر شاعری میں مذاق کیا مگر انکی طبیعت میں بھی چلبلا پن تھا فوراً حاضر جوابی سے کام لیا اور عنصری پر اپنی لیاقت کا سکہ بٹا دیا۔ سلطان محمود زمانہ موجودہ وزمانہ سلف کا حال نظم کرنے کے لئے عنصری سے اکثر کہا کرتے تھے مگر عنصری اس سے پہلو ہتی کیا کرتے تھے نہ معلوم کثرت کار سے فرصت نہ تھی یا اس طرف ببلان طبیعت نہ تھا۔ نشانی کہ عنصری نے اپنا چپا چڑھانے کے لئے انکو تیار کیا اور بادشاہ کے حضور میں پیش کر دیا۔ انہوں نے چند شعر بادشاہ کی تعریف میں لکھ کر بادشاہ کو اطمینان دلادیا اور اپنا روزیہ مقرر کر لیا۔ حتیٰ کہ خاص باغ میں ایک حجرہ میں رہنے لگے۔ چار سال غزنی میں رہ کر اور چار سال تعطیل سکر اپنے وطن طوس میں رہ کر شاہنامہ کے مہم صہ تیار کر کے حضور میں پیش کئے سلطان بہت خوش ہوا اور یہ پیر پہلے کی طرح اپنی دہن میں صرف ہو گئے سلطان انپر کبھی کبھی مہربانی کیا کرتا تھا مگر خرچ کچھ نہ تھا کہ لب و لکبہ سکھاتا ایک شخص ایاز نامی جو سلطان کے بہت منہ چڑھا ہوا تھا اور جسکی تعریف میں انہوں نے کبھی کوئی شعر نہ کہا تھا احد سے جل کر یہ تہمت لگائی کہ در دوسی رافضی ہے چونکہ سلطان کی طبیعت نہ سب کے معاملہ میں نہایت صاف تھی فوراً اُمکد رو گئی اور ہاتھی کے پیر سے کچلوائے کا حکم دیا۔ آخر بدقت تمام در دوسی نے سلطان کے قدم لئے اور معافی چاہی اور اس تہمت کے پسندے سے نکل کر جان بخشی حاصل کی۔ مگر سلطان کی طبیعت بالکل صاف نہ ہوئی۔ آخر شاہنامہ ختم ہونے پر جتنی

کہ فرودسی کو انعامات کی توقع تھی پوری نہ ہوئی صرف فی بہت ایک درم کے حساب سے ساٹھ ہزار درم دئے گئے۔ اس انعام کو فرودسی نے اپنے حق میں ذخیرہ سمجھا اور جبراً و قہراً منظور کیا۔ مگر بازار جا کر حمام واسلے کو بیس ہزار درم اور اسکی اہرت میں دیدے اور بیس ہزار درم شربت واسلے کو اور باقی ماندہ بیس ہزار درم حقداروں کو تقسیم کر دئے اور اوسی روز اپنی نذر کی ہوئی کتاب میں سلطان وقت کے خلاف ہجو کے اشعار زاید کئے اور اپنی تیس سال کی جانکاہی و عزیزی پر سلطان کی بے عنوانی کے اشعار چپان کئے اور غزنی سے ردپوش ہو کر مقام ہمدان میں پہنچے۔ اوس وقت میں اسپید جرجانی استاد کا حاکم تھا جس وقت اوسکو کچا چٹھا معلوم ہوا اذکو اپنے پاس بلایا اور سلطان محمود کی خیر خواہی میں زاید ہجو کے اشعار اکیسواٹھ اشرفیوں میں خرید کئے کہ شاہنامہ سے منقطع ہو جائیں۔ آپ نے غزنی سے چلے آئے لہجہ کی اوس طرف رخ نہیں کیا اتفاقاً کچھ عرصہ بعد سلطان محمود نے ہندوستان کے اشعار سفر میں دہلی کے راجہ کو خط لکھتے وقت اپنے ایک ساتھی خواجہ احمد بن حسن ہمدانی سے کہا کہ اگر میری مرضی کے موافق راجہ نے جواب نہ دیا تو کیا کرنا ہو گا۔ خواجہ نے فی البدیہہ شاہنامہ کا یہ بیت پڑھا ۵ اگر خبر بکام من آید جواب ۶ سن و گرزد میدان و افراسیاب ۷ سلطان محمود کا یہ شعر سنتے ہی جی بہر آیا اور آنسو ڈبڈبائے کہ میں نے واقعی ایک ایسے کامل شاعر کیساتھ کیوں بے اعتنائی کرتی۔

خواجہ نے موقع پاکر خود سی کی بیکسی و حاجت بندی و طوس میں گوشہ نشینی گوش گزاری کر دی۔ سلطان محمود نے براہ شفقت بارہ اونٹ خزانہ کے لئے دو اکر بطور انعام طوس کو بھیجے۔ مگر قضا و قدر کو کچھ اور منظور تھا کہ ادھر دروہاری دروازہ سے طوس میں اونٹ داخل ہوئے اور ادھر زراعتی دروازہ سے خود سی کا جنازہ نکلا۔ الغرض اہلکاران سلطان محمود نے خزانہ کو آپکی ہین کے حوالہ کرنا چاہا مگر اوسنے بے رغبتی سے مستغنیانہ منع کیا۔

آپکی وفات ۳۱۸ھ میں بمقام طوس ہوئی۔ آپنے اعلیٰ درجہ کی شاعری و وقایع نویسی کا خیال رکھتے ہوئے جنگ و جدل کے صحیح حالات اور رزم و نرم کے سچے واقعات اس خوبی سے تحریر کئے ہیں کہ فارسی نظم میں آج تک دوسری کتاب اس پایہ کی نہیں۔ کہتے ہیں شاعر مرحوم نے شاہنامہ میں ۶۰۰۰ ہزار شعر کہے ہیں مگر کہیں کوئی لفظ عربی کا نہیں لائے اسی سے اپنا کمال فارسی دانی اظہار فرمایا صرف ایک مقام پر تیر انداز کے تیر کی تعریف میں لکھا ہے کہ مصرعہ۔ فلک گفت احسن ملک گفت زہ۔ سلطان نے لفظ احسن اور زہ کو شکر اعراض فرمایا کہ یہ دونوں لفظ آپنے عربی کیوں کہے چہ جہ جواب دیا کہ ”دیکھنے والی آنکھوں کی ضرورت ہے“ میں نے کب کہا ہے یہ تو فلک اور ملک کہہ رہے ہیں یا بادشاہ لا جواب مگر بہت خوش ہوئے۔

اس نشومی کی بجز کا نام متقارب شمن بمقصود ہے اور اسکی تقطیع اسطرح ہے
 فعلون فعلون فعلون فعلول یعنی سخن گو فعلون بد بھقان فعلون چہ گوید
 فعلون سخت فعلول۔

نیرودہندہ عقلند۔ نیرک۔
 رانشرگان۔ گائیوالے۔ مٹربان۔
 گرگ شہرگ۔ پرانا خونخوار بہیریا۔
 رسندہ فری۔ بہت تیز بیاگا۔

نیام۔ سیان تلوار۔ Scabbard
 کشف۔ شادی۔ Marriage
 رومہ۔ بہیر۔ Crowd
 نریان۔ تہر آلودہ غضبناک۔
 دانگ۔ باج کی آواز۔
 نرشد۔ فرما نہ۔ افسردہ۔
 برہان۔ از مصدر برہیدن۔ چوڑ۔
 خارا۔ سخت پتھر۔

بوستان

یہ کتاب بھی حضرت شیخ سعدی کی تصنیفات سے ہے اور اسکا ذکر اور
 اسکے مصنف کا ذکر اول ہی بیان ہو چکا ہے۔ اسکو بھی مصنف نے نشانہ نامہ
 ہی کے بجز متقارب شمن بمقصود پر لکھا ہے اور اسکی بھی تقطیع اسطرح فعلون
 فعلون فعلون فعلول ہے۔ نگینہ فعلون۔ کرہا فعلون۔ یحوق ورفعلون۔ قیاس
 فعلول۔

لغزو - مضارع - ہے مصدر لغزیدن کا۔

بمعنی پہلے۔

شہادت - طعن و بدگویی۔

قفا - پیچھے پیچھے۔

مسفر - ہیاگنے کی جگہ۔ م ظرفیت کا۔

مادہ فر۔

ثروپین - چوہا نیزہ۔ short spear

استوار - مضبوط۔

جاسوس - مخبر۔ Spy

استعانت - مدد کی طلب۔

Proud - مستکبر۔ مغرور۔

سقلاب - نام ولایت ترکمان۔

بہجشتم قلم - ہم معنی شریک۔

طباب - رشی۔ Rope

بتدریج - رفتہ رفتہ۔

منجمل - جلا کرنے والا۔

زبان بستہ - خاموش۔

پد - ہاتھ۔ Hand

نزع - کمیت۔

تمام شد

CALL No.

1914502

ACC. No.

2283

AUTHOR

سید شکر سائق

TITLE

نیو پرشین کورس

Date	No.	Date	No.
TUE 02 03			
20 02			

1914502
2283
سید شکر سائق
نیو پرشین کورس

MAULANA AZAD LIBRARY

ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

RULES:-

1. The book must be returned on the date stamped above
2. A fine of Re. 1-00 per volume per day shall be charged for text-books and 10 Paise per volume per day for general books kept over - due.

